

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XXII
2011 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

- OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, „Carta verde” și finanțarea IMM-urilor inovative
CRISTINA LEOVARIDIS, Calitatea vieții angajaților și natura (organizarea) muncii în țările membre UE
ANDREEA NICOLAESCU, Finanțarea IMM-urilor inovative – soluție a creșterii gradului de competitivitate a economiei României pe piețele globalizate
ANCA VELICU, Moduri de mediatizare în presa scrisă a problemei violenței televizuale
VALENTINA PRICOPIE, LUMINIȚA ROȘCA, Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity (Metamorfoze ale jurnalismului în Republica Moldova: discursuri, actori și identitate profesională)
EMIL ȚÎRCOMNICU, Cercetări etnografice la românii dintre Kozlodui și Șiștov
MANUELA GHEORGHE, Profilul religios al regiunilor de dezvoltare
LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU, Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina șocului în Rusia, China și România

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; INDEX ALFABETIC 2011

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTĂ ACREDITATĂ BID (B⁺) DE CĂTRE CNCSIS

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: dr. Sorin M. RĂDULESCU

Redactor: Simona-Grazia DIMA

Membri: Dr. Ilie BĂDESCU (director al Institutului de Sociologie al Academiei Române; director al Centrului de Geopolitică al Universității din București); dr. Franz-Lothar ALTMANN (profesor asociat Universitatea din București, Departamentul UNESCO); dr. Dan BANCIU (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Camelia BECIU (profesor la Școala Națională de Studii Politice și Administrative); dr. Ștefan BUZĂRNESCU (profesor – Universitatea de Vest din Timișoara); dr. Michael M. CERNEA (profesor – George Washington University, Senior Adviser – The World Bank, membru corespondent al Academiei Române); dr. Emilian DOBRESCU (secretar științific al Secției de economie, științe juridice și sociologie a Academiei Române); dr. Ioan DRĂGAN (profesor – Universitatea din București); dr. Christian GIORDANO (profesor – Universitatea Fribourg, Elveția); Ion GLODEANU (secretar științific al Institutului de Sociologie); dr. Erich GOODE (profesor univ. emerit – Universitatea de Stat din New York, Stony Brook); dr. Martin HAUSER (director al Departamentului UNESCO, profesor la Catedra de studii inter-culturale și schimburi inter-religioase); dr. Oscar HOFFMAN (cerc. șt. gradul I – Institutul de Sociologie); dr. Petru ILUȚ (profesor – Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca); dr. Michel MAFESSOLI (profesor – Universitatea Paris V); dr. Ioana PETRE (cerc. șt. gradul II – Institutul de Sociologie); dr. Vasile ȘOIMARU (profesor la Catedra de sociologie a Academiei de Științe din Republica Moldova); dr. Ivan TCHALAKOV (președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria); dr. Katherine VERDERY (profesor univ. dr. docent – City University of New York).

Culegere și tehnoredactare: Cristiana GHIȚĂ

Redactor: Alis ALEXĂ

Tehnoredactor: Mariana IONICĂ

Coperta: Andreea ION

Redacția: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 27;

4021-318 81 28/2417; Fax: 4021-318 24 48

E-mail: revista@insoc.ro

www.revistadesociologie.ro

© 2011, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5

050711, București, România

Tel.: 4021-318 81 06; 4021-318 81 46

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXII, Nr. 5-6 • 2011

S U M A R

PERFORMANȚĂ ȘI COMPETITIVITATE PE PIAȚA MUNCII

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, „Carta verde” și finanțarea IMM-urilor inovative	403
CRISTINA LEOVARIDIS, Calitatea vieții angajaților și natura (organizarea) muncii în țările membre UE	421
ANDREEA NICOLAESCU, Finanțarea IMM-urilor inovative – soluție a creșterii gradului de competitivitate a economiei României pe piețele globalizate	437

TENDINȚE NOI ÎN MASS-MEDIA

ANCA VELICU, Moduri de mediatizare în presa scrisă a problemei violenței televizuale	449
VALENTINA PRICOPIE, LUMINIȚA ROȘCA, Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity (Metamorfoze ale jurnalismului în Republica Moldova: discursuri, actori și identitate profesională)	481

ETNIE, RELIGIE ȘI SPIRIT COMUNITAR

EMIL ȚÎRCOMNICU, Cercetări etnografice la românii dintre Kozlodui și Șiștov	495
MANUELA GHEORGHE, Profilul religios al regiunilor de dezvoltare	515

COMENTARII

LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU, Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina șocului în Rusia, China și România	525
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

EMIL ȚÎRCOMNICU (coord.), <i>Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria</i> . Volumul I. Timoc, București, Editura Etnologică, 2010 (Radu Baltasiu, Ovidiana Bulumac); DUMITRU OTOVESCU (coord.), <i>Tratat de sociologie generală</i> , Craiova, Editura Beladi, 2010, 922 p. (Adela Șerban)	545
---	-----

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA
INDEX ALFABETIC 2011
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

„CARTA VERDE” ȘI FINANȚAREA IMM-URILOR INOVATIVE

OSCAR HOFFMAN*
ION GLODEANU

ABSTRACT

THE GREEN CARD AND THE FINANCING OF INNOVATIVE SMEs

The article presents the main challenges faced by innovative SMEs in Romania at present, and a series of possible solutions concerning the financing of innovative companies. Several elements which may develop into a support for a “Green Card” on the financing of innovative companies are also outlined.

Keywords: SMEs, efficiency, competitiveness, finance, innovation, invention, innovation actors.

SCOPUL „CARTEI VERZI”

Articolul își propune să prezinte principalele probleme cu care se pot confrunta IMM-urile inovative din țara noastră în actuala etapă, precum și o serie de răspunsuri posibile pe care managerii sau patronii acestor IMM-uri le pot oferi în vederea creșterii eficienței finanțării activităților de tip inovativ.

„Carta Verde” reprezintă un **ghid practic** care să-i îndrume pe manageri în demersul lor de a obține finanțări axate pe o serie de obiective bine elaborate, capabile să stimuleze și să susțină colectivele de salariați în promovarea unui **spirit antreprenorial**, atitudine orientată inovativ, constant, sistematic, eficientă și performantă (P. Drucker). Ea este concepută astfel încât problemele globale ale IMM-urilor inovative să fie identificate, corelate și evaluate în conformitate cu capacitatea acestor întreprinderi de a susține financiar, eficient și performant preocupările inovative, ca element esențial al asigurării competitivității pe piețele globalizate.

Măsurarea eficienței finanțării are în vedere specificul activităților de inovare considerate ca privind un complex de procese cu caracter continuu și complex, implicând, cu precădere, o serie de factori **calitativi** și efecte de același

* Correspondence address to Oscar Hoffman: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: glodeanu@insoc.ro.

tip. După cum se știe, aspectele dinamice prezintă o serie de dificultăți specifice, atunci când dorim să măsurăm nivelul la care au ajuns schimbările. În primul rând, se cere explicită **baza teoretică** de concepere a măsurării:

- **abordarea sistemică** a inovației se concentrează asupra relațiilor reciproce dintre instituții și a proceselor interactive din sfera socială a muncii, implicate de crearea cunoașterii și de difuzarea aplicațiilor acesteia;

- **abordările complementare** se concentrează asupra firmelor inovatoare, a motivațiilor pentru inovare, a deciziilor luate de manageri și a stimulilor acțiunilor de inovare, a factorilor de blocare și stimulare a inovării etc.

Ca urmare a intervenției numeroșilor factori, procese, actori, inovarea este măsurabilă prioritar din punct de vedere calitativ, parțial, din perspective diverse și cu aplicabilități complementare sau alternative.

IMM-URILE INOVATIVE ȘI CARACTERISTICILE LOR

„IMM-urile reprezintă întreprinderile din sectorul economiei nefinanciare care angajează mai puțin de 250 de persoane”¹.

O întreprindere poate fi caracterizată drept inovativă atunci când ea practică inovarea în mod permanent, sistematic, voit, eficient și benefic (P. Drucker).

Nu este vorba așadar de IMM-uri care ar introduce, conjunctural, o inovație, ci de acele întreprinderi care au drept caracteristică practicarea inovației ca o direcție esențială și constantă a antreprenoriatului, reprezentând deci managementul de tip inovativ.

MODELE ALE ECONOMIEI ȘI IMM-URILE

Modelul UE. În Uniunea Europeană, IMM-urile dețin o pondere de circa 99% din totalul firmelor, asigurând circa două treimi din locurile de muncă și contribuind cu aproximativ 60% la crearea valorii adăugate.

Modelul SUA, țară unde se consideră ca făcând parte din grupa IMM-urilor întreprinderile cu până la 500 de salariați, cuprinde firme care asigură locuri de muncă pentru circa 40–46% din forța de muncă, iar **modelul japonez**, cu IMM-uri până la 300 de salariați, se referă la întreprinderi care dau de lucru la circa 70% din populația ocupată.

Ponderea mare a IMM-urilor în Europa generează rolul lor deosebit de important, dar și o serie de probleme specifice.

¹ European Commission, *European SMEs under Pressure. Annual Report on EU Small and Medium-Sized Enterprises 2009, 2010*, p. 8, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/pdf/dgentr_annual_report2010_100511.pdf.

Forța lor inovativă este, în general, mai mică decât a marilor unități care au și resurse financiare mai mari și – în special – capacități de cercetare la dispoziție.

Între 2002 și 2008, în UE-27, IMM-urile au cunoscut o creștere rapidă, fiind „locomotiva” multora din economiile europene. În 2009 se manifestă o scădere a numărului IMM-urilor cu circa 5,5%, față de anul 2008. Scăderea a fost mai mare în cadrul întreprinderilor mari și al celor de dimensiuni medii, în timp ce microîntreprinderile și cele mici, cu până la 9, respectiv 49 de salariați, au avut o scădere mai mică a numărului lor.

În SUA, numărul afacerilor a scăzut cu 0,6% în 2008 și cu 2,2% în 2009, iar în Japonia scăderea a fost, după anul 2006, de circa 1,8%.

Pe de altă parte, întreprinderile inovative sunt cele care au reușit să se mențină în mai mare măsură. În mod complementar, microîntreprinderile au beneficiat de un factor deosebit: salariile reduse pe care le oferă angajaților, productivitatea muncii fiind și ea mai redusă.

Prezentând aceste aspecte, dorim să atenționăm asupra unui fapt deosebit de important în elaborarea metodologiei de analiză pe care o implică realizarea „Cartei Verzi”: analiza IMM-urilor nu poate fi făcută în mod global, nediferențiat, existând deosebiri atât între firme, cât și privind modul de comportare al oamenilor în spațiul social al muncii. „Carta Verde” cuprinde o serie de considerente legate de comportamentele colectivelor de salariați în ceea ce privește crearea de produse, bunuri sau servicii, conceperea proceselor inovative, lansarea pe piețele globalizate a unor produse pentru prima oară în lume sau unor produse noi doar în funcție de ceea ce a realizat firma.

Analiza IMM-urilor inovative se poate realiza în raport cu o serie de criterii în general complementare:

Tipurile inovării

- inovarea de produs (bunuri și servicii);
- inovarea de proces;
- inovarea organizațională;
- inovarea de marketing.

Gradul de noutate al inovării

- nou pentru firmă;
- nou pentru piață;
- nou pe plan mondial;
- inovațiile distructive (Schumacher).

Difuzarea inovației la IMM-uri se poate face prin canalele de piață sau în afara piețelor – de la întreprinderi „mamă”, la IMM-uri.

Multe IMM-uri din România beneficiază de avantajele difuzării inovației dinspre alte țări în care se află unitatea „mamă”, ceea ce are efecte contradictorii. Pe de o parte, se realizează o dezvoltare calitativă a proceselor și produselor, prin aportul unor rezultate obținute cu mari eforturi și cheltuieli din alte țări. Pe de altă parte, se îngreunează mult procesul de dezvoltare a CD din România, economia

noastră fiind dependentă de cea a altor țări. Adevărata inovație este cea caracterizată prin „elementul nou pe plan mondial”.

Activitățile proceselor de inovare sunt reprezentate de toate aspectele științifice, tehnologice, organizaționale, financiare, comerciale, care conduc sau în care există intenția de a conduce la implementarea inovației. Unele dintre aceste activități sunt ele însele inovații, altele nu.

COMPONENTELE ȘI SFERA DE EXTINDERE A ACTIVITĂȚII INOVATIVE A IMM-URILOR

„Activitățile inovative se referă la toți «pașii» de natură științifică, tehnologică, operațională, financiară și comercială, inclusiv investițiile în noi tehnologii, care conduc direct la, sau urmăresc să conducă la implementarea inovației. Aceste activități pot fi fie inovative ele însele, fie necesare pentru implementarea inovațiilor. De asemenea, se includ aici activitățile de cercetare fundamentală care nu sunt direct corelate cu dezvoltarea unei inovații specifice”².

Activitățile inovative ale IMM-urilor pot să se extindă asupra unora dintre aceste aspecte, restul fiind realizat de o serie de mari întreprinderi cu care colaborează:

- cercetarea și dezvoltarea experimentală;
- activități pentru inovarea de produs și proces;
 - achiziționarea unor cunoștințe elaborate de alte firme;
 - achiziția de echipamente, mașini, alte bunuri de capital;
 - alte activități preparatorii (servicii, testări, obținerea unor substanțe etc.);
- activități de piață, de marketing;
 - pregătirea personalului;
 - pregătirea de noi metode de marketing;
- activități de pregătire a inovării organizaționale.

Factorii care influențează inovarea: economici (costuri, cerere-ofertă, prețuri); specifici unei profesii; juridici (legi, norme); resurse umane; științifici, tehnologici; organizaționali, de marketing; mentalități, credințe religioase, tradiții; situația economiei țării.

Utilizarea inovației³: inovația adaptativă; inovația anticipatorie; inovația de facilitare; inovația de organizare.

Invenție și inovare

Invenția = descoperirea, crearea unor noi cunoștințe, a unor noi modalități de acțiune, a unor noi instrumente tehnologice, materiale sau conceptuale.

² European Commission, *Oslo Manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data*, 2005, p. 91, <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/9205111E.PDF>.

³ European Commission, „Hard Issues – No Soft Options”, în rev. „Innovation and Technology Transfer”, 2003, nr. 3, p. 10.

Inovația = aplicarea acestor invenții în practica socială.

Schumpeter definea **inovația** ca reprezentând „exploatarea comercială a invenției”, în timp ce în documentele UE o inovație este considerată a fi realizarea unei idei noi în practica directă curentă, fie în mod comercial, fie în sfera publică și voluntară.

Strategii de inovare⁴

Domeniul cunoașterii		Procesul cunoașterii	
		Transfer	Forțe proprii
	Existent	Strategia de pârghie	Strategia de expansiune
	Nou	Strategia de însușire	Strategia de experimentare

Crearea inovației: inovații produse de firmă cu forțe proprii; inovații prin cooperare; inovații asimilate de la alte firme.

Schimbări care nu sunt inovații: încetarea de a folosi un proces, metodă de marketing, produs; înlocuirea capitalului sau extinderea; schimbarea în factori; personalizarea; produse îmbunătățite.

FINANȚAREA ȘI INVESTIȚIILE PENTRU IMM-URILE INOVATIVE

UNELE ASPECTE METODOLOGICE

Concentrându-ne atenția asupra IMM-urilor inovative, a eficienței finanțării lor, „Carta Verde” trebuie să pună pe prim plan aspecte teoretico-metodologice de analiză și evaluare a raporturilor dintre finanțare și activitățile generale ale inovării.

Cum aceste raporturi nu sunt directe, ci mediate de numeroși factori și procese, „Carta Verde” ne va ajuta să folosim un fel de „algoritm” de acțiune intelectuală și practică, pe care, urmându-l, îl putem utiliza, cu condiția însă de a nu uita câteva aspecte:

- analiza va fi cu precădere de ordin calitativ, adică va pune în evidență tendințe, raporturi comparative, „puncte” forte sau slabe ale finanțării etc. și mai puțin niveluri cantitative;

- caracterul mediat al raporturilor ne va atenționa asupra rolului principal al calității resurselor umane în stabilirea eficienței și eficacității finanțării;

- măsurarea are drept condiție de bază **caracterul omogen** al datelor folosite. Astfel, pentru a stabili eficiența finanțării într-un domeniu sau pe o dimensiune dată va fi necesar ca datele referitoare la sursele de date avansate în acțiunile

⁴ George von Krogh și alții, „Making the Most of your Company’s Knowledge”, în vol. *Managing Strategic Innovation and Change*, M. Tushman ed., Oxford University Press, New York, 2004, p. 367. A se vedea Ion Glodeanu (coord.), *Noile paradigme ale inovării*, Editura Expert, București, 2008.

IMM-urilor să se refere la aceleași IMM-uri (număr, domeniu, an etc.) cu cele privind inovațiile analizate: aceleași IMM-uri, luate ca obiect de evaluare a inovării, să fie și cele luate ca obiect de evaluare a finanțării. De cele mai multe ori, din păcate, indicatorii inovării și cei ai finanțării sunt prezentați separat, necorelați. Corelarea lor ulterioară este riscantă și trebuie acceptată în două cazuri: **a.** dacă se are în vedere doar o evaluare de stare, de situație globală (IMM-urile dintr-o țară); **b.** dacă este sigur că datele disponibile pentru indicatorii separați se referă totuși la aceleași IMM-uri.

Vom încerca să precizăm în ce măsură datele de care dispunem satisfac sau nu aceste condiții.

FACTORI ȘI PROCESE

Eficiența finanțării se corelează cu o serie de factori și procese de natură diferită: subiectivi sau obiectivi, esențiali sau secundari, intenționali sau nu etc.

Iată câțiva dintre acești factori și procese care determină activitatea de finanțare a IMM-urilor inovative și eficiența acesteia:

a. accesul la finanțare în raport cu timpul de activitate inovativă; dimensiunea întreprinderii (micro, mică, medie); ramura și subramura economică; raportul dintre necesitățile de finanțare și accesul la resurse; sursele posibile ale finanțării (fonduri proprii, finanțare prin cooperare cu alte firme, fonduri UE, fonduri publice, subvenții particulare etc.);

b. perceperea necesității de finanțare: necesități percepute și necesități reale; resurse globale de finanțare și resurse repartizate pe tipuri de activități ale firmei;

c. repartizarea resurselor financiare pe tipuri de activități inovative ale firmei: inovații create de firmă, prin cooperare, asimilate prin relații de piață, asimilate prin relații de transfer de la întreprinderi mari cu statut de „mamă”;

d. situația pe piață a IMM-urilor și fondurile de finanțare: IMM-uri inovative în creștere rapidă, IMM-uri inovative cu poziție de lider, IMM-uri inovative în dificultate economică, folosirea fondurilor pentru produse destinate exporturilor/importurilor;

e. capacitatea de a returna datoriile financiare: IMM-uri inovative cu restanțe mari sub aspectul datoriilor, IMM-uri inovative cu plata la zi a datoriilor;

f. tendințele majore sub aspectul fondurilor destinate finanțării, în raport cu bunurile tangibile și/sau intangibile; raportul dintre investițiile realizate de IMM-uri față de întreprinderile mari;

g. accesul la relațiile cu „îngerii de afaceri” (*business angels*);

h. ponderea „investițiilor informale” (*informal investments*)⁵ – obținute de la prieteni, familie – în ansamblul fondurilor disponibile.

⁵ European Commission, *European SMEs under Pressure*, p. 46.

FINANȚARE – OBIECTIVE – REZULTATE ALE IMM-URILOR INOVATIVE

Finanțarea activităților IMM-urilor nu duce direct la rezultatele dorite. Fiind un proces ce depinde de comportamentul uman, inovația implică, în mod esențial, câștigarea adeziunii și a motivației pentru inovare. **Stimulentele** și **obstacolele** angajării salariaților IMM-urilor în acțiuni inovative se corelează puternic cu o serie de factori care generează inovarea și cu o altă serie care o stânjenesc.

Măsurarea performanțelor inovării, a eficienței finanțării implică cei mai importanți indicatori și indici ai inovării, dar și cei mai dificil de obținut și folosit.

Obiectivele sau barierele diferă în raport cu tipul inovării. Inovarea de produs sau de marketing se corelează în primul rând cu cererea (calitate, accesul pe piață etc.), în timp ce inovațiile de proces sau organizatorice se referă cu deosebire la ofertă. **Obiectivele** pot fi diverse: produse, piață, cost, calitate, eficiență, învățare etc.

Succesul sau insuccesul realizării obiectivelor pot avea alte efecte decât cele intenționate (*Tabelul nr. 1*).

„Este recomandabil să se colecteze date privind obiectivele sau efectele inovațiilor implementate de IMM-uri de-a lungul aceleiași perioade de timp. Este recomandabil a folosi o scală ordinală pentru a întreba reprezentanții întreprinderilor dacă factorii sunt sau nu relevanți și ce importanță au”⁶.

Obiectivele și efectele pot să se refere la toate tipurile de inovații sau doar la unele, ceea ce ar ușura interpretarea datelor. O anumită opțiune ar putea să fie includerea în chestionar doar a unui anumit tip de inovare, putându-se utiliza separat mai multe chestionare.

Tabelul nr. 1

Factorii corelați obiectivelor și efectelor inovației⁷

Relevanți pentru:	Inovații de:			
	produs	proces	organizaționale	de marketing
Competiție, cerere și piață				
Înlocuirea produselor	X			
Creșterea varietății de bunuri și servicii	X			
Dezvoltarea unui mediu favorabil produselor	X			
Creșterea sau menținerea ponderii pe piață	X			X
Pătrunderea pe noi piețe	X			X
Creșterea viabilității sau a menținerii produselor	X			X
Reducerea timpului necesar de a răspunde necesităților clienților		X	X	
Producerea și desfacerea				
Perfecționarea calității bunurilor și a serviciilor	X	X	X	
Îmbunătățirea fiabilității produselor și a serviciilor pentru producție		X	X	
Îmbunătățirea capacității de producție și a serviciilor pentru producție		X	X	

⁶ European Commission, *Oslo Manual*, p. 107.

⁷ *Ibidem*, p. 108.

Reducerea costului muncii		X	X	
Reducerea consumului de materiale și de energie	X	X	X	
Reducerea costurilor de proiectare a produselor		X	X	
Reducerea timpului de producție		X	X	
Realizarea standardelor tehnologice industriale	X	X	X	
Reducerea costurilor activităților în cadrul aprovizionării serviciilor		X	X	
Mărirea eficienței sau a vitezei ofertei sau/și desfacerii bunurilor și a serviciilor		X	X	
Îmbunătățirea capabilităților IT		X	X	
Organizarea locului de muncă				
Îmbunătățirea comunicării și a interacțiunii dintre diferitele activități ale afacerii			X	
Îmbunătățirea împărțirii sau a transferului de cunoaștere cu altă organizație			X	
Îmbunătățirea abilității de adaptare la diferitele cerințe ale clienților			X	X
Dezvoltarea relațiilor cu clienții			X	X
Îmbunătățirea condițiilor de muncă		X	X	
Altele				
Reducerea impactului asupra mediului sau îmbunătățirea sănătății și a curățeniei mediului	X	X	X	
Conformarea cu cerințele normative	X	X	X	

Alte modalități de măsurare a impactului inovației asupra performanțelor IMM-urilor

Dimensiunile IMM-urilor prezintă o importanță deosebită în succesul inovațiilor. Întreprinderile micro au slabe posibilități de a face inovații cu forțe proprii, bazându-se pe procesele de asimilare și cooperare.

Dintre efectele necesare a fi luate în considerare în analiza IMM-urilor inovative, menționăm:

- impactul asupra câștigurilor;
- proporția câștigurilor din produse noi;
- inovațiile cu efecte asupra costului muncii, al productivității.

Este recomandabil a cere întreprinderilor să estimeze procentul deținut de câștigurile totale pe un an de referință, ca urmare a:

- bunurilor și serviciilor noi sau semnificativ îmbunătățite pe piață;
- bunurilor și serviciilor noi sau semnificativ îmbunătățite pentru firmă;
- bunurilor și serviciilor rămase neschimbate sau nesemnificativ schimbate.

Factori care blochează inovația în IMM-uri

- lipsa finanțării necesare;
- lipsa cererii de noi produse la prețuri pe care IMM-urile nu le pot asigura;
- lipsa de personal calificat necesar activităților inovative;
- lipsa unei infrastructuri necesare;
- lipsa de cunoaștere necesară inovării;

– dificultăți în a beneficia de cooperarea cu unele institute de cercetare și universități.

Aceste greutăți trebuie studiate atât în ceea ce privește IMM-urile inovative, cât și legat de cele non-inovative (*Tabelul nr. 2*).

Tabelul nr. 2

Factori care împiedică activitățile inovative⁸

Relevanți pentru:	Inovații de:			
	produs	proces	organizaționale	de marketing
Costul muncii				
Riscurile mari percepute	X	X	X	X
Costurile prea mari	X	X	X	X
Lipsa fondurilor proprii întreprinderii	X	X	X	X
Lipsa finanțării din surse externe întreprinderii				
– capital de risc	X	X	X	X
– surse publice de finanțare	X	X	X	X
Factori cognitivi				
Potențialul de inovare insuficient (CD, proiectare etc.)	X	X		X
Lipsa personalului calificat din întreprindere	X	X		X
Lipsa personalului calificat de pe piața muncii	X	X		X
Lipsa informațiilor tehnologice	X	X		X
Lipsa informației cu privire la piață	X			X
Deficiențe privind serviciile apte a fi externalizate	X	X	X	X
Dificultăți în găsirea de parteneri de cooperare pentru:				
Dezvoltarea de produse sau procese	X	X		
Parteneriat de marketing				X
Rigidități organizaționale în întreprindere				
Atitudinea personalului față de schimbare	X	X	X	X
Atitudinea managerilor față de schimbare	X	X	X	X
Structura managerială a întreprinderii	X	X	X	X
Mobilitatea de a repartiza personal calificat înovării ca urmare a cerințelor de producție	X	X		
Factori ai pietelor				
Incertitudinea cererii referitoare la produse și servicii	X			X
Potențialul pieței dominat de întreprinderi puternice	X			X
Factori instituționali				
Lipsa infrastructurii	X	X		X
Deficiențe privind drepturile de proprietate	X			X
Legislație, reglementări, standarde, impozite	X	X		X
Alte cauze ale non-inovării				
Lipsa necesității de a inova datorită inovațiilor recente	X	X	X	X
Lipsa de cerere pentru inovare	X			X

⁸ *Ibidem*, p. 113.

Indicatori și indici ai eficienței finanțării IMM-urilor inovative: performanțe și efecte ale finanțării.

Câteva aspecte de metodologie

Analiza indicatorilor efectelor finanțării reprezintă nucleul central al „Cartei Verzi”. Cei care se vor ocupa de problemele IMM-urilor inovative au la dispoziție două categorii de indicatori și indici care pot măsura aceste efecte: **a.** anchetele realizate de UE și **b.** analizele statistice realizate în România.

„Noua viziune asupra antreprenoriatului, bazată pe rolul acestuia în calitate de agent al schimbării într-o economie bazată pe cunoaștere, implică faptul că performanța economică pozitivă trebuie corelată cu activitatea antreprenorială. Această ipoteză a generat două provocări pentru cercetători: **1.** ce se înțelege prin performanță economică și cum poate fi ea măsurată și operaționalizată și **2.** care ar trebui să fie unitățile de analiză a corelației pozitive dintre antreprenoriat și performanța economică”⁹.

PERFORMANȚELE INOVĂRII

La nivel de întreprindere, măsurarea performanței se face prin măsurarea **creșterii** numărului de salariați, a profitabilității, a exporturilor, a investițiilor străine directe, a nivelului câștigurilor salariale, a inovării și a productivității.

Efectele activităților IMM-urilor inovative nu se reduc la performanțe, ci se extind și asupra unor aspecte negative directe și mediate.

Un indice esențial în analiza efectelor finanțării va putea fi **raportul dintre performanțe, efectele pozitive și efectele negative**.

UE, prin analizele anuale legate de proiectul *Innovation European Scoreboard*, a propus următoarea operaționalizare a performanțelor¹⁰:

- elementul de noutate absolută pentru firmă;
- caracteristica noutății absolute pe piața produselor;
- exportul de servicii intensiv-cognitive;
- exportul de produse manufacturate de nivel tehnologic mediu și superior;
- angajări de tipul intensiv-cognitiv;
- angajări în domeniul manufacturier de nivel tehnologic mediu și superior;
- eficiența inovării în domeniul resurselor;
- inovarea organizațională și de marketing;
- inovarea de produs/proces;
- fluxul privind balanța de plăți în domeniul tehnologiei;
- proiecte comunitare;

⁹ European Commission, *SMEs in Europe 2003, 2004*, p. 15, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/pdf/dgentr_annual_report2010_100511.pdf.

¹⁰ European Commission, *European Innovation Scoreboard (EIS) 2009. Comparative analysis of innovation performance*, 2010, p. 18, <http://www.proinno-europe.eu/publications>.

- patente UE;
- mărci înregistrate UE;
- publicații în colaborare public-privat;
- schimbări care nu implică aspecte de CD;
- colaborări între IMM-uri;
- inovații ale IMM-urilor cu forțe proprii;
- inovații fără CD;
- cheltuieli pentru IT;
- afaceri de tip CD;
- acces la credite;
- credite private;
- capital de risc;
- fonduri publice pentru CD;
- instruirea tinerilor;
- învățământul permanent;
- învățământul superior;
- doctori în știință;
- absolvenți de facultate.

Problema principală va consta din obținerea unor date care să corespundă exigenței corelării (să se refere la același univers empiric: aceleași IMM-uri inovative, același an etc.) dintre performanțe și finanțare.

Analizele EIS corespund **parțial** acestei cerințe, avându-se în vedere colectarea datelor pe aceeași perioadă de timp și aceleași întreprinderi. Indexul inovării (SII) este o măsură compozită a 29 de indicatori referitori la anii 2007–2009. Cercetarea se extinde, însă asupra întregii economii, iar anii de referință ai datelor sunt diferiți (2006–2008 și chiar 2005). De aceea, corelarea unor date din tabele diverse este riscantă. Apar într-adevăr o serie de indicatori doar pentru IMM-uri inovative, dar indicatorii finanțării se referă la ansamblul economiei.

Cercetarea IUS din 2010¹¹ aduce o simplificare a schemei (de la 29 la 25 de indicatori), dar indicatorii IMM-urilor inovative nu pot fi corelați cu cei ai finanțării sau ai performanțelor, deoarece se referă tot la întreaga economie.

Studiul SBA („Small Business Act”) se referă la ansamblul IMM-urilor, dar unii indicatori le omit pe cele de tip micro, ceea ce se explică prin greutatea de a inova a acestora, iar alții se extind la ansamblul întreprinderilor. Totuși, prin datele corelate finanțării și inovării, acest studiu poate fi luat ca bază de analiză.

În domeniul finanțării, se precizează următorii indicatori¹²:

¹¹ European Commission, *Innovation Union Scoreboard 2010. The Innovation Union's performance scoreboard for Research and Innovation*, 1 februarie 2011, http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/iu-scoreboard-2010_en.pdf.

¹² Comisia Europeană, *Fișa informativă SBA pentru România '09*, p. 10–13, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/pdf/final-vo/sba_fact_sheet_ro_romanian_100528.pdf.

Achizițiile publice și ajutoarele de stat:

- ponderea contractelor câștigate de IMM-uri în valoarea totală a contractelor de achiziții publice;
- proporția ajutoarelor de stat destinate IMM-urilor.

Finanțarea:

- disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu incipient (% din PIB);
- disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu de expansiune (% din PIB);
- nivelul garanțiilor pentru IMM-uri (în raport cu PIB);
- obținerea creditului: indicele privind puterea drepturilor legale a creditorilor și debitorilor (0–10);
- obținerea creditului: indicele privind profunzimea informațiilor de creditare (0–6);
- diferența între rata dobânzii pentru împrumuturile până la un milion de euro și împrumuturile peste un milion de euro;
- întârzierea medie privind plățile (% din termenul de plată contractual);
- ponderea plăților pierdute (% din totalul încasărilor);
- ponderea de IMM-uri care se confruntă cu probleme privind accesul la finanțare.

Piața unică:

- Ponderea de IMM-uri care exportă în interiorul UE, față de numărul total al IMM-urilor.

COMPETENȚELE ȘI INOVAREA

- procentul de întreprinderi care au efectuat achiziții *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați);
- procentul de întreprinderi care au primit comenzi *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați);
- IMM-uri care inovează folosind resurse interne, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați);
- întreprinderi care au introdus inovarea organizatorică și/sau de marketing, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați);
- IMM-uri inovatoare în cooperare cu alte IMM-uri, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați);
- IMM-uri cu activități inovatoare (10–250 angajați);

– ponderea de IMM-uri care au produse noi sau venituri obținute din vânzarea de produse noi;

– ponderea privind cifra de afaceri a IMM-urilor din produse și servicii noi sau îmbunătățite considerabil;

– ponderea personalului din IMM-uri care deține o diplomă universitară.

În ce măsură se pot corela între ei acești indicatori? Ei se referă la ani diferiți (2007–2009), la documente diverse, la un univers de analiză diferit.

Corelarea cu alți indicatori este discutabilă.

Pentru elaborarea „Cartei Verzi” va trebui să se găsească o sursă informativă cât mai credibilă, diversificată și aptă a fi obiectul unor prelucrări secundare.

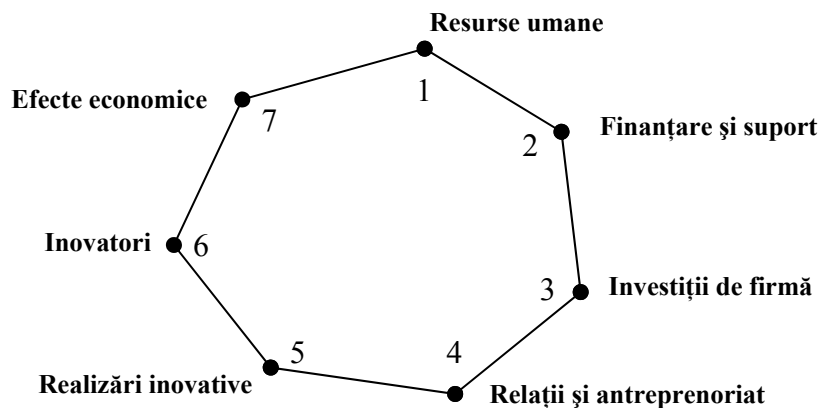
Rămân o serie de **indici posibili** și de importanță potențială mare, care încă nu pot fi realizați (unii au mai fost amintiți).

Modele de analiză

Elaborarea acestor indici implică însușirea unui **model conceptual** de analiză general (*Schema nr. 1* și *Schema nr. 2*).

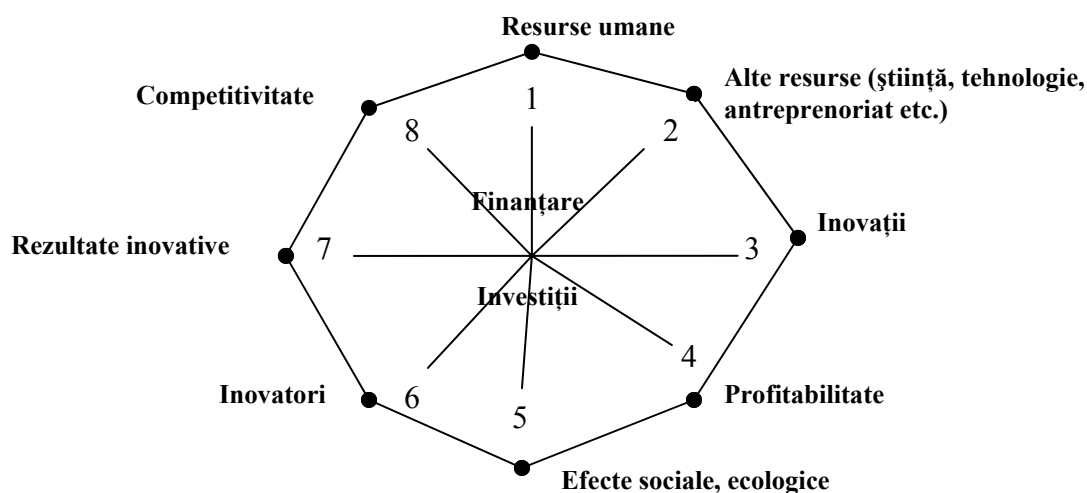
Schema nr. 1

MODELUL EIS¹³

¹³ European Commission, *European Innovation Scoreboard (EIS) 2009*, p. 11.

Schema nr. 2

MODELUL EIS MODIFICAT¹⁴

Modelul EIS folosit în 2011 (denumit IUS) prezintă o serie de modificări.

Modelul IUS 2010 – 25 de indicatori pe următoarele dimensiuni¹⁵:

1. Permisivități („enablers”)

- 1.1. resurse umane (3 indicatori);
- 1.2. caracterul deschis, bun și atractiv al sistemelor de cercetare (3 indicatori);
- 1.3. finanțare și suport (2 indicatori).

2. Activități de firmă

- 2.1. investiții de firmă (2 indicatori);
- 2.2. relații („linkages”) și antreprenariat (3 indicatori);
- 2.3. bunuri intelectuale (4 indicatori).

3. Rezultate („outputs”)

- 3.1. inovatori (3 indicatori);
- 3.2. efecte economice (5 indicatori).

Modelul SBA este mult diferit, având 59 de indicatori pe următoarele dimensiuni¹⁶:

- 1. spirit antreprenorial (11 indicatori);
- 2. a doua șansă (3 indicatori);
- 3. gândirea prioritară la scară mică (3 indicatori);

¹⁴ Propunerile noastre.

¹⁵ European Commission, *Innovation Union Scoreboard 2010*, p. 7–8.

¹⁶ Comisia Europeană, *Fișa informativă SBA pentru România '09*, p. 10–13.

4. administrarea receptivă (8 indicatori);
5. achizițiile publice și ajutoarele de stat (2 indicatori);
6. finanțarea (9 indicatori);
7. piața unică (4 indicatori);
8. competențele și inovarea (9 indicatori);
9. mediul (2 indicatori);
10. internaționalizarea (8 indicatori).

Referirea, în mod direct, a sistemului SBA la IMM-uri și marea diferențiere a indicatorilor, în general, a celor privind IMM-urile inovative, în special, analiza finanțării din perspectiva inovării (capital de risc, credite și garanții, întârzieri și realizări legate de credite etc.) fac **să fie recomandabilă analiza eficienței finanțării, în cazul IMM-urilor inovative, pe baza acestui sistem de indicatori.**

„Carta Verde” trebuie să cuprindă o metodologie de utilizare a indicatorilor din SBA, completați cu cei din EIS și, la nevoie, cu alții¹⁷.

Evident, vor trebui folosiți și indicatorii și datele culese pe baza lor, date rezultate din preocupările INS din România și ale altor instituții¹⁸.

Efectele inovării: economice; socioumane; ecologice.

Propuneri de indici ai eficienței finanțării IMM-urilor inovative.

Vom folosi mai întâi ancheta SBA, de unde vom selecta câțiva indicatori comparabili (aceleași an, aceleași unități), pentru a propune indici. Din datele prezentate în SBA pot fi corelați următorii indicatori:

- disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu de expansiune (% din PIB) – 2007;
- nivelul garanțiilor pentru IMM-uri (în raport cu PIB) – 2007;
- obținerea creditului: Indicele privind puterea drepturilor legale a creditorilor și debitorilor (0–10) – 2009;
- obținerea creditului: Indicele privind profunzimea informațiilor de creditare (0–6) – 2009;
- ponderea de IMM-uri care se confruntă cu probleme privind accesul la finanțare;
- procentul de întreprinderi care au efectuat achiziții *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați) – 2008;
- procentul de întreprinderi care au primit comenzi *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați) – 2008;
- IMM-uri care inovează folosind resurse interne, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați) – 2006;
- întreprinderi care au introdus inovarea organizatorică și/sau de marketing, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați) – 2006;
- IMM-uri inovatoare în cooperare cu alte IMM-uri, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați) – 2006;

¹⁷ A se vedea *Carta Albă a IMM-urilor din România 2005*, București, CNIPMMR, 2005.

¹⁸ *Analiza Towards a European Research Area* are un sistem foarte bun de indicatori specifici activităților de CDI, dar se bazează pe investigații mai vechi.

- IMM-uri cu activități inovatoare (10–250 angajați) – 2006;
- ponderea de IMM-uri care au produse noi sau venituri obținute din vânzarea de produse noi – 2007;
- ponderea privind cifra de afaceri a IMM-urilor din produse și servicii noi sau îmbunătățite considerabil – 2007;
- ponderea personalului din IMM-uri care deține o diplomă universitară – 2007;
- ponderea de IMM-uri care exportă în afara UE-27, relativ la numărul total al IMM-urilor (prin prisma numărului de întreprinderi) – 2005;
- IMM-uri care au efectuat importuri proprii în perioada 2006–2008;
- IMM-uri care au efectuat exporturi directe în perioada 2006–2008.

Dacă vom încerca unele corelări ale situației din România cu media UE, vom avea o serie de indici relevanți (*Tabelul nr. 3* și *Tabelul nr. 4*).

Tabelul nr. 3 se obține prin corelarea indicatorilor 6.2, 6.3, 6.4, 6.5, 6.9 și 8.6, fiecare cu fiecare.

Tabelul nr. 3

Corelarea	România	UE
8.6 / 6.2	$\frac{19,50}{0,06} = 325$	$\frac{35,59}{0,08} = 444,875$
8.6 / 6.3	$\frac{19,50}{0,29} = 67,2$	$\frac{35,59}{0,24} = 148,3$
8.6 / 6.4	$\frac{19,50}{8,00} = 2,4$	$\frac{35,59}{6,64} = 5,36$
8.6 / 6.5	$\frac{19,50}{5,00} = 3,9$	$\frac{35,59}{4,52} = 7,87$
8.6 / 6.9	$\frac{19,50}{22,20} = 0,88$	$\frac{35,59}{21,06} = 1,69$
6.2 / 6.3	$\frac{0,06}{0,29} = 0,21$	$\frac{0,08}{0,24} = 0,33$
6.2 / 6.4	$\frac{0,06}{8,00} = 0,0075$	$\frac{0,08}{6,64} = 0,012$
6.2 / 6.5	$\frac{0,06}{5,00} = 0,012$	$\frac{0,08}{4,52} = 0,018$
6.2 / 6.9	$\frac{0,06}{22,20} = 0,0027$	$\frac{0,08}{21,06} = 0,0038$
6.3 / 6.4	$\frac{0,29}{8,00} = 0,036$	$\frac{0,24}{6,64} = 0,036$
6.3 / 6.5	$\frac{0,29}{5,00} = 0,058$	$\frac{0,24}{4,52} = 0,053$
6.3 / 6.9	$\frac{0,29}{22,20} = 0,013$	$\frac{0,24}{21,06} = 0,011$
6.4 / 6.5	$\frac{8,00}{5,00} = 1,6$	$\frac{6,64}{4,52} = 1,47$
6.4 / 6.9	$\frac{8,00}{22,20} = 0,36$	$\frac{6,64}{21,06} = 0,315$
6.5 / 6.9	$\frac{5,00}{22,20} = 0,225$	$\frac{4,52}{21,06} = 0,215$

Un alt set de indici poate avea ca bază indicatorii: 8.1, 8.2, 8.3, 8.4, 8.5 și 8.6, dar și 6.2, 6.3, 6.5, 6.9, conform *Tabelului nr. 4*.

Tabelul nr. 4

Corelarea	România	UE
8.1 / 8.6	$\frac{4,00}{19,50} = 0,205$	$\frac{23,52}{35,59} = 0,661$
8.1 / 8.2	$\frac{4,00}{3,00} = 1,333$	$\frac{23,52}{12,81} = 1,836$
8.1 / 6.2	$\frac{4,00}{0,06} = 66,66$	$\frac{23,52}{0,08} = 294$
8.1 / 6.3	$\frac{4,00}{0,29} = 13,79$	$\frac{23,52}{0,24} = 98$
8.1 / 6.5	$\frac{4,00}{5,00} = 0,8$	$\frac{23,52}{4,52} = 5,204$
8.2 / 8.3	$\frac{8,00}{17,90} = 0,168$	$\frac{12,81}{30,33} = 0,422$
8.3 / 8.6	$\frac{17,90}{19,50} = 0,918$	$\frac{30,33}{35,59} = 0,852$
8.3 / 8.1	$\frac{17,90}{4,00} = 4,48$	$\frac{30,33}{23,52} = 1,29$
8.3 / 6.2	$\frac{17,90}{0,06} = 298,33$	$\frac{30,33}{0,08} = 379,13$
8.3 / 6.5	$\frac{17,90}{5,00} = 3,58$	$\frac{30,33}{4,52} = 6,71$
8.3 / 6.9	$\frac{17,90}{22,20} = 0,806$	$\frac{30,33}{21,06} = 1,44$
8.4 / 8.5	$\frac{14,23}{2,90} = 4,91$	$\frac{27,28}{11,62} = 2,35$
8.5 / 8.6	$\frac{2,90}{19,50} = 0,149$	$\frac{11,62}{35,59} = 0,326$
8.7 / 8.6	$\frac{77,50}{19,50} = 3,97$	$\frac{63,77}{35,59} = 1,79$

Ceea ce se observă este faptul că, la cea mai mare parte a indicilor luați în considerare, România se află cu mult sub media țărilor din UE, indiciu că IMM-urile din țara noastră au o situație mult mai precară decât cele europene.

CALITATEA VIEȚII ANGAJAȚILOR ȘI NATURA (ORGANIZAREA) MUNCII ÎN ȚĂRILE MEMBRE UE *

CRISTINA LEOVARIDIS**

ABSTRACT

THE QUALITY OF LIFE OF EMPLOYEES IN EU MEMBER STATES. ISSUES RELATED TO THE NATURE AND ORGANIZATION OF WORK

The quality of life of employees has become one of the main concerns of European employment policies in the last ten years, with the strategies that were developed taking into account the new emerging risks related to the changes in the way work is organized (flexible work arrangements, increased work intensity in order to meet deadlines, increased share of highly skilled non-manual workers, etc.). The article presents a comparative analysis between member states with respect to the quality of the life of employees, from the point of view of the nature and organization of work, focusing on one of the negative effects of overworking, especially in non-manual occupations in new member states, which has increased in incidence in the last years: stress.

Keywords: quality of life of employees, nature of work, organization of work, non-manual occupations, stress.

1. POLITICI ALE UNIUNII EUROPENE PRIVIND ÎMBUNĂȚĂȚIREA CALITĂȚII VIEȚII ANGAJAȚILOR

Tema îmbunătățirii calității vieții angajaților a fost dezvoltată în ultimii zece ani într-o serie de documente oficiale ale autorităților europene ce au în vedere sănătatea și siguranța la locul de muncă, precum *Community Strategy on health and safety at work 2002–2006*, *Community Strategy on health and safety at work 2007–2012* etc. Prima dintre ele (European Commission, 2002: 3) recomandă, în martie 2002, adoptarea unei abordări globale a bunăstării la locul de muncă, ținând

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului *Cercetarea științifică economică, suport al bunăstării și dezvoltării umane în context european*, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/62988.

** Correspondence address to Cristina Leovaridis: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: leovaridis@yahoo.com.

cont de schimbările de pe piața muncii și de apariția a noi riscuri; considerarea sănătății și siguranței la locul de muncă drept una din componentele esențiale ale calității muncii; consolidarea unei culturi a prevenirii riscului, prin combinarea unei varietăți de instrumente (legislație, dialog social, diseminarea celor mai bune practici, responsabilitatea socială corporativă, stimulente economice).

În condițiile în care Europa se află în tranziția către economia bazată pe cunoaștere, marcată de profunde schimbări ce afectează societatea, piața muncii și condițiile de muncă, au fost stabilite noi priorități și în domeniul calității muncii. Pe piața muncii apar din ce în ce mai multe forme noi de angajare, unele dintre ele cu risc mai ridicat în privința sănătății: angajații care lucrează temporar, cu contracte pe perioade determinate, *part-time* sau cu timp de lucru non-standard (în schimburi sau noaptea) suferă mai des accidente de muncă; aceasta se explică prin lipsa instruirii privind protecția muncii, probleme psihosomatice cauzate de lucrul în schimburi sau noaptea, lipsa preocupării din partea managerilor, lipsa motivării, în cazul lucrătorilor cu un contract de muncă nesigur.

De asemenea, apar schimbări în natura riscurilor; schimbarea modului în care este organizată munca (în special moduri mai flexibile de organizare a timpului de lucru, inclusiv *teleworking*, dar însoțite de obligația de a obține anumite rezultate până la o dată-limită fixă) are un efect profund asupra bunăstării la locul de muncă. Astăzi, principalele noi boli profesionale și riscuri sunt stresul, depresia, anxietatea, violența la locul de muncă, hărțuirea și intimidarea, responsabile de 18% din problemele de sănătate la locul de muncă, un sfert din ele ducând la două săptămâni sau mai mult de absență de la lucru. Aceste probleme sunt de două ori mai frecvente în educație, sănătate și servicii sociale. Ele sunt legate de expunerea la factori stresori, precum timp de lucru prelungit, relații ierarhice dificile, oboseală dată de durata mare cu transportul, gradul de acceptare a diversității culturale și etnice în cadrul firmei etc. Strategiile pentru prevenirea noilor riscuri sociale ar trebui să includă și efectul dependenței de anumite substanțe asupra ratei accidentelor, în special problemele asociate cu alcoolul și dependența de anumite medicamente (European Commission, 2002: 8). De aceea, obiectivul UE în domeniul sănătății și siguranței la locul de muncă este creșterea „bunăstării la locul de muncă”, un concept care trebuie să includă dimensiunea fizică, dar și pe cea morală și socială.

În 2007 este elaborată o altă „Strategie comunitară privind sănătatea și securitatea în muncă”, de data aceasta pentru perioada 2007–2012, care își propune obiective și mai ambițioase decât precedenta, și anume reducerea cu 25% a ratei de incidență a accidentelor de muncă până în 2012 în UE-27 (Comisia Europeană, 2007: 3). În cadrul strategiei se menționează că, în ciuda progreselor realizate în ultima perioadă (rata accidentelor de muncă mortale în EU-15 s-a diminuat cu 17%, în vreme ce rata accidentelor de muncă având ca urmare o absență mai mare

de 3 zile a scăzut cu 20%), unele tipuri de boli profesionale (tulburări musculo-scheletice, infecții și afecțiuni legate de presiunile psihologice) se dezvoltă. Natura riscurilor profesionale se schimbă în ritmul unei accelerări a inovațiilor, a dezvoltării de noi factori de risc (violență la locul de muncă, inclusiv hărțuire sexuală și morală, dependențe) și a transformării muncii (viață profesională mai fragmentată). În momentul de față, problemele legate de o proastă sănătate mintală constituie a patra cauză de incapacitate de muncă, iar Organizația Mondială a Sănătății estimează că până în 2020 depresia va deveni principala cauză de incapacitate (Comisia Europeană, 2007: 4, 15). De aceea, Comisia accentuează importanța negocierilor între partenerii sociali cu privire la acordul-cadru la nivel european privind stresul la locul de muncă și cel privind prevenirea violenței și a hărțuirii la locul de muncă și încurajează punerea lor în aplicare.

Și în comunicarea recentă a Comisiei Europene, intitulată *Europa 2020. O strategie europeană pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii* (Comisia Europeană, 2010: 21), este menționat, indirect, rolul important al îmbunătățirii condițiilor de muncă, în scopul creșterii incluziunii sociale: „o creștere favorabilă incluziunii presupune asigurarea autonomiei cetățenilor prin rate ridicate ale ocupării forței de muncă, investirea în dezvoltarea competențelor, combaterea sărăciei și modernizarea piețelor muncii și a sistemelor de formare și de protecție socială, pentru a ajuta cetățenii să anticipeze și să gestioneze schimbările, precum și pentru a construi o societate solidară”.

Cercetările din ultimii ani, cu privire la condițiile de muncă la nivel național, au evidențiat o tendință de creștere a incidenței afecțiunilor de natură psihologică, care ar sta la baza problemelor de sănătate la locul de muncă, în special la angajații cu ocupații non-manuale. Cei mai importanți factori care contribuie la apariția unor afecțiuni psihice și a stresului includ terorizarea sau hărțuirea, violența sau amenințarea cu violența, precum și diferite forme de discriminare. În scopul reducerii incidenței acestor noi boli profesionale de natură psihosocială, specifice, în general, angajaților cu ocupații non-manuale, în ultimii ani au fost stabilite o serie de acorduri-cadru, unul privind hărțuirea și violența la locul de muncă, altul privind stresul din cauza locului de muncă. Primul dintre ele a fost semnat în 2007 de către Confederația Sindicatelor Europene (ETUC), Confederația Patronatelor Europene (BUSINESSEUROPE), Asociația Europeană a IMM-urilor (UEAPME) și Centrul European al Întreprinderilor Publice și al Întreprinderilor de Interes Economic General (CEEP), scopul său fiind (European Social Dialogue, 2007: 2): creșterea conștientizării și înțelegerii fenomenelor de hărțuire și violență la locul de muncă, din partea angajatorilor, a angajaților și a reprezentanților lor și furnizarea unui cadru de acțiune pentru aceștia; identificarea, prevenirea și gestionarea cazurilor de hărțuire și violență la muncă.

Celălalt acord-cadru, „Acordul cadru asupra stresului legat de locul de muncă”, a fost semnat în 2004 de către Confederația Sindicatelor Europene (ETUC), Uniunea Confederațiilor Industriale și Patronale din Europa, Asociația Europeană a IMM-urilor (UEAPME) și Centrul European al Întreprinderilor Publice și al Întreprinderilor de Interes Economic General (CEEP), scopul său fiind (Social Dialogue, 2004: 2, 3): creșterea conștientizării și înțelegerii stresului legat de locul de muncă; în al doilea rând, angajatorilor și lucrătorilor le este furnizat un cadru pentru a identifica și preveni problemele privitoare la stresul legat de locul de muncă (acest acord-cadru nu se referă la violență, hărțuire și stres posttraumatic). Identificarea unei probleme legate de stresul la locul de muncă presupune analiza unor factori precum procesele de muncă și organizarea muncii (programul de lucru, gradul de autonomie, adecvarea între aptitudinile angajaților și cerințele postului, gradul de încărcare cu sarcini a angajatului etc.), condițiile de muncă și mediul (expunerea la comportamente abuzive, zgomotul, căldura, substanțe periculoase etc.), comunicarea (nesiguranța privind ceea ce se așteaptă, ca rezultate, din partea angajatului, nesiguranța în privința păstrării locului de muncă, schimbări prea rapide de sarcini etc.) și factori subiectivi (presiuni sociale și emoționale, perceperea unei lipse de sprijin, incapacitatea de a face față etc.).

În anul 2008, aceleași instituții-partenere sociale enumerate mai sus au căzut de acord asupra evaluării implementării acordului-cadru privind stresul generat de locul de muncă. Ele au ajuns la concluzia că implementarea acordului cadru a reprezentat o adevărată „valoare adăugată în domeniul prevenirii stresului generat de locul de muncă și în dezvoltarea dialogului social” (European Social Partners, 2008: 38, 39); prevederile acordului au fost introduse în acordurile colective de muncă la nivel național, sectorial și la nivel de companie în multe din statele membre; acordul a reprezentat un catalizator în ceea ce privește acțiunea și conștientizarea problemelor cauzate de stresul la locul de muncă, mai ales în țările în care exista o lipsă a conștientizării acestor aspecte (România, Cehia, Portugalia).

2. DATE COMPARATIVE PRIVIND NATURA ȘI ORGANIZAREA MUNCII, TIPUL DE MANAGEMENT ȘI COMUNICAREA ORGANIZAȚIONALĂ ÎN STATELE MEMBRE UE

În EU-27, în prezent peste 66% din forța de muncă este angajată în sectorul servicii, 29% lucrează în industrie, iar 5% în agricultură. Sectoarele economice europene care oferă cele mai multe locuri de muncă sunt industria prelucrătoare (angajând 19% din lucrătorii europeni), comerțul (16%), sănătatea (10%) și educația (7%). Din 1991, *trend*-ul de scădere a angajării în agricultură și industrie a continuat, paralel cu *trend*-ul de creștere a angajării în servicii, în special în domeniul imobiliar, sănătate și servicii sociale. Structura ocupațională a angajaților europeni este formată din „gulere albe” înalt calificate (37%), „gulere albe” slab

calificate (25%), „gulere albastre” înalt calificate (18%) și „gulere albastre” slab calificate (20%); în opt state membre (Luxemburg, Olanda, Finlanda, Suedia, Belgia, Germania, Marea Britanie, Estonia), angajații „gulere albe” înalt calificate reprezintă peste 40% din forța de muncă (Eurofound, 2007: 4–6).

În ceea ce privește natura muncii, locul de muncă este unul din indicatorii luați în calcul în cadrul cercetării *Fourth European Working Conditions Survey*, realizată de Eurofound: aproape 60% din lucrătorii europeni lucrează tot timpul sau aproape tot timpul la sediul companiei, 15% întotdeauna sau aproape întotdeauna în afara companiei și doar un procent foarte scăzut (de 3%) lucrează tot timpul sau aproape tot timpul de acasă, cu un computer (*teleworking*) sau fără un PC. Pe de altă parte, 12% dintre angajații europeni spun că ei lucrează de acasă cu un PC, cel puțin un sfert din timp, iar 8% – acasă fără un PC (Eurofound, 2007: 41); deși *teleworking*-ul și munca de acasă (care permit un program mult mai flexibil de realizare a sarcinilor de serviciu și deci un echilibru mai bun între viața profesională și cea de familie, oferind astfel o satisfacție mai mare angajatului) nu reprezintă încă o alternativă la munca la sediul companiei, ele sunt folosite de o pondere substanțială a lucrătorilor ca fiind complementare aranjamentelor lor de lucru obișnuite. În domeniul educației există ponderea cea mai ridicată de angajați care lucrează de acasă (aproape o treime), urmând, apoi, într-o măsură mai mică, sectorul imobiliar și agricultura.

În privința *teleworking*-ului, definit ca „munca de acasă cu un PC”, proporția cea mai mare de angajați care fac *teleworking* o regăsim în țările scandinave, Olanda și în țările din Europa estică, cea mai mică pondere fiind în Europa sudică; de asemenea, o regăsim mai des în sectorul imobiliar, intermediari financiare și educație, mai mult la bărbați decât la femei, la profesioniști, manageri și tehnicieni mai mult decât la alte ocupații, mai mult la cei cu studii și calificări înalte (Eurofound, 2007: 43).

În ceea ce privește programul de lucru, mai precis munca atipică (non-standard, care generează cele mai mari insatisfacții ale angajaților cu privire la calitatea muncii generată de programul de lucru), circa un sfert (26%) dintre angajații europeni lucrează cel puțin o duminică pe lună, față de 30% în 1995; în 2010, 18% dintre lucrători munciau noaptea – într-o ușoară scădere față de 1991; ponderea lucrătorilor care muncesc în schimburi a scăzut, de asemenea, puțin, de la 20%, în 2000, la 17%, în 2010. Femeile reprezintă ponderea cea mai mare din lucrătorii cu program regulat, standard (8 ore pe zi timp de 5 zile pe săptămână), și cea mai scăzută din angajații ce lucrează noaptea sau în *weekend*-uri (Eurofound, 2010, p. 4).

În ceea ce privește ocupația angajaților la locul de muncă în funcție de competențele deținute (înalt calificate/slab calificate) dar și de natura activității (non-manuale/manuale), situația în țările UE în anul 2007 este sintetizată în *Tabelul nr. 1*.

Tabelul nr. 1

Persoane angajate cu vârsta peste 15 ani în funcție de competențele necesare la locul de muncă, în țări ale UE-27, în anul 2007 (%)

	Competențe non-manuale	Competențe scăzute non-manuale	Competențe manuale	Ocupații elementare
UE-27	38,3	24,4	27,4	9,9
UE-15	39,3	24,8	25,9	10,1
Austria	36,9	26,6	25,2	11,3
Belgia	44,8	25,7	19,9	9,5
Bulgaria	28,7	23,3	35,1	12,9
Cehia	40,1	18,8	35,7	5,3
Cipru	30,9	31,3	22,8	15,1
Danemarca	43,9	25,7	19,3	11,0
Estonia	40,2	16,8	32,7	10,3
Finlanda	44,3	22,5	25,0	8,2
Franța	40,3	25,0	24,9	9,8
Germania	41,9	25,1	24,4	8,5
Grecia	33,6	25,5	34,2	6,7
Irlanda	37,8	30,4	22,6	9,1
Italia	40,7	22,6	27,5	9,2
Letonia	38,3	17,4	32,1	12,3
Lituania	36,7	16,7	36,1	10,5
Luxemburg	45,1	24,9	18,1	11,8
Malta	34,9	28,6	23,8	12,8
Marea Britanie	42,1	30,2	16,9	10,7
Olanda	48,1	26,5	16,1	9,3
Polonia	32,7	19,3	40,1	7,8
Portugalia	24,2	24,3	38,7	12,9
România	21,5	14,6	52,6	11,3
Slovacia	34,9	20,6	35,9	8,6
Slovenia	37,3	20,4	34,6	7,7
Spania	31,8	24,8	28,3	15,1
Suedia	44,6	27,8	21,6	6,0
Ungaria	34,0	24,5	33,7	7,8

Sursa: Eurostat, *European Union Labour Force Survey – Annual results 2007, 2008*, p. 5.

Țările nordice înregistrează cele mai mari valori (Eurostat, 2008: 5), având procentele cele mai mari pentru forța de muncă înalt calificată – Olanda (48,1%), Luxemburg (45,1%), Belgia (44,8%), Suedia (44,6%), Finlanda (44,3%), Danemarca (43,9%). La polul opus se situează Bulgaria cu 28,7%, Portugalia cu 24,2% și România cu 21,5%.

Printre actorii sociali caracteristici societății cunoașterii, care își desfășoară activitatea în domenii ce necesită competențe cognitive superioare, se numără cercetătorii, angajații în domeniul știință și tehnologie, angajații în *high-tech* și în servicii intensiv cognitive etc.

Tabelul nr. 2

**Pondere angajaților în sectoare specifice societății cunoașterii,
în țări ale UE-27**

	Personal CD în totalul angajaților în 2006 (%)	Persoane cu studii superioare care lucrează în S&T (știință și tehnologie), în totalul angajaților în 2007 (%)	Angajați în high- și medium-high- tech, în totalul angajaților, în 2006 (%)	Angajați în servicii intensiv cognitive, în totalul angajaților, în 2006 (%)
UE-27	1,33	16,3	5,6	32,6
Austria	1,89	11,1	5,5	30,4
Belgia	1,70	22,2	6,0	38,6
Bulgaria	0,56	15,8	4,3	21,7
Cehia	1,33	11,0	8,8	25,0
Cipru	0,67	19,8	0,8	28,3
Danemarca	2,33	21,5	5,0	43,8
Estonia	1,27	17,4	2,6	26,8
Finlanda	3,02	22,7	4,7	41,1
Franța	1,57	18,1	5,1	36,4
Germania	1,65	17,4	9,0	34,3
Grecia	1,27	17,3	2,0	24,9
Irlanda	1,44	16,2	3,0	34,9
Italia	1,13	12,1	6,2	30,1
Letonia	0,92	13,9	1,5	24,5
Lituania	1,02	17,5	1,8	25,0
Luxemburg	2,47	25,9	–	–
Malta	0,87	10,9	2,8	31,2
Marea Britanie	–	16,8	4,5	43,0
Olanda	1,33	20,7	2,6	42,3
Polonia	0,72	15,3	4,5	24,6
Portugalia	0,80	10,4	2,7	22,7
România	0,42	10,4	5,4	14,5
Slovacia	0,87	11,5	8,0	24,9
Slovenia	1,32	17,4	7,5	26,3
Spania	1,44	17,7	4,1	27,0
Suedia	2,50	23,2	5,4	47,5
Ungaria	1,19	14,7	6,0	28,5

Sursa: pentru col. 1, Eurostat, *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2009, 2010*, p. 37.

Pentru col. 2, Eurostat, *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2010, 2010*, p. 599.

Pentru col. 3 și 4, Eurostat, *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2008, 2009*, p. 470.

Din ultimele date disponibile privind ponderea personalului din cercetare-dezvoltare în totalul angajaților, referitoare la anul 2006 (Eurostat, 2010a: 37), se constată că tot în țările nordice se înregistrează cele mai ridicate valori – în Finlanda (3,02%), Suedia (2,50%), Luxemburg (2,47%) și Danemarca (2,33%). La

polul opus, cu valori sub 1% ale indicatorului, se situează Cipru, Polonia, Portugalia, Malta, Slovacia și Letonia, cea mai slabă situație în domeniu regăsindu-se în Bulgaria și România, cu 0,56%, respectiv 0,42%, ponderea personalului din CD în total angajați.

În ceea ce privește ponderea persoanelor cu studii superioare, care lucrează în S&T (știință și tehnologie), din totalul angajaților, datele din 2007, ultimele date disponibile (Eurostat, 2010b: 599), indică poziționarea pe primele locuri (cu valori ce depășesc 20%) tot țările nordice – Danemarca (28,5%), Suedia (23,2%), Finlanda (22,7%), dar și alte câteva țări recunoscute pentru performanțele lor inovative – Luxemburg (25,9%), Olanda (20,7%), Belgia (22,2%); iar pe ultimele poziții, cu diferențe mari față de primele țări clasate – Malta (10,9%), România (10,4%), Portugalia (10,4%). Pentru ceilalți doi indicatori ai forței de muncă specifici societății cunoașterii (Eurostat, 2009a: 470), incluși în *Tabelul nr. 5*, datele evidențiază următoarele situații: pentru angajații în industria prelucrătoare de nivel *high-tech* și *medium-high-tech*, ca procent din totalul angajaților, cele mai mari valori (peste media de 5,6% pentru UE-27) se regăsesc în Germania (9,0%), Cehia (8,8%), Slovacia (8,0%), Slovenia (7,5%), Italia (6,2%), Belgia și Ungaria (fiecare cu 6%), iar cele mai mici (chiar sub 1%) în Cipru (0,8%), Letonia (1,5%) și Lituania (1,8%); pentru angajații în servicii intensiv cognitive (domeniu esențial în societatea cunoașterii), ca procent din totalul angajaților, țările situate cel mai bine (cu valori ale indicatorului de peste 40%) sunt mai ales cele nordice (Suedia – 47,5%; Danemarca – 43,8%; Marea Britanie – 43,0%; Olanda – 42,3%; Finlanda – 41,1%), la polul opus fiind țările care au aderat mai recent la UE (Bulgaria – 21,7% și România – 14,5%).

Legat tot de dimensiunea cognitivă a muncii, majoritatea lucrătorilor europeni consideră că *job*-urile lor au cerințe de natură intelectuală, într-un fel sau altul, deși jumătate dintre ei menționează că locul lor de muncă implică un număr semnificativ de sarcini monotone și repetitive. Cu cât nivelul educațional al angajaților crește, aceștia declară într-o măsură mai mare existența cerințelor cognitive la locul de muncă; de asemenea, sarcinile complexe și cerințele de a învăța lucruri noi la locul de muncă sunt mai frecvente pentru profesioniștii înalt calificați și tehnicieni, apărând rar la ocupațiile necalificate și semicalificate; utilizarea sistemelor de calitate este mai des întâlnită la cei înalt calificați (profesioniști, manageri), iar sarcinile monotone tind să fie rar regăsite la aceștia. În concluzie, profesioniștii, tehnicienii și muncitorii calificați menționează niveluri înalte de sarcini cognitive, în sectoare precum intermediari financiare, educație și sănătate, iar ocupațiile necalificate și semicalificate, în principal din comerțul cu amănuntul, hoteluri și restaurante și agricultură indică niveluri scăzute de sarcini cognitive, însă o pondere ridicată a sarcinilor monotone și repetitive.

În privința dezvoltării profesionale oferite la locul de muncă, lucrătorii care desfășoară sarcini complexe și învață mereu lucruri noi este mai probabil să simtă nevoia de instruire continuă, față de cei care fac sarcini repetitive și simple, care se

consideră chiar supracalificați pentru ceea ce fac. Diferențele între țări sunt semnificative: peste 50% dintre angajați primesc instruire la locul de muncă în Finlanda și Suedia, pe când în țările europene sudice și estice cu greu ponderea celor ce beneficiază de *training* ajunge la 20% în Spania, Grecia, Ungaria, Portugalia și România, ori chiar la 10% în Bulgaria și Grecia (Eurofound, 2007: 48–49). În cea mai recentă cercetare, realizată de Fundația Europeană pentru Îmbunătățirea Condițiilor de Muncă și de Viață (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions – Eurofound) pe tema condițiilor de muncă ale angajaților europeni, *Fifth European Working Conditions Survey* (studiu desfășurat în perioada ianuarie–iunie 2010, ale cărui prime rezultate generale au fost publicate în noiembrie 2010), se face o analiză comparativă a rezultatelor studiului din ultimii douăzeci de ani; în privința instruirii oferite angajaților, ponderea angajaților europeni care au beneficiat de cursuri de formare plătite de angajatori a scăzut din 1995 de la 34%, la 24% în 2005, urcând apoi ușor la 30% în 2010. Dar nu toți angajații beneficiază în egală măsură de dezvoltare la locul de muncă – numai 30% din cei peste 50 de ani, față de 36% din cei aflați între 30–49 de ani; cei angajați permanent în măsură mai mare decât cei cu alte tipuri de angajare; funcționarii înalt calificați (47%) mai mult decât cei slab calificați (36%), iar lucrătorii manuali și mai puțin (22%), în 2010. În schimb, din ce în ce mai mulți angajați își plătesc ei înșiși cursurile de instruire (de la 6% din angajații europeni în 2005, la 9% în 2010), o explicație fiind criza economică, ce a dus la sentimentul de nesiguranță a locului de muncă, angajații încercând să-și dezvolte abilitățile și competențele, pentru a-și scădea riscul de a fi eliminați de pe piața forței de muncă (Eurofound, 2010: 4–5).

În ultimii douăzeci de ani, dezbaterile despre organizarea muncii în economiile contemporane au oscilat între două viziuni: modelul industrial tradițional (organizare centralizată, de sus în jos, autonomie limitată și ierarhie rigidă) și noile forme de organizare a muncii (structuri plate de autoritate, autonomie crescută la toate nivelurile ierarhice, lucru în echipă). Referitor la gradul de autonomie la locul de muncă în statele membre, studiile Eurofound arată că o pondere ridicată a lucrătorilor se bucură de un oarecare control asupra procesului de muncă (pot alege sau schimba ordinea de realizare a sarcinilor, a metodelor de lucru, a vitezei de lucru) și pot lua o pauză atunci când vor – aproape două treimi din angajații europeni (indicator cu valori mai ridicate în țările nordice și centrale, în special Danemarca, Suedia, Olanda, și scăzute în țările sudice și estice, în special Bulgaria, Grecia, Slovacia, Cehia, Spania).

Sectoarele în care angajații au cea mai ridicată autonomie sunt intermediile financiare, distribuția de electricitate-gaz-apă și sectorul imobiliar, pe când la polul opus se află hotelurile și restaurantele și industria prelucrătoare. În funcție de ocupații, senior managerii și profesioniștii, urmați de tehnicieni, se bucură de cea mai mare autonomie, iar la celălalt pol se regăsesc operatorii la mașini, urmați de muncitorii calificați; de asemenea, utilizarea tehnologiei informației la locul de

muncă se asociază cu o autonomie ridicată, în comparație cu situația celor care folosesc tehnologia bazată pe mașini sau nu folosesc tehnologie de niciun fel. Deși în țările europene munca în echipă este predominantă, nivelurile de autonomie și descentralizare în luarea deciziilor în echipă nu sunt ridicate (numai 50% din cei care lucrează în echipă pot decide singuri asupra diviziunii sarcinilor și doar 30% își pot alege singuri șeful echipei) (Eurofound, 2007: 51–53).

Determinarea ritmului de lucru în cazul a peste 68% dintre angajații europeni este dictată de cererea directă din partea altor oameni (constrângeri directe ale pieței), iar în cazul a doar 19% – de viteza automată a mașinii (pondere în scădere în ultimii 15 ani); între aceste două extreme, mai sunt menționați, ca factori ce determină ritmul muncii: munca realizată de colegi (42%), cifrele privind obiectivele de producție (42%) și controlul direct al superiorului ierarhic (36%). Cererea directă a clienților predomină în sectorul servicii (peste 70%), în ocupațiile înalt calificate (senior manageri, profesioniști și tehnicieni – peste 70%) și este nesemnificativă în agricultură, pescuit și industria prelucrătoare, precum și pentru ocupațiile legate de industrie – muncitori calificați, operatori la mașini, muncitori necalificați. Lucrătorii al căror ritm de lucru este dictat de viteza mașinii sau de obiective cifrice de producție au riscuri mai mari de a fi afectați de probleme de sănătate fizice și de a avea o autonomie scăzută la locul de muncă, în timp ce angajații influențați decisiv de cererile directe de la oameni menționează niveluri ridicate de boli psihice (Eurofound, 2007: 54–57).

Diferențele pe țări indică existența aceluiași *pattern*-uri ca și în cazul indicatorilor discutați mai sus, formele avansate de organizare a muncii predominând în țările europene nordice, în vreme ce sunt mai rar întâlnite în țările europene sudice și estice.

Una din caracteristicile modelului social european, în ceea ce privește forța de muncă, o constituie participarea și implicarea angajaților în luarea deciziilor la locul de muncă. Circa 20% dintre angajații respondenți la cercetarea realizată de Eurofound (*Fourth European Working Conditions Survey*) au un rol managerial sau de supervizare (din care trei sferturi sunt supervizori, iar un sfert manageri). Ponderea supervizorilor și a managerilor într-o companie este determinată de mărimea companiei, precum și de sectorul în care aceasta activează; de aceea, diferențele dintre țări se datorează și diferitelor modele de management și culturi ierarhice din țările membre: de exemplu, ponderea managerilor de vârf în totalul forței de muncă este mai mare în Marea Britanie (9%) față de alte țări, precum cele sudice și estice (în care ponderea este foarte scăzută – 1–2%). Un alt aspect semnificativ este acela al ponderii femeilor aflate în poziții manageriale sau de supervizori, în totalul angajaților, valorile cele mai mari ale indicatorului regăsindu-se în țările nordice (circa 40% în Finlanda și Estonia), în contrast cu țările sudice și unele țări continentale (sub 20%, în Germania și Italia); majoritatea managerilor-femei au în subordine tot femei, sub 10% dintre bărbați au ca superior ierarhic o femeie, față de 42% dintre femei (Eurofound, 2007: 67–69).

Comunicarea cu superiorii pe tema performanțelor în muncă ale salariaților este un alt aspect semnificativ, în ceea ce privește stilul de conducere și calitatea vieții angajaților. Cele mai înalte niveluri de comunicare directă la locul de muncă între salariați și superiori se regăsesc în țările scandinave și Olanda (peste 70% dintre angajați au discutat în ultimul an cu superiorul lor despre performanța în muncă și problemele legate de locul de muncă), urmează apoi Irlanda, Marea Britanie și țările estice, cu 50–60%, iar cele mai mici niveluri – în țările sudice și continentale (40%). Comunicarea angajaților cu reprezentanții angajatorului reprezintă o altă dimensiune avută în vedere, o cincime dintre angajați declarând că au avut în ultimul an o astfel de discuție, sectoarele cu valorile cele mai ridicate ale indicatorului fiind administrația publică și apărarea, distribuția de electricitate-gaz-apă, transporturile și comunicațiile, industria prelucrătoare, predominant în firmele mari; iar cele mai mici – în construcții și alte servicii, cu precădere în IMM-uri. Consultarea angajaților cu privire la schimbările în muncă și în condițiile de muncă se regăsesc în grade ridicate în țările scandinave și Olanda, unde peste 70% dintre angajați au fost consultați în ultimul an cu privire la aceste aspecte, pondere de două ori mai mare decât cea regăsită în țările sudice europene; au fost consultați predominant managerii și profesioniștii (70%), față de doar 40% dintre „gulerele albastre” calificate și necalificate (Eurofound, 2007: 70).

3. STRESUL – EFECT AL SUPRASOLICITĂRII ÎN PROFESIILE NON-MANUALE

Din studiile Eurostat reiese, în privința problemelor de sănătate legate de locul de muncă, faptul că 8,6% dintre angajații din UE-27 (adică 20 de milioane de persoane) au avut probleme de sănătate din cauza locului de muncă, în ultimele 12 luni. Circa un sfert dintre angajații diagnosticați cu boli ocupaționale rămân cu incapacitate permanentă de muncă (Eurostat, 2010c: 57, 59). Problemele legate de sistemul osos și muscular, precum și stresul, anxietatea și depresia au fost cel mai des întâlnite boli: 28% dintre subiecți au menționat probleme legate de dureri de spate, 19% au reclamat suferințe legate de gât, umăr, braț sau mâini – stresul, depresia și anxietatea fiind incriminate de alți 14% dintre angajații europeni. Sectoarele în care sunt cel mai des invocate stresul, anxietatea și depresia ca boli profesionale sunt sănătatea și asistența socială, educația, dar și intermedierea financiară (Eurostat, 2009b: 3–5). În ceea ce privește expunerea la factori de risc, 40% din angajații europeni (adică 80 de milioane de persoane) sunt expuși la factori care le pot afecta în mod negativ sănătatea fizică, iar 27% dintre angajați (adică 56 de milioane de persoane) au fost expuși la factori ce le pot amenința sănătatea mentală (Eurostat, 2009b: 6–7).

Expunerea la presiunea timpului și supraîncărcarea cu sarcini la locul de muncă (ce afectează sănătatea mentală) a fost raportată de lucrătorii din cadrul ocupațiilor non-manuale înalt calificate, din sectoare precum educația, sănătatea și

asistența socială. De asemenea, salariații care lucrează cu contract permanent, cu muncă atipică (în *weekend*, noaptea) sau într-o firmă cu mai mult de 11 persoane sunt mai expuși riscului bolilor mentale. Pentru o imagine detaliată asupra situației comparative între țările UE-27, datele sunt cuprinse în *Tabelul nr. 3*.

Tabelul nr. 3

Expunerea la unul sau mai mulți factori ce afectează sănătatea mentală, în țările UE-27

	% din angajați expuși la factori ce afectează sănătatea mentală		
	Bărbați	Femei	Total
UE-15	30,2	30,0	30,1
UE-27	28,1	27,6	27,9
Austria	36,4	27,8	32,5
Belgia	14,7	14,4	14,6
Bulgaria	13,3	12,1	12,8
Cehia	15,8	12,9	14,5
Cipru	45,1	40,7	43,1
Danemarca	19,1	23,9	21,3
Estonia	16,0	18,8	17,4
Finlanda	34,1	46,8	40,3
Franța	48,5	49,7	49,0
Germania	17,1	14,2	15,8
Grecia	15,7	13,7	14,9
Irlanda	13,3	13,4	13,4
Italia	18,2	17,1	17,7
Letonia	—	—	0,9
Lituania	18,3	20,0	19,1
Luxemburg	6,0	6,0	6,0
Malta	28,2	26,9	27,8
Marea Britanie	37,6	38,5	38,0
Olanda	65,7	60,3	63,3
Polonia	26,3	23,3	24,9
Portugalia	20,7	17,4	18,9
România	18,2	18,4	18,3
Slovacia	15,6	11,3	13,7
Slovenia	39,8	40,7	40,2
Spania	26,7	24,0	25,6
Suedia	37,9	42,7	40,2
Ungaria	13,9	14,6	14,3

Sursa: Eurostat (2009a), *8.6% of workers in the EU experienced work-related health problems. Results from the Labour Force Survey 2007 ad hoc module on accidents at work and work-related health problems*, în „Statistics in focus”, nr. 63, p. 10.

Ponderea persoanelor cu o problemă de sănătate din cauza locului de muncă a crescut de la 4,7% în 1999 la 7,1% în 2007, în vreme ce distribuția pe tipuri de probleme de sănătate (probleme musculare și osoase, depresie și anxietate din

cauza stresului și altele) rămâne similară între 1999 și 2007 (Eurostat, 2010c: 65). Diferențe substanțiale apar în funcție de tipurile de probleme de sănătate cauzate de muncă, ce sunt mai des declarate în diferite țări europene. Grecia înregistrează niveluri foarte ridicate în ceea ce privește atât problemele de tip fizic, cât și cele psihologice, urmată de Estonia și de Lituania. Respondenții din Polonia, Slovenia și Slovacia declară niveluri ridicate ale riscurilor fizice, dar relativ scăzute pentru cele psihologice. Cazul Suediei este opus: respondenții de aici declară niveluri relativ ridicate ale problemelor psihologice de sănătate, dar niveluri scăzute ale celor fizice. În unele țări, intervievații au raportat niveluri sub medie pentru ambii factori: Marea Britanie (în particular niveluri scăzute ale factorilor de la locul de muncă având influență asupra sănătății fizice), Germania, Olanda, Irlanda și Austria. În privința statutului ocupațional, lucrătorii manuali raportează niveluri ridicate de boli fizice, în timp ce profesioniștii și managerii – niveluri ridicate de boli psihice, dar scăzute în ceea ce privește afecțiunile fizice (Eurofound, 2007: 63–64).

De asemenea, experimentarea unei intensități mari a muncii (de exemplu, lucrul în viteză foarte mare, pentru a respecta termene limită foarte scurte) are un puternic efect negativ asupra salariaților. Procentul referitor la intensitatea muncii a crescut în majoritatea țărilor europene în ultimele două decade, de la 50% din angajați care declarau că au *deadline*-uri foarte scurte în cel puțin un sfert din timpul de lucru, în 1991, la 59% în 2000 și la 63% în 2010 (Eurofound, 2010: 6).

Stresul la locul de muncă, fenomen determinat atât de creșterea numărului de ore petrecute la locul de muncă, precum și de intensificarea muncii (presiune datorată impunerii unor termene foarte stricte), conduce în timp la boli cardiovasculare, musculare, probleme de imunitate, dar mai ales probleme mentale (anxietate și depresii). În 2005, nivelurile de stres menționate de angajații din țările vechi membre UE (UE-15) erau mai scăzute (20%) față de cele din țările recent aderente (30%), mai ales față de cele în curs de aderare în acel moment (România și Bulgaria – 31%). Cele mai ridicate niveluri de stres ale angajaților au fost raportate în Grecia (55%), Slovenia și Suedia (38%) și Letonia (37%), iar cele mai scăzute în Marea Britanie (12%), Germania, Irlanda și Olanda (16%). În timp ce în țările UE-15, în perioada 2000–2005, prevalența stresului s-a diminuat, la fel și oboseala cronică, durerile de cap, iritabilitatea, iar problemele de somn și anxietatea au rămas la același nivel, o tendință opusă s-a remarcat în țările recent aderente, în care prevalența stresului a crescut (de la 28% la 30% între 2001–2005), la fel și problemele de sănătate care apar ca efect al stresului (European Agency..., 2009: 9). Cea mai mare pondere a angajaților care suferă de anxietate datorată stresului la locul de muncă o regăsim în domeniul educației, al sănătății și al asistenței sociale, precum și în administrația publică.

Responsabilitățile de la locul de muncă, considerate cea mai importantă sursă de stres, sunt influențate în ultimul timp de doi factori: unul pozitiv, scăderea numărului de ore de lucru, ceea ce a dus la scăderea incidenței stresului în țările

vechi membre UE; și unul negativ – o mai mare intensitate a muncii, ce generează niveluri mai ridicate de stres. Controlul redus asupra propriei munci constituie de asemenea o altă sursă importantă de stres: în perioada 1990–2000 a fost observată o creștere a controlului angajaților asupra vitezei și metodei de lucru, însă în continuare, în noile țări membre UE, nivelurile de control rămân mai scăzute decât în UE-15. O altă sursă de stres la locul de muncă o reprezintă hărțuirea, în 2005 circa 5% dintre angajații UE recunosc că au fost victima unei forme de violență sau intimidare, iar 2% au fost hărțuiți sexual. Cele mai ridicate niveluri de stres sunt menționate de lucrătorii de vârstă medie (40–54 ani), iar cele mai scăzute – de cei în vârstă (peste 55 de ani) și de cei tineri (25–39 ani). Anxietatea și iritabilitatea rămân la același nivel pentru grupa de vârstă 40–54 de ani, între 2000–2005, însă problemele de somn, anxietatea, iritabilitatea cresc ușor ca incidență pentru grupele de vârstă 25–39 de ani și peste 55 de ani (European Agency..., 2009: 9–10).

Stresul, depresia și anxietatea, ca principale probleme de sănătate cauzate de locul de muncă, sunt menționate mai des de femei (17%) decât de bărbați (13%), mai des de către cei cu un înalt nivel de pregătire (26%), urmați de cei cu o pregătire medie (12%) și apoi de cei cu o educație redusă (10%); în plus, aceste afecțiuni apar mai des la angajații din firmele mai mari (de peste 10 salariați), crescând odată cu creșterea numărului de angajați din firma în care lucrează salariatul. Angajații care suferă de stres, anxietate, depresie își iau concediu medical din cauza acestor afecțiuni, pe perioade mai lungi decât cei cu probleme legate de sistemul muscular și osos (25% față de 19%) (Eurostat, 2010c: 67–69).

În literatura de specialitate din domeniul organizațional a fost făcută corelația între nivelul de stres care provoacă probleme de sănătate angajaților și organizarea muncii; astfel, se consideră că sănătatea mentală a salariatului este mai afectată atunci când acesta se confruntă cu niveluri ridicate de solicitare din punct de vedere psihologic, dar are o autonomie scăzută la locul de muncă: solicitarea psihică creează stres, iar dacă angajatul nu își poate canaliza și diminua acest stres, deoarece are un control scăzut asupra muncii, stresul „neeliberat” îi afectează în mod negativ sănătatea; situația ideală ar fi una în care solicitarea crescută la locul de muncă este însoțită de un grad ridicat de autonomie (situație numită „muncă activă”), alte trei situații posibile putând fi: munca puternic tensionantă (cereri solicitante și autonomie scăzută), munca puțin tensionantă (solicitări scăzute și control ridicat asupra locului de muncă) și munca pasivă (solicitări puține și autonomie scăzută). Țările nordice pot fi încadrate în prima categorie, acest tip de muncă conducând cel mai sigur către performanță și neavând efecte negative asupra calității vieții angajatului; Cipru, Cehia, Germania și Grecia se apropie cel mai mult de caracteristicile celei de-a doua categorii, condiții de muncă ce afectează cel mai mult sănătatea angajatului; Belgia, Luxemburg și Olanda se încadrează cel mai bine în a treia categorie (care, și ea, conduce la bune rezultate în muncă), iar Bulgaria, Polonia, Portugalia și Slovacia se apropie cel mai mult de trăsăturile celei de-a patra categorii, model cu implicații negative asupra performanței

angajaților la locul de muncă. Diferențierile în funcție de statutul ocupațional indică faptul că doar managerii se încadrează în categoria „organizare activă a muncii”, ei având niveluri foarte ridicate de autonomie, dar și solicitări crescute; ocupațiile calificate și necalificate din sectorul industriei prelucrătoare, hoteluri și restaurante se încadrează în a doua categorie; profesioniștii, cei din sectorul financiar și administrația publică se apropie cel mai mult prin organizarea muncii lor de a treia categorie enumerată; iar muncitorii necalificați și cei din comerțul cu amănuntul au o muncă specifică celei de-a patra categorii (Eurofound, 2007: 60).

Schimbările în natura și organizarea muncii, care au avut loc în ultimii 10–20 de ani, generate de trecerea spre economia condusă prin cunoaștere, au dus la apariția a noi riscuri privind îmbolnăvirile profesionale, dintre care unul dintre cele mai importante, ca incidență, menționat de angajații europeni, îl constituie stresul, caracteristic în principal ocupațiilor non-manuale ce necesită competențe înalt calificate. De aceea, în scopul îmbunătățirii calității vieții angajaților, asupra acestei problematice trebuie să se aplece, prin măsuri specifice, nu numai autoritățile europene în domeniu, ci și autoritățile naționale centrale din fiecare stat membru, partenerii sociali (federații sindicale și patronale de la toate nivelurile), și mai ales angajatorii. Întreprinderile care investesc în protecția sănătății fizice și mentale a angajaților lor, prin politici de prevenire active, vor obține rezultate concrete: reducerea costurilor datorate absențelor, reducerea rotației personalului, o mai bună satisfacere a clienților, creșterea motivației angajaților, îmbunătățirea calității produselor/serviciilor realizate de companie și o mai bună imagine a acesteia. Țările nordice, cu performanțe deosebite la nivel european, în privința calității vieții angajaților, inclusiv din perspectiva tuturor indicatorilor ce privesc natura și organizarea muncii, trebuie să constituie un model de bune practici pentru celelalte state membre, în special pentru cele sudice și estice, în care calitatea muncii necesită îmbunătățiri pe mai multe dimensiuni.

BIBLIOGRAFIE

1. Comisia Europeană (2007), Comunicarea Comisiei către Parlamentul European. *Îmbunătățirea calității și productivității în muncă: Strategia comunitară 2007–2012 privind sănătatea și securitatea în muncă*, Brussels, 21 februarie.
2. Comisia Europeană (2010), *Europa 2020. O strategie europeană pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii*, Brussels, 3 martie.
3. Eurofound (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions) (2007), *Fourth European Working Conditions Survey*, Luxembourg.
4. Eurofound (2010), *Changes over Time – First Findings from the Fifth European Working Conditions Survey*.
5. European Agency for Safety and Health at Work (2009), *OSH in figures: stress at work – facts and figures*, Luxembourg.
6. European Commission (2002), *Communication from the Commission. Adapting to change in work and society: a new Community strategy on health and safety at work 2002–2006*, Brussels, 11 martie.

7. European Social Dialogue (ETUC, UEAPME, CEEP, BUSINESSEUROPE) (2007), *Framework Agreement on Harassment and Violence at Work*, 26 April.
8. European Social Partners, Social Dialogue Committee (2008), *Implementation of the European Autonomous Framework Agreement on Work-Related Stress*, 18 June.
9. Eurostat (2008), *European Union Labour Force Survey – Annual results 2007*.
10. Eurostat (2009a), *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2008*.
11. Eurostat (2009b), *8.6% of workers in the EU experienced work-related health problems. Results from the Labour Force Survey 2007 ad hoc module on accidents at work and work-related health problems*, in „Statistics in focus”, nr. 63.
12. Eurostat (2010a), *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2009*.
13. Eurostat (2010b), *Europe in Figures. Eurostat Yearbook 2010*.
14. Eurostat (2010c), *Health and safety at work in Europe (1999–2007). A statistical portrait*, Luxembourg.
15. Social Dialogue (ETUC, UEAPME, CEEP, UNICE) (2004), *Framework agreement on work-related stress*, 8 October.

FINANȚAREA IMM-URILOR INOVATIVE – SOLUȚIE A CREȘTERII GRADULUI DE COMPETITIVITATE A ECONOMIEI ROMÂNIEI PE PIETELE GLOBALIZATE*

ANDREEA NICOLAESCU**

ABSTRACT

THE FINANCING OF INNOVATIVE SMEs – A SOLUTION FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE ROMANIAN ECONOMY ON GLOBAL MARKETS

Unlike large enterprises, SMEs, especially innovative ones, face increased difficulties in the attempt to obtain financing due to the specificity of their activity. This situation calls for the involvement of the state by means of policies aiming at providing support to this sector, and especially in order to encourage innovation, which can be a solution for increasing Romania's competitiveness at the global level. Among the methods used to support these ideas, we will list several, from among those used in the article: the analysis of statistical data from several complementary sources (including evolution over time) – indicators related to SMEs in general (the share of enterprises, of the workforce, of the turnover, of the added value, in the national economy etc.) and to innovative ones in particular (means for innovation – using own funds or in cooperation; types of innovation – technological or non-technological, etc.); a comparison on the one hand between the situation in Romania and the one in the EU, using indicators calculated as the average of values recorded in the member states, and, on the other hand, between Romania and other EU members states with innovation performances superior or comparable to those of our country; emphasizing the difficulties faced by this sector, especially those concerning access to financing, in relation to innovation-related characteristics.

Keywords: innovative SMEs, financing, technological/non-technological innovation, product/process innovation, marketing/organizational innovation.

* Articolul este realizat în colaborare cu lector univ. dr. Cristina Leovaridis, Facultatea de Comunicare și Relații Publice, SNSPA.

** Correspondence address to Andreea Nicolaescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: andreea.nicolaescu@yahoo.com.

1. CARACTERISTICI ALE SECTORULUI IMM-URILOR DIN ȚARA NOASTRĂ, DOMENIU DIN CARE FAC PARTE IMM-URILE INOVATIVE

Înainte de a ne referi la IMM-urile inovative, considerăm necesar a prezenta câteva date generale despre sectorul IMM-urilor din România, pentru a contura situația domeniului mai larg în care se încadrează firmele inovative. Conform datelor *Anuarului Statistic al României 2010*, în țara noastră, în anul 2009, activau 517 870 IMM-uri (99,7% din totalul întreprinderilor românești) [INS, 2010a, p. 459], care asigurau locuri de muncă la 66,3% (*ibidem*, p. 468) din personalul total al întreprinderilor din industrie, construcții, comerț și servicii (conform CAEN Rev. 2) și realizau 60,3% (*ibidem*, p. 469) din cifra de afaceri a acestora din urmă.

Datele sunt în concordanță cu situația din UE, unde 99,8% din întreprinderi sunt IMM-uri, asigurând locuri de muncă la 67,4% din forța de muncă. IMM-urile românești par să joace, în medie, un rol mai puțin important în economia românească decât cel deținut de către omoloagele lor din celelalte state membre UE; acest lucru este valabil în special în ceea ce privește contribuția lor la valoarea adăugată (42,2%), care este semnificativ mai mică decât media europeană (57,9 %) [Comisia Europeană, 2009, p. 1].

Deși sectorul întreprinderilor mici și mijlocii din România are, în continuare, rezultate în urma mediei europene, a dat totuși dovadă de îmbunătățiri demne de remarcat din 2002 până în 2008.

Astfel, în această perioadă, numărul de întreprinderi mici și mijlocii a crescut cu aproximativ 70% (în 2002 numărul IMM-urilor era de 313 159, iar în 2008 – de 532 688) [INS, 2010b, *Tabelul nr. 15.3*], o rată de creștere semnificativă, raportată la media UE de 13% (Comisia Europeană, 2009, p. 2). Datele anului 2009 evidențiază o scădere a numărului de IMM-uri din România de aproximativ 3% față de anul 2008 (INS, 2010a, p. 459), efect al crizei economice declanșate anterior.

Interesant de observat este faptul că, deși numărul de IMM-uri a scăzut în 2008 și 2009, ponderea forței de muncă angajate în IMM-uri a crescut în 2009 (urmând tendința perioadei anterioare, de la 50,7% în 2002 la 65,7% în 2008 [INS, 2010b, *Tabelul nr. 15.9*]) atingând valoarea de 66,3% (INS, 2010a, p. 468); această creștere poate fi numită o „falsă creștere”, explicația fiind probabil cea a creșterii ratei șomajului, ceea ce face ca valoarea la care se raportează numărul de salariați din IMM-uri să fie mai mică.

În aceeași perioadă (2002–2008), ponderea cifrei de afaceri, realizată de IMM-uri în totalul cifrei de afaceri a întreprinderilor, a crescut de la 55,9% în 2002 la 61% în 2008 (INS, 2010b, *Tabelul nr. 15.10*), anul 2009 aducând o scădere a acesteia până la valoarea de 60,3% (INS, 2010a, p. 469).

În același interval de timp, media valorii adăugate create de IMM-uri în statele membre UE a crescut cu 28%. Deși se află încă sub media UE, în termeni absoluți, valoarea adăugată creată de IMM-uri în România a cunoscut cea mai

impresionantă evoluție, astfel că în 2008 a fost de cinci ori mai mare decât în 2002 [Comisia Europeană, 2009, p. 2] (acest indicator referitor la performanțele IMM-urilor din România a cunoscut și el o scădere în anul 2009, de aproximativ 12,6% față de anul 2008 [INS, 2010a, p. 470]).

Datele privind efectele crizei economice asupra IMM-urilor europene, disponibile în raportul elaborat pe baza anchetei „Accesul la finanțare al IMM-urilor”, realizată în perioada iunie-iulie 2009, la inițiativa Băncii Central-Europene și a Comisiei Europene, conduc la concluzia că IMM-urile au fost afectate într-o măsură mai mare decât întreprinderile mari (European Central Bank, 2009, p. 8–9):

- 50% dintre IMM-urile europene au suferit o scădere a cifrei de afaceri în primele șase luni ale anului 2009, față de 44% dintre întreprinderile mari;
- 38% din IMM-urile europene au avut o scădere a profitului în aceeași perioadă, față de 31% dintre întreprinderile mari.

Și a doua parte a cercetării, derulată în noiembrie–decembrie 2009, cu date pentru a doua jumătate a anului 2009, relevă diferențe, în privința efectelor crizei economice, între IMM-uri și întreprinderi mari, la aceiași indicatori, deși efectele negative ale crizei se diminuează (European Central Bank, 2010, p. 2–3): 34% dintre IMM-uri, față de 25% dintre întreprinderile mari, au raportat o deteriorare a profitului, în timp ce doar 47% dintre IMM-uri au cunoscut o scădere a cifrei de afaceri.

Trei sferturi dintre IMM-uri (75%) au primit, în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 2009, împrumuturi întregi sau parțiale, din sumele pentru care au aplicat, comparativ cu 77% în prima jumătate a anului. Unei ponderi de 18% dintre IMM-uri

i-au fost respinse cererile de creditare depuse la bănci, față de 12% în prima jumătate a anului 2009. În contrast, pentru firmele mari, ratele de succes și de respingere a aplicațiilor pentru credite au rămas constante (*ibidem*, p. 2).

Printre problemele cele mai presante cu care se confruntă IMM-urile europene, conform aceleiași cercetări, sunt: găsirea clienților (27% dintre respondenți), cauza fiind scăderea consumului și a cererii globale; următoarea dificultate este accesul la finanțare (17% dintre IMM-uri, în special cele mai mici); apoi concurența (14% dintre respondenți) și costurile cu forța de muncă și alte costuri de producție (9%); același procent dintre respondenți (9%) a menționat lipsa de personal calificat (European Central Bank, 2009, p. 4). Pentru a doua jumătate a anului, în cazul IMM-urilor, ordinea importanței dificultăților rămâne aceeași, în timp ce firmele mari se simt presate mai mult de lipsa clienților (24%) și de existența concurenței (23%), iar accesul la finanțare (12%) nu mai constituie o problemă atât de presantă (European Central Bank, 2010, p. 3).

IMM-urile trebuie să facă față unui număr mare de impedimente în calea creșterii și supraviețuirii lor, inclusiv accesul limitat la finanțare. De fapt, accesul la finanțare a fost identificat în multe studii ca unul dintre cele mai semnificative obstacole în ce privește supraviețuirea și dezvoltarea IMM-urilor, mai ales a celor

inovative. În plus, puterea limitată pe piață, lipsa de abilități manageriale, ponderea mare de produse intangibile, producția mică etc. tind să crească profilul de risc al IMM-urilor. Ca o consecință, băncile și investitorii tradiționali sunt reticenți în a furniza servicii de finanțare către IMM-uri. La polul opus, firmele mai mari, cu planuri de afaceri mai sigure, cu informații financiare de încredere, cu producție mai mare, obțin mai ușor finanțare prin mijloace tradiționale.

Incertitudinea și lipsa de informații care caracterizează IMM-urile în general sunt amplificate în cazul IMM-urilor inovative, ceea ce face și mai dificil accesul acestora la finanțare. În primul rând, potențialii finanțatori se confruntă cu lipsa siguranței în ceea ce privește realizarea concretă a produsului sau procesului inovativ în care ei investesc fonduri; în al doilea rând, aceștia dețin mai puține informații, comparativ cu antreprenorii, care să-i convingă că merită să investească; și, în al treilea rând, activitățile inovative sunt de obicei de tip intangibil, mai greu de evaluat în termeni monetari. Astfel, finanțarea IMM-urilor inovative este foarte riscantă și nesigură, greu de concretizat printr-un contract financiar care să fie acceptabil pentru ambele părți. Acest fapt conduce la necesitatea implicării statului, prin programe guvernamentale apte să finanțeze decalajul financiar cu care se confruntă IMM-urile inovative.

2. PERFORMANȚE ȘI DIFICULTĂȚI PRIVIND SECTORUL IMM-URILOR INOVATIVE DIN ROMÂNIA, ÎN CONTEXT EUROPEAN

Datele din *Anuarul Statistic 2010* includ în tipologia inovatorilor, pentru perioada 2006–2008, întreprinderile cu peste 9 salariați, din anumite secțiuni CAEN cuprinse în domeniile industrie și servicii. Cu aceste precizări, putem spune că întreprinderile mici și mijlocii inovative, în număr de 9 185, reprezintă 32,1% din totalul de 28 619 întreprinderi mici și mijlocii (INS, 2010a, p. 400).

În noul context al globalizării și al societății cunoașterii, în care cooperarea între întreprinderi este esențială, mai ales din perspectiva transferului inovației, facilitat prin crearea de rețele și de *cluster*-e, ultimele date disponibile din *Anuarul Statistic* arată faptul că în perioada 2006–2008, dintre întreprinderile mici cu inovare tehnologică, 11,1% erau inovative prin cooperare (cu parteneri din România, țări din Europa, SUA sau alte țări), iar dintre cele mijlocii 15,1%, față de o pondere de 27,3% în cazul întreprinderilor mari (*ibidem*, p. 408).

În raport cu tema pe care ne-am propus s-o abordăm în cadrul acestui studiu, foarte importante sunt datele care evidențiază ponderea întreprinderilor cu inovare în domeniul tehnologiei, care au primit fonduri publice, din totalul întreprinderilor inovative în perioada 2006–2008, aceasta fiind de 7,9% pentru întreprinderile mici și de 12,9% pentru întreprinderile mijlocii. De la autoritățile locale și regionale au primit fonduri 2,4% din întreprinderile mici cu inovare tehnologică, respectiv 3,8% din cele mijlocii; de la guvern (incluzând fonduri de la agenții guvernamentale sau

ministere) 3,6% dintre întreprinderile inovative mici și 6,9% dintre întreprinderile inovative mijlocii; de la Uniunea Europeană – 4,1% dintre întreprinderile mici cu inovare tehnologică și 7,4% dintre întreprinderile mijlocii inovative tehnologice (*ibidem*, p. 407).

Pentru a compara performanțele României din domeniul inovării cu cele de la nivelul UE, vom folosi datele privitoare la situația IMM-urilor inovative în țările europene, incluse în lucrarea *Innovation Union Scoreboard 2010*¹, care face o evaluare comparativă a performanțelor inovative ale statelor membre UE. România se află, conform performanțelor sale inovative, măsurate la nivel de ansamblu, pe locul 24, înaintea Lituaniei, Bulgariei și Letoniei, din cele 27 de state membre UE. Față de datele anterioare, privind performanțele inovative din țările membre UE, cuprinse în lucrarea *European Innovation Scoreboard (EIS) 2009. Comparative analysis of innovation performance*, conform cărora România se situa pe antepenultimul loc din cele 27 de țări (doar înaintea Letoniei și Bulgariei), nu putem vorbi cu siguranță de o îmbunătățire a situației din acest domeniu în țara noastră, dat fiind că noul document se bazează pe o listă de indicatori care a suferit modificări comparativ cu precedentă.

În funcție de performanțele inovative, cele 27 de țări se grupează după cum urmează (European Commission, 2011, p. 4):

- liderii inovării (*innovation leaders*): Danemarca, Finlanda, Germania, Suedia;
- performerii de nivel secund în inovare (*innovation followers*): Austria, Belgia, Cipru, Estonia, Franța, Irlanda, Luxemburg, Olanda, Slovenia și Marea Britanie;
- inovatorii moderați (*moderate innovators*): Republica Cehă, Grecia, Ungaria, Italia, Malta, Polonia, Portugalia, Slovacia, Spania;
- țările cu performanțe inovative modeste (*modest innovators*): România, Lituania, Bulgaria și Letonia (cu performanțe inovative mult sub media UE-27).

Tabelul nr. 1

Performanțe inovative pentru România, raportat la UE-27

		UE-27	România
1. Facilitatori (Enablers)			
1.1	Resurse umane (România ocupă locul 26 din 27 de țări) [<i>ibidem</i> , p. 13]		
1.1.1	Noi deținători ai titlului de doctor la 1 000 de persoane cu vârsta de 25–34 de ani	1,4	0,9
1.1.2	Pondere populației cu vârsta de 30–34 de ani cu educație terțiară	32,3	16,8

¹ Este vorba despre ultima lucrare din seria *European Innovation Scoreboard*, publicată de Comisia Europeană în februarie 2011, în cadrul căreia autorii au făcut unele schimbări în ceea ce privește indicatorii considerați relevanți pentru analiza performanțelor inovative ale țărilor avute în vedere (vezi Anexa E din cadrul *Innovation Union Scoreboard 2010. The Innovation Union's Performance Scoreboard for Research and Innovation*, 1 februarie 2011, p. 69–70).

1.1.3	Ponderea tinerilor cu vârsta de 20–24 de ani care au un nivel educațional peste cel al gimnaziului)	78,6	78,3
1.2	Sisteme de cercetare atractive, excelente, deschise (România ocupă locul 25 din 27 de țări)		
1.2.1	Publicații științifice internaționale la un milion de persoane	266	118
1.2.2	Publicații științifice în topul celor 10% cel mai citate publicații din lume, ca procent din totalul publicațiilor din țară	0,11	0,04
1.2.3	Studenți la doctorat din țările non-UE, ca procent din numărul total al studenților la doctorat	19,45	2,01
1.3	Finanțare și suport (România ocupă locul 22 din 27 de țări)		
1.3.1	Cheltuieli publice pentru CD (% din PIB)	0,75	0,29
1.3.2	Capital de risc (% din PIB)	0,110	0,042
2	Activitățile firmelor		
2.1	Investiții (România ocupă locul 14 din 27 de țări)		
2.1.1	Cheltuieli private pentru CD (procent din PIB)	1,25	0,19
2.1.2	Cheltuieli pentru inovare non-CD (procent din cifra de afaceri)	0,71	1,36
2.2	Cooperare și antreprenoriat (România ocupă locul 26 din 27 de țări)		
2.2.1	IMM-uri cu inovare proprie (procent din IMM-uri)	30,31	16,66
2.2.2	IMM-uri cu inovare în colaborare (procent din IMM-uri)	11,16	2,27
2.2.3	Publicații de cercetare scrise în cooperare de tip public-privat, la un milion de locuitori	36,2	6,3
2.3	Active intelectuale (<i>Intellectual Assets</i>) (România ocupă locul 27 din 27 de țări)		
2.3.1	Aplicații pentru patente la Oficiul European de Patente la un miliard din PIB	4,00	0,15
2.3.2	Aplicații pentru patente legate de provocările societale, la un miliard din PIB	0,64	0,01
2.3.3	Mărci comunitare la un miliard din PIB	5,41	1,44
2.3.4	Noi <i>design</i> -uri comunitare la un miliard din PIB	4,75	0,34
3	Rezultate		
3.1	Inovatori (România ocupă locul 23 din 27 de țări)		
3.1.1	IMM-uri care au introdus inovări de produs sau de proces (% din IMM-uri)	34,18	18,03
3.1.2	IMM-uri care au introdus inovări de marketing sau organizaționale (% din IMM-uri)	39,09	25,80
3.2	Efecte economice (România ocupă locul 21 din 27 de țări)		
3.2.1	Angajarea în activitățile intensiv cognitive (% din angajați)	13,03	6,16
3.2.2	Exporturi de produse <i>medium-tech</i> și <i>high-tech</i> (% din totalul exporturilor)	47,36	50,14
3.2.3	Exporturi din serviciile intensiv cognitive (% din totalul exporturilor din servicii)	49,43	44,91
3.2.4	Vânzări de inovații noi pentru piață și noi pentru firmă (% din cifra de afaceri a tuturor întreprinderilor)	13,26	14,87
3.2.5	Venituri obținute din tranzacții internaționale de licențe și patente (% din PIB)	0,21	0,12

Sursa: European Commission, *Innovation Union Scoreboard 2010. The Innovation Union's performance scoreboard for Research and Innovation*, p. 62, 65–67.

Pentru România, datele *Scoreboard*-ului 2010, în ceea ce privește IMM-urile inovative, indică faptul că, în anul 2008, 16,66% din IMM-uri aveau activități inovative proprii, față de 30,31% în UE-27; 2,27% din IMM-urile românești reușeau să inoveze în cooperare cu alte instituții, față de 11,16% în UE. În ceea ce privește inovarea de produs sau de proces, 18,03% din totalul IMM-urilor românești au introdus inovări tehnologice – de produs sau de proces, față de 34,18%

în cadrul UE; pentru inovarea non-tehnologică – organizațională sau de marketing, procentul este mai ridicat, 25,8% din IMM-uri în România, față de media UE, de 39,09%. Toate valorile amintite ale indicatorilor care se referă la România, cuprinse în ultima ediție a *Scoreboard*-ului, au scăzut, comparativ cu cele incluse în *Scoreboard*-ul precedent, cel din 2009, care se refereau însă la anul 2006.

Din perspectiva temei de cercetare privind finanțarea IMM-urilor inovative, trebuie amintit că analiza dedicată României, în cadrul *Scoreboard*-ului 2010, evidențiază drept puncte relativ tari ale țării noastre dimensiunile „Finanțare și suport” și „Rezultate”, luându-se în considerare nu doar valorile indicatorilor subsumați, ci și evoluția acestora în timp. Descriind o situație pozitivă, o creștere semnificativă a valorilor se observă, pentru dimensiunile „Cheltuieli publice pentru CD”, „Mărci comunitare” și „Design-uri comunitare” (*ibidem*, p. 45). Valorile cele mai ridicate, chiar peste media UE, se înregistrează la indicatori precum: „Cheltuieli pentru inovare non-CD”, „Exporturi de produse *medium-tech* și *high-tech*”, „Vânzări de inovații noi pentru piață și noi pentru firmă”.

La polul opus, drept puncte relativ slabe sunt evidențiate cele legate de „Sisteme de cercetare atractive, excelente, deschise”, „Cooperare și antreprenoriat”, „Active intelectuale” și „Inovatori”, iar ca tendință, un declin puternic se înregistrează la indicatorul „Studenti la doctorat din țările non-UE” (*ibidem*). Raportat la media UE, valorile cele mai mici ale indicatorilor sunt cele referitoare la aplicațiile pentru patente, de orice tip ar fi acestea.

Problema diseminării rezultatelor activității, prin publicații, reprezintă o modalitate importantă nu doar de cunoaștere, de către alte firme, a rezultatelor activităților de inovare, ci și de confruntare a ideilor și, în final, de îmbunătățire a „produselor” realizate; și din acest punct de vedere, firmele românești sunt mult rămase în urmă față de media UE-27. Valoarea indicatorului „publicații de cercetare scrise în cooperare public-privat la un milion de locuitori” conform *Scoreboard*-ului 2010, este, față de 36,2 (media UE-27), de doar 6,3 în cazul firmelor românești, valoare care însă a crescut, comparativ cu cea de 4,1, din *Scoreboard*-ul precedent.

3. SITUAȚIA IMM-URILOR INOVATIVE ȘI FINANȚAREA ACESTORA – O ANALIZĂ COMPARATIVĂ ÎNTRE ROMÂNIA ȘI ALTE STATE MEMBRE ALE UE

Pentru a monitoriza și a evalua situația și performanțele IMM-urilor din țările europene, precum și gradul de punere în aplicare a principiilor enumerate în „Small Business Act” (SBA), s-au elaborat „fișe informative” pentru fiecare stat membru UE în parte, pe baza grupării a 88 de indicatori (European Commission, 2010a, p. 5) care măsoară o largă varietate de aspecte privind politicile în sectorul IMM, conform celor 10 principii ale SBA. Aceste fișe informative cuprind informații privitoare la importanța și structura sectorului IMM din țara respectivă, poziția țării în comparație cu media UE, principalele măsuri de politici publice luate de statul membru, precum și câte un exemplu de bună practică.

În continuare vom prezenta principalele aspecte privind finanțarea² și inovarea³ în sectorul IMM, comparativ, în țările dezvoltate și în cele în tranziție, selectând pentru țările dezvoltate Germania, Danemarca și Finlanda (lideri în ce privește performanțele inovative conform *Innovation Union Scoreboard 2010*), iar pentru țările în tranziție, alături de România și Bulgaria (aflate în ultima grupă, conform performanțelor inovative), Ungaria și Polonia (țări cu care România este deseori comparată, în ce privește performanțele economice) – vezi *Tabelul nr. 2*.

Legat de situația României, comparativ cu cea a țărilor luate în analiză, din perspectiva indicatorilor amintiți, la capitolul „Finanțare”, așa cum ne-am fi așteptat, cazul nostru este asemănător cu cel al Bulgariei. Interesant de semnalat este totuși faptul că valoarea indicatorului „ponderea de IMM-uri care se confruntă cu probleme privind accesul la finanțare” pentru România este sub cea a Ungariei și Poloniei și foarte apropiată de cea a Germaniei, care, pe acest indicator, nu pare a urma *trend-ul* țărilor „colege de grupă” – Danemarca și Finlanda – conform *Innovation Scoreboard 2010*.

Pe dimensiunea „Competențe și inovare” însă, datele par a indica cele mai multe similitudini între cazul României și cel al Poloniei, valorile indicatorilor fiind destul de apropiate. În cazul a șase dintre cei nouă indicatori, situația Poloniei este mai bună: pe de o parte, legat de folosirea internetului pentru efectuarea de achiziții sau primirea de comenzi *online*, iar pe de altă parte, prin procentul mai ridicat de IMM-uri care inovează în cooperare. Trei dintre cei șase indicatori amintiți pot fi puncte forte ale României în încercarea de a face progrese în domeniul inovării, țara noastră deținând, comparativ cu toate celelalte țări incluse în analiză, valorile cele mai ridicate la următorii indicatori: ponderea de IMM-uri care au produs noi sau venituri obținute din vânzarea de produse noi (77,5%); ponderea privind cifra de afaceri a IMM-urilor din produse și servicii noi sau îmbunătățite considerabil (21%); ponderea personalului din IMM-uri care deține o diplomă universitară (45%). Și totuși, paradoxal, valoarea indicatorului „IMM-uri cu activitate de inovare” este dintre cele mai scăzute pentru România, în urma țării noastre situându-se la distanță mică Bulgaria și Ungaria, dar „prăpastia” dintre noi și țările nordice este foarte mare (vezi *Tabelul nr. 2*).

² Indicatorii subsumați dimensiunii „finanțarea” sunt: disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu incipient (% din PIB), disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu de expansiune (% din PIB), nivelul garanțiilor pentru IMM-uri (în raport cu PIB), obținerea creditului: indicele privind puterea drepturilor legale ale creditorilor și debitorilor (0–10), obținerea creditului: indicele privind profunzimea informațiilor de creditare (0–6), diferența între rata dobânzii pentru împrumuturile până la un milion de euro și împrumuturile peste un milion de euro, întârzierea medie privind plățile (% din termenul de plată contractual), ponderea de plăți pierdute (% din totalul încasărilor), ponderea de IMM-uri care se confruntă cu probleme privind accesul la finanțare.

³ Indicatorii subsumați dimensiunii „competențele și inovarea” sunt: procentul de întreprinderi care au efectuat achiziții *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați), procentul de întreprinderi care au primit comenzi *online* în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10–250 angajați), IMM-uri care inovează folosind resurse interne, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați), întreprinderi care au introdus inovarea organizatorică și/sau de marketing, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați), IMM-uri inovatoare în cooperare cu alte IMM-uri, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați), IMM-uri cu activități inovatoare (10–250 angajați), ponderea de IMM-uri care au produs noi sau venituri obținute din vânzarea de produse noi, ponderea privind cifra de afaceri a IMM-urilor din produse și servicii noi sau îmbunătățite considerabil, ponderea personalului din IMM-uri care deține o diplomă universitară.

Tabelul nr. 2

Indicatori SBA (European Commission, 2009)

	România	Bulgaria	Ungaria	Polonia	Germania	Finlanda	Danemarca	Media UE
Finanțarea								
Disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu incipient (% din PIB)	0,00	–	0,00	0,00	0,02	0,04	0,05	0,02
Disponibilitatea capitalului de risc pentru afaceri în stadiu de expansiune (% din PIB)	0,06	–	0,01	0,02	0,04	0,18	0,05	0,08
Nivelul garanțiilor pentru IMM-uri (în raport cu PIB)	0,29	–	1,29	–	0,05	–	–	0,24
Obținerea creditului: indicele privind puterea drepturilor legale a creditorilor și debitorilor (0–10)	8,00	8,00	7,00	8,00	7,00	7,00	9,00	6,64
Obținerea creditului: indicele privind profunzimea informațiilor de creditare (0–6)	5,00	6,00	5,00	4,00	6,00	5,00	4,00	4,52
Diferența între rata dobânzii pentru împrumuturile până la un milion de euro și împrumuturile peste un milion de euro	–	–	–	–	0,83	0,71	–	1,00
Întârzierea medie privind plățile (% din termenul de plată contractual)	–	–	10,00	18,00	15,00	5,00	10,00	16,41
Ponderea de plăți pierdute (% din totalul încasărilor)	–	–	2,70	3,00	2,10	1,00	2,00	2,50

Ponderea de IMM-uri care se confruntă cu probleme privind accesul la finanțare	22,20	20,90	28,90	26,90	22,90	6,90	9,00	21,06
Competențele și inovarea								
Procentul de întreprinderi care au efectuat achiziții <i>online</i> în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10-250 angajați)	4,00	4,00	7,00	11,00	52,00	24,00	38,00	23,52
Procentul de întreprinderi care au primit comenzi <i>online</i> în ultimul an calendaristic (IMM-uri: între 10-250 angajați)	3,00	2,00	4,00	8,00	24,00	12,00	19,00	12,81
IMM-uri care inovează folosind resurse interne, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați)	17,90	15,10	13,20	17,20	46,30	40,90	40,80	30,33
Întreprinderi care au introdus inovarea organizatorică și/sau de marketing, ca procent din numărul total de IMM-uri	14,23	8,46	35,26	14,70	51,21	34,46	34,26	27,28
IMM-uri inovatoare în cooperare cu alte IMM-uri, ca procent din numărul total de IMM-uri (10–250 angajați)	2,90	3,80	9,60	9,30	9,00	27,50	14,90	11,62
IMM-uri cu activități inovatoare (10–250 angajați)	19,50	18,90	18,50	20,90	61,00	49,70	45,50	35,59
Ponderea de IMM-uri care au produse noi sau venituri obținute din vânzarea de produse noi	77,50	37,00	44,10	73,80	66,50	71,10	53,80	63,77
Ponderea privind cifra de afaceri a IMM-urilor din produse și servicii noi sau îmbunătățite considerabil	21,00	6,00	13,00	17,00	11,00	12,00	6,00	12,30
Ponderea personalului din IMM-uri care deține o diplomă universitară	45,00	34,00	36,00	41,00	20,00	21,00	18,00	30,44

Sursa: European Commission, *SBA Factsheets 2009*.

Datele prezentate, deși în cea mai mare parte nu evidențiază o situație bună a României, comparativ cu țările analizate, dar și cu media din UE, pun în lumină și unele puncte tari pe care țara noastră le deține și care ar putea fi valorificate în încercarea de a spori gradul de competitivitate al firmelor românești pe plan mondial. Firmele inovative par a porni cu un pas în fața celorlalte, cu condiția de a beneficia de susținere financiară, de a li se acorda o mai mare încredere, dat fiind specificul activității lor, caracterizată de o mare incertitudine în ceea ce privește finalizarea procesului inovativ printr-un rezultat observabil, capabil de a fi folosit sau aplicat în continuare.

BIBLIOGRAFIE

1. Comisia Europeană, *Fișa informativă SBA pentru România 2009* (2009), http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm.
2. European Central Bank, *Survey on the Access to Finance of Small and Medium-Sized Enterprises in the Euro Area. September 2009* (2009), <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/accesstofinancesmallmediumsizedenterprises200909en.pdf>.
3. European Central Bank, *Survey on the Access to Finance of Small and Medium-Sized Enterprises in the Euro Area: Second Half of 2009* (2010), <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/accesstofinancesmallmediumsizedenterprises201002en.pdf?864ca45ee50f2966926b311c16f5fd0a>.
4. European Commission, *SBA Factsheets 2009* (2009), http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm#h2-2.
5. European Commission, *SME Performance Review 2009. Objective and methodology of the SBA Fact Sheets* (2010a), http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/pdf/2009_en/spr2009_methodology.pdf.
6. European Commission, *European Innovation Scoreboard (EIS) 2009. Comparative analysis of innovation performance* (2010b), <http://www.proinno-europe.eu/page/european-innovation-scoreboard-2009>.
7. European Commission, *Innovation Union Scoreboard 2010. The Innovation Union's performance scoreboard for Research and Innovation* (2011), http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/iu-scoreboard-2010_en.pdf.
8. Institutul Național de Statistică, *Anuarul Statistic al României 2010* (2010a), București.
9. Institutul Național de Statistică, *Anuarul Statistic. Serii de date 1990–2008* (2010b), București.

MODURI DE MEDIATIZARE ÎN PRESA SCRISĂ A PROBLEMEI VIOLENȚEI TELEVIZUALE

ANCA VELICU*

ABSTRACT

COVERING TV VIOLENCE ISSUES IN PRINT AND ELECTRONIC MEDIA

Starting from the observation that TV violence is a reality in current Romanian society, taken up as such by the legislators, the academic environment and the civil society, we want to see to what extent this issue is covered in the print and electronic media and how does such coverage is carried out. Therefore, we tried to look at the development of this subject in the online written media, by elaborating on several questions: is the subject „media violence” present in the Romanian media? If so, to what extent is this subject presented as a public issue (Cefaï, 1996), in a contextual manner (by analyzing the causes, consequences, the different means of tackling the possible negative consequences, the impact levels, etc.), or, on the contrary, is it made into a show, being only „news of the day” triggered by a trivial event and treated as such? Who are the social actors (the „voices”) invoked in the coverage of this subject?

Keywords: TV violence, content analysis, media coverage.

INTRODUCERE

Motto:

„Suntem o societate bolnavă din multe puncte de vedere și deocamdată nu facem decât să exhibăm simptomele” (Ioana Ene, *Porno-violența în școlile din România*).

Problema pe care vrem să o studiem în rândurile următoare este dacă și cum apare acoperit, în presa scrisă românească, subiectul violenței din audiovizual. De la celebrele „Știri de la ora 17⁰⁰” (vorbind despre ele ca despre un gen televizual, puțin importă că sunt, pe un canal anume, exact la ora 17⁰⁰, iar pe alt canal la ora 16⁰⁰ sau 17³⁰) la filmele de la sfârșit de săptămână, de la emisiunile de divertisment la *talk show*-uri, de la publicitate la desene animate, o cantitate enormă de violență

* Correspondence address to Anca Velicu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: anca.velicu@gmail.com.

invadează audiovizualul românesc, devenind o problemă a societății noastre. Ceea ce ne interesează este: apare acest subiect tratat în presa scrisă românească? Dacă da, cum? Care este modul de tratare, la nivel discursiv, a acestui subiect? Ce generează (în termeni de eveniment declanșator) luarea unei atitudini din partea jurnalistului de presă scrisă față de această problemă care „îl privește” chiar dintr-o dublă perspectivă: o dată, prin faptul că este o problemă a societății din care el face parte (el este, la rândul său, consumator de violență televizuală) și, în al doilea rând, ca parte a corpului jurnalistic, îl interesează la modul direct comportamentele care pot fi privite ca derapaje de la un cod de conduită etică al domeniului său de activitate.

Vom pune această problemă în termeni mai exacți și ne vom întreba, urmându-l pe Daniel Cefăi (1996), în teoria sa asupra construcției mediatice a problemelor publice, dacă reluarea în presa scrisă a problemei violenței mediatice îmbracă mai degrabă această formă a construcției unei probleme publice sau, din contră, este o mediatizare „comună”, în registrul simplei știri, eventual cu accente spectaculare.

1. CONTEXTUL CERCETĂRII

Problema violenței mediatice este una relativ nouă a societății românești, ea apărând doar în ultimii zece ani și fiind pusă mai acut doar din 2003–2004. Faptul că, înainte de 1990, ea nu s-a pus se datorează pe de o parte contextului la nivel mediativ din respectiva perioadă (cenzurarea puternică în media, atât a produselor ficționale, cât și a știrilor, ducea la epurarea violenței și a sexualității din programele televiziunii publice, al cărei discurs era unul pozitiv-ideologic; de asemenea, timpul foarte scurt de emisie din ultima perioadă comunistă), dar și absenței cadrului instituțional în care ar fi putut să aibă loc studii despre comunicare.

2. SCURTĂ ISTORIE A TELEVIZIUNILOR ROMÂNEȘTI POSTDECEMBRISTE

Odată cu schimbarea de regim politic pe care a adus-o decembrie 1989, asistăm, în mod esențial, la o schimbare a regimului presei. Astfel, pe de o parte, la modul formal cel puțin, presa ieșea din sfera propagandei de partid (jurnaliștii erau asimilați, *de jure* și *de facto*, înainte de 1989, cu activiștii de partid), căpătându-și libertatea necesară și devenind autonomă, adică funcționând după reguli proprii atât sub aspect juridic, cât și sub aspect economic. Apare astfel cadrul legal pentru funcționarea presei comerciale (denumită de multe ori prin sintagma „presă privată”, cu referire la capitalul privat investit în instituția de presă) ca opusă celei publice. Or, mai timid inițial, mai rapid ulterior, presa comercială a impus prin marca ei de succes, senzaționalul, care, de cele mai multe ori, se traduce prin sau se

reduce la conflictual, și, finalmente, la violență. Astfel, televiziunile comerciale care necesitau o investiție inițială relativ mare (atât în aparatură, cât și în oameni) au stat, până în 1995, în umbra televiziunii publice, care continua să dețină monopolul la nivelul acoperirii cu semnal, dar și la nivelul modelului jurnalistic propus (nu facem prin aceasta judecăți valorice, ci descriem o stare de fapt, diferită de starea ulterioară, după apariția modelului ProTV de a face televiziune). La 1 decembrie 1995 se lansează ProTV-ul, prima televiziune care aducea modelul american de televiziune în România și care s-a impus ca fiind reprezentanta prin excelență a televiziunii comerciale: ea aducea un alt concept al știrilor televizuale, cu accent pe spectacular și fapt divers, tot ea este inițiativa „Știrilor de la ora 5⁰⁰”; de asemenea, are, inițial, o grilă de programe bazată aproape în exclusivitate pe filme și seriale (doar știrile „sparg” această serie de programe) produse în SUA, cu ficțiuni construite pe violență. Ulterior, au apărut multe alte canale TV comerciale pe același model, chiar televiziunea publică fiind acuzată că, în goană după audiență și într-o prost înțeleasă concurență cu televiziunile comerciale, copiază acest model (cu referire la tendința de privilegiere, în cadrul jurnalelor de știri, a faptului divers cu slabă valoare informativă/relevanță publică, dar cu puternică încărcătură spectaculară).

Următorul pas în dezvoltarea televiziunilor a fost apariția televiziunilor specializate (inițial, a celor de muzică, sport, filme, desene animate și știri), societatea asistând în ultimii ani la o adevărată explozie a canalelor publice și private (la începutul lui 2010, existau nu mai puțin de 18 canale comerciale și 6 publice de televiziune; avem în vedere doar canalele românești, cu licență acordată de CNA).

3. CADRUL LEGAL DE REGLEMENTARE A AUDIOVIZUALULUI

Un alt element care creează contextul în care trebuie analizată problema violenței mediatice este apariția și evoluția Consiliului Național al Audiovizualului. Una dintre problemele la care trebuia acesta să răspundă, încă de la înființarea sa, în 1992, prin Legea audiovizualului 48/1992, a fost cea a protecției copiilor de conținuturile audiovizuale cu caracter prejudiciabil (în general, aici intră elementele de violență extremă, sexualitate și nuditate, limbaj licențios etc.). Accentul însă nu se punea, la momentul apariției primei Legi a audiovizualului, pe acest aspect, deoarece problema violenței televizuale nu se punea acut la acel moment (așa cum spuneam mai sus, în 1992 nu apăruse încă „modelul comercial” de televiziune axat pe violență). În 2002, primei variante a Legii audiovizuale îi este luat locul de noua lege, 54/2002, în care problema protecției copiilor telespectatori devine un punct important. Între timp, definirea concretă a conținuturilor cu caracter prejudiciabil se face în cadrul *Codului de reglementare a conținutului audiovizual*, care, și el, evoluează în funcție de modificările de pe

piața audiovizualului (și, implicit, din societate) și de directivele care reglementează la nivel european domeniul audiovizualului. În 2010 a intrat în dezbatere publică o nouă variantă a Codului, unele concepte care redefinesc problemele legate de producție audiovizuală de ficțiune, difuzare etc. (vezi http://www.cna.ro/PROIECT-de-modificare-aDeciziei.html?var_recherche=codul%20modificare). Interesul CNA-ului pentru problema violenței televizuale și protecția copilului a făcut ca, pe lângă reglementările despre care am vorbit, să desfășoare sau să finanțeze proiecte de cercetare pe tema consumului de televiziune de către copii și problema violenței televizuale.

4. INTERESUL MEDIULUI ACADEMIC PENTRU PROBLEMA VIOLENȚEI TELEVIZUALE

Așa intră în scenă cel de-al treilea element al contextului în care vrem să ne plasăm cercetarea, anume preluarea problemei de către mediul academic. Pentru ca un fenomen din societate să se ridice la statutul de problemă publică, el trebuie să fie preluat (adică definit și analizat) și de către comunitatea academică. Or, violența televizuală a făcut acest pas în spațiul românesc în 2004, când au avut loc două cercetări la nivel național, una privind reprezentarea violenței din audiovizualul românesc și a doua privind consumul de media (cu un accent deosebit pe consumul de televiziune) al copiilor¹. După această dată, cercetările s-au înmulțit și diversificat (a se vedea, în acest sens, cercetarea privind consumul de publicitate al copiilor², cercetarea privind modelele culturale³ etc.), au fost organizate conferințe și dezbateri în spațiul public pe această problemă⁴ și, de asemenea, a început să fie cercetat subiectul în cadrul unor teze de licență, disertații de master, teze de doctorat.

Toate aceste trei elemente prezentate mai sus oferă un tablou al contextului în care violența din audiovizualul românesc se impune ca problemă a societății românești (cu o existență factuală, cu o preocupare din partea legiuitorului și cu o preluare a ei de către instituțiile academice și de învățământ) și deci, s-ar impune să

¹ Vezi Rapoartele *Evaluarea reprezentării violenței în programele televizuale* (cercetare efectuată de Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare, Facultatea de Sociologie, Universitatea București, beneficiar Consiliului Național al Audiovizualului, august-septembrie 2004) și *Expunerea copiilor la programele radio și TV* (Anchetă realizată de Gallup România și Metro Media Transilvania, beneficiar CNA, 2004) pe http://cna.ro/-Sondaje-.html?debut_art_last=15#pagination_art_last

² Vezi studiul *Impactul publicității asupra părinților și copiilor*, realizat de IMAS în colaborare cu CSMNTC-UB, beneficiar CNA, decembrie 2007.

³ *Cercetare privind analiza comportamentului de consum de programe audiovizuale al elevilor (7–10 ani) și analize comparative pe trei grupe de vârstă (7–10 ani, 11–14 ani și 15–18 ani) privind modelele culturale*, realizată de CSMNTC-UB în colaborare cu CURS, beneficiar CNA, noiembrie 2005.

⁴ Conferința internațională „Cum să protejăm telespectatorii minori” (7 mai 2004, București, organizator CNA) și Simpozionul Național „Media, violența și educația” (26–27 mai 2006, București, organizator CNA, UB, MEC) sunt două exemple în acest sens.

fie preluată de către mass-media. Se creează astfel premisele pătrunderii violenței sociale, ca problemă publică, în imaginarul mediatic. Dacă acest lucru se întâmplă cu adevărat și cum anume vom vedea în continuare.

5. PROBLEMA PUBLICĂ ȘI CONSTRUCȚIA EI MEDIATICĂ

Am amintit deja că ne va interesa problema publică în accepțiunea pe care Daniel Cefaï o dă acesteia. Astfel, întorcându-se până spre începuturile sociologiei, Cefaï încearcă să fundamenteze conceptul de „problemă publică” în cel de „problemă socială”, conceput, acesta din urmă, într-o triplă filiație: funcționalistă (problema socială este cea care „iese din mediile statistice”), pe urmele Școlii de la Chicago („problema socială poate interveni dintr-o interferență sau un conflict între diferite valori”) și pe urmele interacționismului simbolic, mai exact, al celor care, fără să nege cele două teorii precedente, le adaugă dimensiunea acțional-performativă a discursului: miza în definirea unei probleme sociale (a devianței, luată ca exemplu privilegiat) stă în procesul de „etichetare” (1996, 45–46, 2007). Astfel, problema socială este concepută în această fază nu ca „inadecvare în sistemul social, între vizările colective și obiectivele individuale” (Merton și Nisbet, 1971, p. 820 *apud* Cefaï, 1996, 45) sau ca un conflict valoric, ci ca „o activitate colectivă” de etichetare a unor comportamente și, implicit, a unor indivizi sau grupuri sociale care practică acele comportamente, ca fiind deviante. În această viziune, esențială este „denunțarea” situațiilor problematice, cu alte cuvinte, trecerea într-un alt registru ontic decât cel al purei existențe. Or, aceasta are loc, în viziunea lui Cefaï, prin procesul de „construcție a problemei publice”, neînțeles însă în spiritul teoriilor constructiviste din sociologie, ci mai degrabă ca proces de „definire a situațiilor în arenele publice”, altfel spus, de „înscriere a lor într-un context de descriere și de interpretare, de explicare și de judecare” (Cefaï, 1996, 50), ceea ce presupune acțiuni de ordin discursiv, alături de cele practice. Astfel că, problema publică „nu există și nu se impune ca atare decât în măsura în care sunt mize de definire și de gestionare a situațiilor problematice și deci sunt mize pentru controversă și înfruntare între actorii colectivi în arenele publice” (Cefaï, 1996, 52). Din condițiile de existență pe care le cuprinde citatul de mai sus, se poate vedea că problema publică stă sub semnul procesualității (presupune deci o abordare diacronică a fenomenului), al dezbaterii și al controversei, fiind intim legată de spațiul arenei, în care trebuie asumată o poziție. Miza este deci în definire și în găsirea de soluții (*pre* și *post* „momentul vorbirii”).

O posibilă evoluție a unei probleme publice – care însă, trebuie luată doar în sens orientativ, nefiind necesar decât să „orienteze privirea (cercetătorului – *n.n.*, A.V.), fără să se constituie într-o grilă de analiză care să predetermine în mod dogmatic ancheta empirică” (Cefaï, 1996, 60) – este concepută pe modelul „istoriilor naturale”, care presupun, în general, câteva etape, care pot însă să se

suprapună sau chiar să lipsească uneori. Aceste etape constituie, de fapt, o articulare a vocilor, a discursului și a arenelor. Astfel, într-o primă instanță, avem de-a face cu „emergența unui discurs care fixează indignările și prejudiciile în registrul eticii, al dreptului, al politicii” (Cefaï, 1996, 57). Într-o a doua fază, se extinde cercul, încât nu mai sunt interesați doar cei direct implicați (populația afectată și cei ce doresc a se realiza acel proces potențial periculos), ci pot lua poziție față de situația respectivă atât cetățenii simpli, care, prin subsumare, creează opinia publică (și care pot să nu fie deloc afectați), cât și actorii politici (oamenii publici în general), care își pot apropria respectiva problemă chiar cu scopul de a-și construi o anumită imagine (și care, în schimb, „convertesc *creditul lor simbolic* în noul domeniu” (*Ibidem*, 55). Rezultă o „democratizare” a interesului pentru problemă, paralelă însă cu intrarea problemei pe agenda elitei intelectuale și academice, elită care poate să nu fie neapărat din domeniul respectiv. Cu toate acestea, a lua poziție și a îți spune părerea în controversa în cauză devine o datorie de onoare. Paralel cu aceste procese, avem de-a face și cu schimbarea locului în care au loc discuțiile pentru rezolvarea problemei. Locațiile se *multiplică*, dar ceea ce este foarte important este că discuția se poartă acum preponderent în *marea arenă* mediatică. În fine, un al treilea element, care ar deriva oarecum din primele două, este acela al modificării discursului, de la unul preponderent tehnic la unul mai degrabă conversațional. Odată cu aceasta se modifică și tipul de expertiză: expertiza tehnică este înlocuită, în parte sau în totalitate, de „expertiza” formatorilor de opinie. Ideea esențială aici este că problema publică stă, în toate aceste faze, sub semnul controversei, al polemicii, la limită chiar al conflictului (*Ibidem*, 59).

Spre deosebire de acest mod de mediatizare, simpla știre, ca anunț sau relatare a unui eveniment, stă sub semnul noutății la limită al instantaneului fotografic, care anulează o eventuală controversă prin decupajul propus. Miza este surprinderea evenimentului la momentul X, cu interes minim pentru procesualitate, dezbateră, controversă, construcție.

6. VIOLENȚA TELEVIZUALĂ (VTV): UN CONCEPT PROBLEMATIC

Spuneam mai sus că sunt întrunite toate condițiile contextuale, după părerea noastră, pentru ca subiectul „violența televizuală” să fie preluat de către mass-media cu scopul de a-l construi ca problemă publică. Vom încerca să arătăm în continuare că, dincolo de condițiile exterioare, analiza structurală a conceptului de violență televizuală îndreptățește tratarea acestuia de către media în registrul problematicului. Astfel, a vorbi despre violența televizuală, departe de a trimite la un referent foarte clar definit, implică de fapt trei niveluri de analiză (Tisseron, 2003, 7). Un prim nivel este cel al *conținutului de violență* al emisiunilor televizuale, unde analiza ar presupune identificarea și numărarea tuturor

ocurențelor de conținut violent din emisiunile TV. Un al doilea nivel de analiză este cel al *impactului*; prin impact, Tisseron are în vedere *violentarea telespectatorului* prin intermediul conținutului televizual sau al formei pe care acesta o îmbracă (aici intră, spre exemplu, violentarea telespectatorului prin *flash-uri* luminoase, prin muzica ce anunță o scenă de suspans, prin imagini sacadate, dar și prin imagini extrem de „violente”). În fine, tot la analiza violenței televizuale intră și analiza *efectelor*; cel mai des întâlnit/dezbătut dintre acestea (dar nu singurul, a se vedea mai jos) este creșterea *agresivității* copilului, ca urmare a imitării comportamentului violent văzut la televizor (*idem*).

Dincolo de nivelul de analiză, există și alte puncte esențiale, în care cercetătorii fenomenului nu se pun de acord. Astfel, chiar conceptul de VTV, considerat de Nel un concept-valiză (2003, 27), este unul care stârnește dispută. Tisseron, pe linia clasificării de mai sus, definește imaginea violentă din exterior, fără să facă apel la conținutul acesteia, ci doar la urmările ei. Astfel, „o imagine violentă este pur și simplu aceea care provoacă comportamente, chiar dacă aceste comportamente nu sunt neapărat violente. Trebuie, bineînțeles, pentru a accepta acest punct de vedere, să ne decidem să ne interesăm de ceea *ce sunt imaginile pentru telespectator* și să încetăm să le privim doar *în sine*” (Tisseron, 2000, 17). Propunerea de mai sus se diferențiază de concepția din spațiul nord-american, unde predomină concepția conform căreia violența este ceva de reperat în sine, care poate fi numărat și clasat, și mai puțin ideea că violența este legată de faptul de a violenta, a schimba cu forța, a impune un anumit comportament. Majoritatea celorlalte definiții ale conceptului de VTV pornesc astfel de la conținutul actului reprezentat. Definit de către Gerbner ca fiind „actul (sau amenințarea) de a răni sau ucide pe cineva, oricare ar fi contextul și mijloacele utilizate” (Gerbner, 1972), acest concept își găsește o definiție operațională prin care se reușește identificarea actelor de violență (V). Pe de altă parte însă, aduce la un numitor comun acte care au loc într-o varietate de contexte care reușesc să anuleze sau să potențeze caracterul nociv al violenței, adică tocmai cel care constituia rațiunea de a fi a acestor cercetări despre VTV. Cu acest tip de definiție operează și legislația europeană în domeniul audiovizualului folosită și în Raportul Kriegel, în care violența este „forța dereglată, care, dintr-o dorință de dominare și de deconstrucție, vizează să aducă atingere umanității omului” (2003, 11). Alți cercetători au negat această extensiune a sferei conceptului de VTV și au exclus din ea anumite contexte, cum ar fi desenul animat, pe motiv că violența prezentă în acestea stă sub semnul comicalului și al lipsei de realism a reprezentării (Paquette & De Guise, 2003). Nu ne propunem să tranșăm această problemă, dar atragem atenția că analiza desenelor animate actuale (Velicu, 2005, 2006, 2009a) a relevat pronunțatul lor caracter „realist” (în termenii „realității mediatice” și nu ai „realității-reale”). Asupra acestui melanj ficțional-real, care se manifestă și în desenele animate, atrage atenția Tisseron (2003, 2006), ca reprezentând un element foarte important în analiza actualei violențe televizuale.

În afara acestui dezacord asupra conceptului de VTV, mai există încă două arii în care consensul este departe de a fi atins (Martinez, 1992). Este vorba despre existența unei **relații de cauzalitate** între receptarea violenței televizuale și creșterea agresivității copiilor și despre problema **procesului concret prin care ar avea loc această influență**. Sunt, în general, admise trei tipuri de mecanisme (Martinez, 1992), prin care ar avea loc influențarea: **1.** prin „scenarii cognitive”, ipoteză susținută de Huesmann; **2.** prin modificările la nivel fiziologic, pe care le induce consumul de violență mediatică și care aduc corpul la niște parametri anteriori actelor agresive (ritm cardiac și respirator alert, tensiune arterială sporită etc.) și **3.** prin activarea și apoi întărirea sentimentelor latente de agresivitate, care există în oricare dintre noi.

Întorcându-ne la studiile care au abordat influența violenței televizuale asupra copiilor, putem face o clasificare a acestora în funcție de metodologia utilizată – 60% dintre ele sunt făcute în condiții de experiment, în jur de 30% sunt anchete și 10% sunt studii de teren (Hearold, 1986) – și în funcție de ce tip de efect era vizat (pe termen scurt, mediu sau lung: studii longitudinale prin anchetă sociologică și studiu de documente sociale). Pe de altă parte, studiile asupra efectelor violenței televizuale se pot clasifica și în funcție de efectul scontat: creșterea agresivității, creșterea sentimentului de insecuritate, scăderea sensibilității la violență. Acest din urmă efect se reduce, într-o fază ulterioară, la creșterea agresivității, prin neînhibarea agresivității naturale a copilului, ca urmare a percepției pe care o are acesta asupra permisivității/acceptabilității violenței în societate. În studiile noastre asupra violenței ficționale, arătăm că acest efect poate să apară mai ales în ceea ce privește violența, respectiv agresivitatea verbală, ale căror niveluri de permisivitate a crescut în societatea actuală (Velicu, 2009a). S-a încercat și corelarea celor trei tipuri de efecte nu atât cu expunerea la VTV, cât cu durata consumului de TV.

Într-o încercare de sinteză, Remy Rieffel (2008) consideră că putem vorbi despre VTV din perspectiva a trei teorii: **A.** din perspectiva *teoriei agresivității* putem avea: **A1.** efect de catharsis, **A2.** efect de învățare socială, **A3.** efect de dezinhibare și **A4.** efect de incitare și imitare; **B.** din perspectiva *teoriei desensibilizării*, se poate vorbi despre: **B1.** efectul de reducere a capacității emotive a indivizilor și **B2.** efectul de banalizare a violenței (la limită, „naturalizarea” acesteia atât în variantă televizuală, cât și reală); **C.** din perspectiva *teoriei fricii*, avem: **C1.** efectul sau procesul de „incubație” și **C2.** efectul de „cultivare” (termen aparținând lui Gerbner, care, după mai mult de trei decenii de cercetări asupra violenței, arată că efectele violenței televizuale nu trebuie căutate la nivel individual, ci la nivel societal).

Dintre cercetările din prima grupă amintim studiul din 1956, în care s-a încercat demonstrarea influenței violenței din desenele animate asupra comportamentului agresiv al copiilor. A urmat apoi studiul din 1963 al lui A. Bandura, D. Ross și S.A. Ross, cei care au extins cercetarea la compararea efectelor violenței reale și ale celei televizuale (în desene animate, inclusiv cele cu

personaje umane) asupra copiilor aflați în situații frustrante. Rezultatul a confirmat ipoteza corelării vizionării violenței cu creșterea agresivității, cea mai nocivă fiind violența reală și cea mai puțin nocivă cea din desenele animate.

În același timp însă, au existat studii care au căutat să afle care dintre corelații este mai puternică: cea dintre nivelul de agresivitate/comportament prosocial și consumul de violență televizuală sau cea dintre comportamentul agresiv sau prosocial și jucăriile pe care le primește copilul. Potts *et al.* (1986) au arătat, măsurând agresivitatea ludică, faptul că „nivelul conținutului violent din emisiunile de televiziune nu avea decât o slabă incidență, comparativ cu efectul pe care îl avea tipul de jucării prezentat copilului”.

Analizele influenței VTV asupra agresivității au fost nuanțate, ținând cont de elemente specifice actelor de V, cum ar fi reprezentarea acestora în diferite contexte. Astfel, în 1983, C. Atkin, D.B. Savin și R.C. Day au luat în considerare modul de reprezentare a actelor de violență (cu diferențiere între V „reală” din jurnalele TV și cea „ficțională” din filme). Un chestionar aplicat copiilor, în care se propuneau situații ipotetice de frustrare, permitea să se compare agresivitatea (măsurată ca agresare fizică a interlocutorului, agresare verbală sau neagresare) suscitată de către cele două secvențe (*apud* Tisseron, 2000). Acest protocol este criticat de Tisseron pentru: **1.** lipsa unei distincții între pasivitate în fața violenței și supunerea/acceptarea ei; **2.** lipsa distincției între fuga sau retragerea din luptă și încercarea de pacificare prin dialog și **3.** pentru faptul că nu se ține cont de efectul de grup asupra reacției în fața violenței (Tisseron, 2000).

Alte critici ale studiilor experimentale au vizat faptul că: **1.** sunt studii care urmăresc evidențierea efectelor pe termen scurt și foarte scurt; **2.** sunt create în condiții „de laborator”, fiind astfel marcate de o anumită artificialitate (Freedman, 1984; Frydman, 1993) atât la nivel receptiv, cât și la nivelul difuzării (studiază efectul unui eșantion de emisiuni foarte violente și, prin aceasta, nereprezentativ pentru programul televizual, în ansamblul unde violența este intercalată cu alt tip de emisiuni). Mai mult, aceste cercetări pot să creeze false reprezentări (de acceptabilitate sau chiar aprobare) despre violență și agresivitate la copiii studiați (Freedman, 1984).

De asemenea, tot ca o critică a studiilor experimentale, Tisseron arată că acestea induc anumite condiții care nu sunt reperabile în viața reală. Probabilitatea ca un copil care privește imagini violente la televizor să regăsească în realitate condițiile în care a fost făcută cercetarea sunt cvasinule. „Ceea ce este greșit în protocolul lui Bandura este luarea în considerare a acelui moment de «imitație ludică», care face să intervină prioritar formele senzoriale și motrice ale simbolizării și care nu are nimic de-a face cu ceea ce este desemnat în general ca fiind „imitația imaginilor” (Tisseron, 2000, 23).

Din cea de a doua categorie, amintită mai sus, cea a studiilor efectelor pe termen mediu și lung, face parte studiul longitudinal al echipei de la Universitatea din Columbia, Columbia County Longitudinal Study (CCLS), condusă de

Huesman, Eron *et al.* (*apud* Kriegel, 2003, 27). De această dată, studiul nu a fost unul de laborator, ci a reprezentat o combinație de anchetă de teren de tip panel și de studiere a documentelor sociale. Studiul a început în 1960, prin evaluarea agresivității a 875 de copii, corelată cu preferința în materie de emisiuni violente. Măsurarea agresivității (manifestată domestic) s-a reluat din zece în zece ani și de fiecare dată au rezultat corelații ale acesteia cu preferințele pentru VTV, în cazul bărbatilor. Huesmann explică această influență prin aceea că VTV îi învață pe copii mijloace prin care aceștia ar putea să-și exprime agresivitatea („scenarii cognitive”) într-un context concret, care rămâne însă la latitudinea lor să fie judecat ca justificând sau nu acel comportament. Din perspectivă fiziologică, expunerea la violența televizuală echivalează, ca efecte pe termen scurt, cu expunerea la situații de violență reală, ceea ce determină reacții emoționale de teamă, anxietate și stres (*apud* Kriegel, 2003, 29). „Pe termen lung însă, expunerea frecventă la scene de V contribuie la o desensibilizare a spectatorului, care se obișnuiește cu V (...). Mesajele pot induce o percepție mai favorabilă a violenței, care se consolidează pe termen lung” (*idem*). Huesmann și echipa sa au reluat și continuat, după 2000, datele cercetării și au vrut să vadă dacă nu se poate vorbi pe termen lung despre un impact al violenței asupra tuturor (nu doar limitat de variabila sex) celor expuși la ea. Ei au concluzionat, de această dată, că „expunerea în copilărie la violența media prevede un comportament agresiv la tânărul adult, atât pentru bărbați, cât și pentru femei. Identificarea cu caracterele agresive de la televizor, precum și realismul perceput al VTV, prevăd, la rândul lor, agresivități ulterioare. Această relație persistă chiar și atunci când efecte ale statutului socioeconomic, ale capacității intelectuale și ale altor varietăți de factori par să fie controlate” (Huesmann *et al.*, 2003). Pe de altă parte, aceiași cercetători au vrut să extindă cercetarea efectelor VTV și la alte spații culturale puternic deosebite atât ca valori, mentalități, cultură, cât și ca peisaj audiovizual și acces la televiziune (Statele Unite, Finlanda, Australia și Polonia). În general, ipoteza existenței unei corelații între agresivitate și vizionarea emisiunilor violente s-a verificat (în Statele Unite, indiferent de variabila sex, în Finlanda doar la băieți). De asemenea, a rezultat că nu doar durata expunerii la VTV influențează agresivitatea, ci și comportamentul de identificare puternică cu personajele violente și perceperea caracterului realist al acestor emisiuni violente (*apud* Ledingham *et al.*, 2004, 9). O observație se impune aici: deși, „în cele mai multe dintre țările studiate, apartenența la o clasă socială defavorizată și un nivel al inteligenței inferior se legau, ambele, cu un consum televizual ridicat” (*idem*), totuși corelația dintre agresivitate și VTV urmărită este, în concepția cercetătorilor, independentă de aceste două caracteristici.

Un alt tip de studiu, tot longitudinal, a fost realizat în spațiul european de Marcel Frydman (1993). Acesta a încercat să vadă ce anume ar scădea nivelul de agresivitate determinat de vizionarea VTV. Specificitatea cercetării sale este dată de faptul că studiile sale se desfășoară în cadrul școlii, ipoteza de la care pleacă fiind aceea că o educație pentru media diminuează semnificativ efectele negative ale VTV.

Acest periplu prin cercetările și teoriile legate de violența televizuală a avut ca scop să arate măsura în care acest domeniu este unul al controverselor, în ciuda unui acord de voci la nivelul „discursului comun”. Mai mult, această controversă științifică de termen lung, caracterizată de Noël Nel ca fiind „recurentă și iritantă” (2003, 27), prelungită în ultimul timp, odată cu aplicarea ei la noile tehnologii de informare și comunicare (ne referim în mod specific la jocurile video și internet), i-a făcut pe unii dintre cercetători să se întrebe dacă nu cumva este vorba despre o problemă „prost pusă” (Baton-Hervé, 2000). Chiar dacă, din punct de vedere strict științific, aceste cadre de analiză se vor dovedi neadecvate, o întreagă dezbatere a subiectului s-a desfășurat, decenii de-a rândul, în aceste cadre și ne așteptăm să le regăsim în discursul presei românești atunci când aceasta abordează subiectul.

7. METODOLOGIA CERCETĂRII

Pentru a răspunde la întrebările de cercetare amintite la începutul articolului, am ales să facem o analiză de conținut a unui eșantion de articole de presă scrisă în care apare tratată problema violenței TV.

7.1. DESPRE CORPUS

Din considerente practice (accesul mai ușor la arhiva din ultimii ani), am ales articole apărute în presa scrisă de tip *online*, selectate din cadrul platformei *ziare.com*⁵. Aceasta amestecă nediferențiat o latură federativă, unde sunt strânse și reproduse articole de presă scrisă (în variantă *online*) și o latură originală/proprie cu articole ale unor analiști/editorialiști proprii sau cu articole ale publicului/cititorilor⁶. Astfel, argumentele pentru alegerea acestei platforme în defavoarea altora ar fi: în prelungirea laturii federative, faptul că se poate întâmpla, fără a avea pretenția unui studiu exhaustiv al presei scrise românești sau străine, să întâlnim articole care au apărut și în alte ziare/site-uri, românești sau străine și, în ceea ce privește originalitatea, faptul că putem avea astfel de articole ca emanând direct din domeniul de interes al publicului. În ceea ce privește prima variantă, dacă se întâmpla ca un articol să fie preluat de pe un *site* doar parțial, trimițându-se, de la un anumit moment dat, la continuarea de pe *site*-ul respectiv, am optat pentru

⁵ Conform monitorizării, *trafic.ro*, *ziare.com* are între 140 000 și 120 000 de vizitatori unici pe zi, fiind pe locul 15 în categoria general și pe locul 7 în categoria mass-media.

⁶ Despre originalitatea platformei *ziare.com* ca dispozitiv mediatic de instituire a publicului activ și, la limită, de folosire a publicului pentru creare de conținut mediatic, a se vedea capitolul *Despre „publicul activ” în spațiul web 2.0. Studiu de caz: platforma ziare.com*, din *Mass-media și formarea unor publicuri active. Noi tipuri de reprezentări și practici deliberative*, raport pe anul 2010 al Laboratorului de Sociologia Comunicării și a Spațiului Public, Institutul de Sociologie al Academiei Române (nepublicat).

analiza doar a părții preluate de ziare.com pentru a păstra totuși unitatea universului cercetării.

În primă instanță au fost selectate, din ultimii 4 ani (2007–2010), acele articole care cuprindeau, în același timp, pe de o parte termenul „violență” și pe de altă parte termenul/termenii „televizor” și/sau „audiovizual” și/sau „media”⁷. După această etapă, realizată cu ajutorul instrumentelor de filtrare oferite de platformă, au fost reținute, într-o a doua selecție, doar acele articole în care cei doi termeni generici, violență și televiziune/audiovizual/media erau legați astfel încât să trimită la sintagma de violență mediatică (atunci când termenul putea să fie analizat într-unul dintre nivelurile de analiză evidențiate de Tisseron; vezi mai sus). Astfel, au fost excluse acele articole în care cei doi termeni apăreau în mod distinct, cu înțelesuri de sine stătătoare. S-a ajuns în final la un corpus de 51 de articole (4 din 2007, 12 din 2008, 23 din 2009, 10 din 2010 și două din 2011, până la 1 martie).

7.2. DESPRE ANALIZĂ

Ca metodă de cercetare a fost folosită analiza de conținut tematică, dorindu-se identificarea apariției și frecvenței anumitor teme și conotarea acestora prin anumite corelații.

Pentru început am făcut o analiză a elementelor care definesc din exterior un articol (titlul, rubrica), pentru a vedea unde este plasat respectivul articol în cadrul platformei (au fost analizate atât elemente de organizare a conținutului de către editori/redactori, cât și elemente care țin de sfera discursivității, ca tonalitate/tip de enunțare).

Următoarea parte a analizei a avut în vedere strict latura de conținut, întrebările specifice de cercetare fiind: despre ce se vorbește? Cine vorbește? Sunt făcute aprecieri/evaluări ale VTV? Are loc o contextualizare a VTV? Care sunt practicile de mediatizare? Cu ce este asociată VTV?

Mai exact, analiza a cuprins următorii itemi:

I. La care dintre următoarele subteme ale temei violenței televizuale s-a făcut referire în articol (*au putut fi înregistrate maximum trei subteme la un articol de ziar*)?:

- a.** studii despre efectele VTV;
- b.** studii despre nivelul de violență/conținutul violent;
- c.** sancțiuni date de CNA și/sau replici ale posturilor TV;
- d.** proiecte legislative care se referă la VTV;
- e.** evenimente care pornesc de la violența mediatică (ex. copil care își agresează colegii/frații, ca urmare a vizionării VTV); despre efectele VTV așa cum apar ele concret;

⁷ Toate conceptele de mai sus au fost luate în considerare și atunci când apăreau cu forme derivate.

- f.* eveniment violent real care a fost televizat; VTV ca reflectare a violenței reale la televizor;
 - g.* sesizări/inițiative ale unor persoane publice/organizații (care?);
 - h.* sesizări ale unor persoane particulare;
 - i.* alte cazuri.
2. Care sunt tipurile de violență televizuală la care se face referire?
 - a.* violența ficțională (apare în cadrul filmelor, serialelor, jocurilor video);
 - b.* violența reală (violența din viața reală, reluată de televiziuni în cadrul unor emisiuni informative);
 - c.* se face referire la ambele tipuri de mai sus;
 - d.* nespecificat.
 3. Este corelată VTV cu violența din societate în termeni de cauză-efect (au fost avute în vedere combinațiile posibile)?
 4. Care sunt „vocile” invocate în articol? (au fost avute în vedere diferite categorii, cum ar fi: *expertul, legiuitorul, educatorul, părintele etc.*).
 5. Se fac aprecieri de valoare asupra VTV? În numele căror instanțe? (cu sub-itemii: *legi morale, etica presei, instanțe religioase, instanțe științifice, considerente personale*).
 6. Are loc o contextualizare în amonte a VTV? (VTV apare ca reflex al..., este cauzată de...?).
 7. Are loc o contextualizare în aval a VTV? (VTV generează/determină /cauzează...?).
 8. Sunt citate surse? Care?
 9. Cu ce este asociată VTV atât ca sintagmă (adejective folosite), cât și ca fenomen social?

8. REZULTATELE CERCETĂRII.

LOCUL SUBIECTULUI VTV ÎN ECONOMIA PLATFORMEI ZIARE.COM

Dacă avem în vedere cele cinci mari rubrici după care este indexată informația pe platforma *ziare.com* (Actualitate, Politic, Business, Sport și Life Show), articolele care cuprind, ca temă principală sau conexă, violența televizuală sunt majoritare (31) în rubrica Actualitate, urmate de 12 în rubrica Politică și 8 în cea de Life Show (vezi *Tabelul nr. 1*)⁸. Analizând tipul de enunțare din fiecare titlu, observăm că pe primul loc, cu 27 ocurențe, se află propozițiile asertiv-enunțative, specifice mai degrabă unor teme clasate ca reprezentând „Actualitatea”. Dintre acestea, 11 sunt eliptice de predicat, conotând un efect de depeșă/telegrafic (multe dintre ele fiind într-adevăr preluate de la agenții de presă). Într-unul din cele

⁸ Tabelul cuprinde: titlul, autorul, data apariției, numărul de citiri/accesări ale articolului, rubrica în care este plasat și o analiză enunțativă a titlului. Ordonarea în tabel am făcut-o după numărul de citiri/accesări.

16 cazuri de aserțiuni complete, avem de-a face cu o aserțiune negativă cu valențe imperativ-acționale („Televizorul nu-și are locul în dormitorul copiilor” înseamnă „Scoateți televizorul din dormitorul copiilor!”). Pe al doilea loc, cu 12 cazuri, se află titlurile formulate sub forma unor sintagme, majoritatea descriptiv-explicative, una singură fiind de tip enumerativ („*Breaking News*, Ediție specială” care vorbește despre devalorizarea acestor sintagme într-o presă care stă sub semnul spectacularului). În 6 cazuri avem titluri sub forma unui discurs raportat, mai exact, sub forma unei citări cu sursă atribuită; în general sunt citate aserțiuni ale unor experți. Avem, de asemenea, patru titluri sub formă interogativ-dubitativă (trei dintre ele sunt întrebări retorice, specifice editorialelor și articolelor de opinie/atitudine; de notat că două dintre ele fac referiri la desene animate). Pe ultimul loc, cu două apariții, sunt titlurile cu formă imperativă, specifice articolelor de „*life style*”, chiar dacă, *de facto*, unul este plasat la rubrica „Actualitate” (acesta are chiar un dublu imperativ în titlu, alături de „stop”, ca marcă prin excelență a imperativului). Din cele 51 de articole, 24 au avut ca temă centrală violența televizuală, 27 având-o doar ca temă secundară/conexă.

Tabelul nr. 1

Date despre corpus: analiza titlurilor

Titlul articolului	Autor	Data	Citiri	Rubrica	Tipul de enunț din titlu
<i>Porno-violența în școlile din România</i> [1]	Sursa: Ioana Ene	2008.03.09	15 269	Politic > Politică > Știri politice	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>O involuție periculoasă</i> [2]	Sursa: Constantin Răcaru	2010.04.05	6 193	Politic > Politică > Referendum	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Popeye Marinarul, interzis copiilor</i> [3]	Sursa: ziare.com	2008.07.17	4 639	<i>Life Show</i> > Magazin > Cercetare	Propoziție asertiv-enunțativă eliptică de predicat
<i>Breaking News, Ediție specială</i> [4]	Sursa: Iulian Leca	2009.02.02	4 630	Politic > Politică > Știri politice	Sintagmă enumerativă
<i>La 16 ani, snopită în bătaie pentru a pune filmul pe YouTube</i> [5]	Sursa: ziare.com	2008.04.10	4 387	Actualitate > Internațional > Știri externe	Propoziție asertiv-enunțativă eliptică de predicat
<i>Opinii: ni se pregătește Legea băgării pumnului în gură?</i> [6]	Sursa: ziare.com	2010.08.22	3 950	Politic > Lia Olguța Vasilescu > Știri Lia Olguța Vasilescu	Interogativ-deliberativ
<i>Înjurătura politică la români</i> [7]	Sursa: Mădălina Mitan	2010.02.18	3 617	Politic > Politică > Știri politice	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Mircea Badea are cea mai violentă emisiune TV</i> [8]	Sursa: ziare.com	2010.03.11	3 482	Actualitate > Mircea Badea > Antena 1	Propoziție asertiv-enunțativă

<i>Unde sunt desenele animate de altădată?</i> [9]	Sursa: Irina Olteanu	2009.03.14	3 307	<i>Life Show</i> > <i>Life style</i> > Experiment	Interogativ-deliberativ
<i>Opinii: pumnul în gură și înjurătura în trafic și la televizor</i> [10]	Sursa: Constantin Răcaru	2011.01.09	3 218	Actualitate > Știri > Violență	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Mineriada lui Cozma de la televizor</i> [11]	Sursa: Iulian Leca	2011.02.07	3 149	Politic > Traian Băsescu > Președinte	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Mircea Badea, amendat de CNA pentru limbaj vulgar</i> [12]	Sursa: ziare.com	2009.01.08	3 062	Actualitate > Mircea Badea > În gura presei	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Inepta încălcare a libertății presei</i> [13]	Sursa: Ioana Ene	2008.06.26	2 963	Politic > Traian Băsescu > Știri Traian Băsescu	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Cercul vicios al violenței</i> [14]	Sursa: Constantin Răcaru	2010.03.05	2 782	Politic > Politică > Știri politice	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Bărbații chiar văd femeile ca pe niște obiecte</i> [15]	Sursa: Alexandra Sandu	2009.02.16	2 604	<i>Life Show</i> > Magazin > Cercetare	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Justiția la televizor</i> [16]	Sursa: Ioana Ene	2009.02.25	2 501	Politic > Politică > Știri politice	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Psihologul Ziare.com: Televizorul, o sursă de stres pentru copiii mici</i> [17]	Sursa: Livia Stroie	2009.12.02	1 818	Actualitate > Școală > Învățământ	Citare cu sursă atribuită; propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Un deputat PNL a vorbit în plen despre Mickey Mouse și Pluto</i> [18]	Sursa: ziare.com	2010.02.02	1 745	Politic > PNL > Știri PNL	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Adomniței dă vina pe presă și pe părinți pentru violențele din școli</i> [19]	Sursa: ziare.com	2008.03.29	1 404	Actualitate > Cristian Adomniței > Ministrul educației	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Expoziție despre violența din desenele animate</i> [20]	Sursa: ziare.com	2008.10.03	1 362	<i>Life Show</i> > <i>Life style</i> > Experiment	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Pro TV, amendat cu 5 000 de lei din cauza unui film</i> [21]	Sursa: newsIN	2009.07.09	1 329	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Ministerul Educației dă vina pe presă pentru violența din școli</i> [22]	Sursa: ziare.com	2008.05.22	1 321	Actualitate > Cristian Adomniței > Știri	Propoziție asertiv-enunțiativă

<i>Sfatul psihologului: Copilul meu și televizorul</i> [23]	Sursa: Psiholog Cristina Călărășanu	2009.12.16	1 308	Life Show > Viață sănătoasă > Sănătate	Citare cu sursă atribuită; sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Nu-ți lăsa copilul la televizor!</i> [24]	Sursa: Lăcrămioara Brecea	2009.08.11	1 301	<i>Life Show > Life style > Întâlniri</i>	Imperativ
<i>Posturile de desene animate difuzează violență mai frecvent decât restul televiziunilor</i> [25]	Sursa: ziare.com	2009.01.22	1 276	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>CNA, despre violența din desenele animate: E o latură întunecată în fiecare</i> [26]	Sursa: ziare.com	2010.02.03	1 253	Actualitate > Media > Mass-media	Citare cu sursă atribuită; propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Desenele animate îi fac pe copii să fie agresivi</i> [27]	Sursa: Livia Stroie	2009.03.06	1 234	Actualitate > Școală > Învățământ	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Copiii români învață de la TV despre violență și sexualitate</i> [28]	Sursa: Irina Olteanu	2007.06.12	1 210	Actualitate > Naționala României > Știri	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Televiziunile din România, performere la violență</i> [29]	Sursa: ziare.com	2009.06.11	1 189	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>TVR, Antena 1 și Prima TV, amendate de CNA</i> [30]	Sursa: newsIN	2009.04.30	1 140	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Presa manipulează și e dominată de interese politice, se afirmă într-un studiu AMP</i> [31]	Sursa: ziare.com	2008.07.09	1 139	Actualitate > Știri > Fraudă	Citare cu sursă atribuită; propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Televizorul nu își are locul în dormitorul copiilor</i> [32]	Sursa: Livia Stroie	2009.03.31	1 029	Actualitate > Școală > Învățământ	Propoziție asertivă negativă (cu valențe imperative)
<i>Amenda CNA pentru imaginile violente cu Eugen Preda bătut</i> [33]	Sursa: newsIN	2009.04.28	980	Actualitate > Media > Mass-media	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Big Brother pentru copii, un show violent care exploatează minori</i> [34]	Sursa: Alexandra Bărbulescu	2009.02.04	965	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat

<i>Reclama unui film cu Angelina Jolie a fost interzisă în Marea Britanie</i> [35]	Sursa: Andreea Ghinea	2009.03.18	952	<i>Life Show</i> > Angelina Jolie > Filme	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Ce vor românii?</i> [36]	Sursa: Adriana Toma	2009.05.12	932	Politic > Politică > Știri politice	Interrogativ-deliberativ
<i>Mircea Toma: Susțin cenzura în presă, dacă ea vine din partea opiniei publice</i> [37]	Sursa: ziare.com	2008.07.08	840	Actualitate > Știri > Fraudă	Citare cu sursă atribuită; propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Jocurile video ar trebui clasificate ca și filmele</i> [38]	Sursa: ziare.com	2008.03.27	785	Actualitate > Social > București	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Scooby Doo și Batman, prea violente pentru copii?</i> [39]	Sursa: Valentin Dimitriu	2009.11.09	722	<i>Life Show</i> > Magazin > Cercetare	Interrogativ-deliberativ
<i>Un băiat de 16 ani s-a sinucis din cauza televizorului</i> [40]	Sursa: ziare.com	2010.02.12	696	Actualitate > Știri > Fraudă	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Românii de la oraș se informează cu încredere de la televizor</i> [41]	Sursa: ziare.com	2008.07.08	685	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Editorial: Pactul pentru violență</i> [42]	Sursa: Cristian Mihai Chis	2008.03.27	685	Politic > Politică > Lege	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>CNA interzice televizorul copiilor</i> [43]	Sursa: Ovidiu Draghia	2007.09.04	677	Actualitate > Social > București	Propoziție asertiv-enunțiativă
<i>Magazinul unui român, incendiat în Italia</i> [44]	Sursa: ziare.com	2009.02.18	618	Actualitate > Diaspora > Diaspora română	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Reality show-urile violente sau sexy, difuzate numai după ora 23⁰⁰</i> [45]	Sursa: newsIN	2009.04.02	567	Actualitate > Media > Mass-media	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Sexualitatea prin intermediul lumii TV</i> [46]	Sursa: ziare.com	2009.06.20	525	Actualitate > Media > Mass-media	Sintagmă descriptiv-explicativă
<i>Prea multă violență la TV, spun 60% dintre copii</i> [47]	Sursa: Agerpres	2009.06.10	504	Actualitate > Social > București	Citare cu sursă atribuită; propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Agresivitatea băieților este influențată de programele TV</i> [48]	Sursa: Elena Enache	2007.11.05	436	Actualitate > Social > București	Propoziție asertiv-enunțiativă

<i>România, „fruntașă” la capitolul violență în televiziune [49]</i>	Sursa: Agerpres	2010.03.10	305	Actualitate > Naționala României > Știri	Propoziție asertiv-enunțiativă eliptică de predicat
<i>Diminuează efectul negativ al televizorului: Spune stop violenței TV [50]</i>	Sursa: Sursa: ziare.com	2010.10.17	271	Actualitate > Media > TV	Imperativ (dublu)
<i>Doar 32% dintre părinți decid la ce emisiuni se uită copiii lor [51]</i>	Sursa: Irina Olteanu	2007.12.19	167	Actualitate > Social > București	Propoziție asertiv-enunțiativă

9. TEMELE ABORDATE

Prima tipologie care se poate face cu privire la problema violenței televizuale este cea dintre violența reală și cea ficțională, altfel spus, între cea care reprezintă un act de violență petrecut ca atare în realitate (sau întâmplat chiar atunci, în cazul dezbatelor televizuale) și cea care pune în scenă, într-un registru ficțional, pe baza unui scenariu, un act de violență. Articolele analizate de noi au fost, din această perspectivă, echilibrate, 14 dintre ele tratând violența de tip real și tot atâtea violența de tip ficțional (de menționat însă că, în acestea din urmă, o mare parte tratează despre violența din desenele animate). De asemenea, 8 articole au tratat ambele teme, iar în 15 nu se specifica la care tip de violență se referă. Între articolele care se referă (și) la violența ficțională, multe tratează despre violența din desenele animate, ca fiind un domeniu cu atât mai periculos, cu cât, prin definiție, este destinat copiilor. Anticipând rezultatele analizei, vom spune că regăsim și în aceste articole tonul alarmat și alarmist din restul corpusului, o viziune aproape fatalistă cu privire la violența televizuală, căreia i se clamează existența, cu minime încercări de diminuare a efectelor (inclusiv prin problematizarea lor, dincolo de litanii declarative) sau de propunere de soluții practice. Vom cita *in extenso* dintr-un articol care ni se pare ilustrativ din acest punct de vedere, el fiind o veritabilă întrupare a locurilor comune ale discursului despre violența mediatică și un exemplu de argumentare sofistică, articol care, deși, prin parafraza din titlu, trimite la Villon („Unde sunt desenele animate de altădată?”), prin tonalitatea de ansamblu trimite la drobul de sare din povestea lui Creangă.

„Copiii din ziua de azi se uită la desene animate cu urâtenii care se strâng de gât, scuipă, se scobesc în nas și alte scârboșenii. Sunt obligați să facă asta pentru că nu alte opțiuni. Rareori mai vedem un desen animat de la care să învățăm ceva bun. Desenele animate au început să conțină tot mai multă violență, ajungând s-o

depășească pe cea din filmele artistice. Mintea copilului ce le vizionează nu mai este umplută de vise și speranțe, râsete și zâmbete. Subconștientul lui este umplut de ură, răzbunare, dorință de dominare și setea de putere.

Desenele animate difuzate acum nu sunt bune la nimic, n-au niciun scop educativ, ba din contra, distrug psihicul copiilor, îi predispun la acțiuni similare pseudoeroilor elogiați. Până nici oamenii mari nu rezistă să se uite la ele.”

A doua tipologie „uzuală”, în ceea ce privește subiectul violenței mediatice, o reprezintă împărțirea dintre violența de tip fizic, verbal, psihologic, social, sexual și economic. Conform acesteia, articolele sunt fie prea ample, fie prea restrânse, puține fiind cele care fac referire la un singur fel de violență. Astfel, 22 de articole nu fac nicio referire la acest aspect, vorbind *in abstracto* despre „violența televizuală”, în timp ce în 18 articole se fac referiri, dar la mai multe tipuri de violență. De asemenea, în 7 articole se face referire explicită la violența de tip fizic și, în câte un articol, la cea de tip verbal, sexual, social și psihologic.

Trecând de la tipologiile „clasice” la tematizarea concretă în care apare⁹, în articolele analizate, problema violenței televizuale, observăm (vezi *Tabelul nr. 2*) că pe primul loc (cu 15 cazuri) apar referirile la **conținutul** violent al programelor sau al canalelor de televiziune. Astfel, aceste articole sunt determinate de multe ori de lansarea unui studiu, din care sunt preluate câteva note, strict în registrul informativ, în cadrul articolului. Anticipând analiza, vom spune că e vorba de articolele cu cea mai slabă contextualizare a temei violenței televizuale, singurul lucru care ne este spus fiind cantitatea acesteia (cu excepția unei referiri la modul de mediatizare, cu eludarea consecințelor; vezi primul citat din tabel). Acestea sunt urmate de articolele cu referiri la studii și teorii despre efectele sau urmările violenței mediatice (14 articole), la egalitate cu sesizări, inițiative ale unor persoane publice/organizații (de aici sau din alte țări). Deși în număr relativ mare (14), acestea din urmă nu ne îndreptățesc la o viziune optimistă asupra acțiunilor concrete, a unei atitudini civice față de această problemă, cel puțin nu în spațiul nostru, unde sunt puține astfel de acțiuni la care se face referire în articole; cele mai multe sunt referiri la alte spații sau... „declarații politice”.

O pereche importantă de sub-itemi ai analizei au fost **E** și **F** de la primul punct, cei despre evenimente reale de violență la care se ajunge în urma vizionării VTV și evenimente de violență reală care au fost ulterior mediatizate, dând fenomenul de violență televizuală. În primă instanță, când am construit grila, deși le-am gândit pereche, nu ne imaginam că le vom întâlni corelate în cadrul articolelor, lucru care s-a întâmplat. Astfel încât, am decis să construim un alt item, în care să „prindem” în mod specific articularea celor două, ca mod de punere a

⁹ Revenim cu mențiunea că la acest item au putut fi până la trei înregistrări pe articol (au fost cazuri în care nu a existat decât o înregistrare, adică doar într-o singură tematizare a fost pusă problema, cele mai multe cazuri fiind însă de tematizare multiplă); astfel se explică de ce suma frecvențelor din *Tabelul nr. 2* este mai mare decât 51).

problemei; este vorba de itemul **J**, în care am subsumat problematizarea circularității violenței televizuale (excesul/proasta mediatizare a violenței reale, care duce la rându-i la violență). Dintre cele trei situații, cel mai des apare în presa scrisă studiată de noi referirea la evenimente de violență reală televizate (12 situații), urmate, la egalitate, cu 5 apariții, de evenimente reale care au la bază violența mediatică și de tematizarea violenței televizuale sub formă circulară („*cercul vicios al violenței*” este chiar un titlu din corpusul nostru, care ne-a inspirat denumirea sub-itemului). O altă pereche de teme avută în vedere era subsumată „legiutorului” (titlu mai degrabă generic, căci am „numărat” aici inclusiv inițiative ale unor miniștri, parlamentari și mai ales membri ai consiliilor de reglementare în audiovizual, CNA, în cazul României) și aveau în vedere fie sancțiunile date de acesta (**C**) fie proiectele legislative inițiate (**D**).

În primul caz, avem 10 astfel de articole, față de numai 5 care urmăresc ca printr-o legiferare să reglementeze oarecum problema. Am putea spune că violența televiziunii intră mai degrabă în logica sancționării (*post factum* așa cum precizează un membru al CNA-ului într-unul dintre articole) și nu face obiectul unor preocupări de „rezolvare” a problemei (din cele 5 articole care vizează legiferarea, 4 se referă la situații din alte țări).

Tabelul nr. 2

Analiza articolelor în funcție de tema abordată (frecvențe și exemple)

	Tema	Exemple din text	Frecvența
B	Studii despre conținutul violent al unor programe/canale	„Problema este că personajele au comportamente riscante și violențe care nu sunt niciodată urmate de consecințe negative” [39], „Posturile Pro TV, Antena 1, Antena 3 și OTV sunt pe primele locuri în mai multe clasamente ale violenței, prezentate pe micul ecran, potrivit unui studiu” [8], „Potrivit acesteia, nivelul violenței din desenele animate a atins cote alarmante ...” [18].	15
A	Studii sau teorii despre efecte și urmări ale VTV	„47% dintre copiii cu vârste cuprinse între 11 și 15 ani învață despre sexualitate de la televizor și 54% dintre copiii cu aceeași vârstă învață de la TV lucruri despre violență” [28], „Am găsit dovezi ale unei corelații între numărul orelor petrecute în fața televizorului și rata rănilor, ce arată că desenele animate și programele TV pot afecta percepția copiilor asupra riscului” [39].	14
G	Sesizări/inițiative ale unor persoane publice/organizații	„Deputatul PNL Cristina Pocora a vorbit în plenul Parlamentului despre pericolul pe care îl reprezintă acualele programe destinate copiilor, din cauza violențelor pe care le promovează” [26], „este necesară și benefică o dezbatere cu comisiile de cultură reunite din Parlament (...) pentru că există foarte multe probleme în conținutul emisiunilor transmise de radiodifuzorii români”, a adăugat membrul CNA” [26], „Pe ecranele televiziunilor românești vor rula trei spoturi, la inițiativa CNA” [43]	14

F	Eveniment violent real care a fost mediatizat	„La începutul săptămânii, o fată de 12 ani a fost tunsă de trei colege mai mari, agresată și arsă cu țigara. Imaginile șocante, care au fost înregistrate chiar de una dintre agresoare, surprind un episod umilitor, șocant și violent, cu protagoniste-eleve, care s-a petrecut la doi pași de școală” [19].	12
C	Sanțiuni date de CNA (sau echivalentul din altă țară) și/sau replici ale canalelor TV	„Consiliul Național al Audiovizualului a sancționat posturile de televiziune care au difuzat subiectul și, evident, imaginile” [19].	10
K	VTV ca problemă ce ține de etica presei / mediatizare neadecvată	„Pldez pentru profesionalism, pentru știrea relevantă, completă și produsă cu bună credință în numele unui interes public” [1]. „Ceea ce nu se știe este că televiziunile nu prea iau aceste filme de pe Internet, ci plătesc bani buni pentru o frumusețe de filmare, în exclusivitate. Copiii sunt pervertiți să stimuleze bătaia și apoi să o filmeze pentru a contribui la profitul unei prese care și-a pierdut până și ultimele urme de moralitate și deontologie, nu doar în raport cu clasa politică” [14].	8
D	Proiecte legislative care se referă la VTV	„Doctorul Pfeffer, care va cere Societății Regale pentru Prevenirea Accidentelor să introducă un sistem de evaluare a gradului de violență din programele TV, după modelul filmelor și emisiunilor” [39], „CNA a hotărât că <i>reality show</i> -urile cu conotație sexuală sau cu un grad mare de violență fizică și psihică vor putea fi difuzate numai în intervalul orar 23–6. Propunerea a fost făcută în ședința de joi a CNA și va fi inclusă în Codul audiovizual” [45].	5
E	Evenimente care pornesc/își au cauza în VTV	„... băiatul care a filmat bătaia unor fete și a trimis-o televiziunilor... Spre deosebire de bătause (...), băiatul a dovedit o mentalitate profund viciată” [14], „Televiziunile promovează aceste atitudini violente cu voluptate. Vorbele și gesturile aprinse sunt vânașe de reporter și transmise până la obsesie, până ajung să scrijelească șanțuri adânci pe scoarța cerebrală a telespectatorilor. Adugați filmele violente, cele mai prizate, emisiunile de divertisment din ce în ce mai vulgare și mai violente și ele, chiar desenele animate mustind de pumni și vorbe grele și veți avea tabloul complet al bombardamentului la care este supus fiecare român de dimineața până seara, din copilarie până la bătrânețe, indiferent încotro întoarce capul. Și atunci, cum să ne mirăm că și oameni fără spate și conexiuni, deci fără mentalitatea de intangibili, oameni cu un nivel de trai și o educație decente, se comportă ca niște apucați, în trafic, în familie, pe stradă, oriunde îi apucă pandaliile și pentru orice mărunțiș. Pe zi ce trece devenim un popor tot mai nevrotic, mai violent” [10].	5
H	Sesizări ale unor persoane particulare	„Programul <i>Săptămâna familiei, săptămâna fără TV</i> va avea loc în perioada 22–28 noiembrie 2010. <i>Stop violenței TV</i> este mottoul sub care se va desfășura acțiunea, portalul www.zibo.ro propune ca în săptămâna 22–28 noiembrie să se închidă acest canal de informare în masă” [50].	5

J	Corelarea lui E și F într-un „cerc al violenței”	„... presa are vina ei pentru recrudescența acestor cazuri. Pornografia și violența, mai ales cele din școli, au un succes nebun, fac audiențe spectaculoase și se obțin ușor. Arareori prezentarea lor depășește nivelul constatativ și coboară către cauze. ...Este o ipocrizie la limita nerușinării să te arăți îngrijorat de un fenomen pe care-l promovezi cu ferocitate, cu ochii pe propriile audiențe. Departate de mine vreo pladoarie pentru cenzură...” [1], „Mediatizarea violenței generează o violență și mai mare. Tinerii sunt mai violenți, inclusiv pentru că sunt îndopați cu violență de dimineața până seara. Știrile sunt îmbibate cu sânge și pline de grozăvii, din filme zboară gloanțe, grenade, lovesc săbii, pumni, picioare” [14].	5
I	Altele		2

La „altele” am inclus două cazuri în care se vorbește (vocea psihologului) despre situația de televizionare a copiilor foarte mici și în care televizorul este văzut ca sursă de violență nu prin conținutul violent transmis, ci în sine, prin succesiunea de stimuli audio-video. Dat fiind că este unul dintre nivelurile la care se poate vorbi despre violența televizuală conform lui Tisseron (vezi *supra*), am considerat că este necesar să fie amintite aceste două cazuri.

10. „VOCILE” INVOCATE

Pentru a putea înțelege modul de mediatizare a acestei probleme, ne-a interesat care sunt „vocile” invocate, altfel spus, în ce măsură discursul este plasat într-o sferă sau alta: cea științifică/profesionistă, unde regăsim vocea „expertului”/expertiza, cea domestică, vocea părintelui, cea juridică, vocea legiuitorului etc. Rezultatele cercetării au arătat că, de cele mai multe ori, se preferă apelul la discursul de tip expertiză, cu 23 de cazuri, din care de 11 ori se aude vocea psihologului („doctorul Karen Pfeffer, lector la Universitatea Lincoln din Marea Britanie și consilier internațional al Organizației Mondiale a Sănătății” sau: „a declarat psihologul Cristina Călărășanu”), de 8 ori cea a sociologului („indică un studiu realizat de Metro Media Transilvania, comandat de Consiliului Național al Audiovizualului (CNA)”) și de 2 ori cea a polițistului. Preferința pentru abordarea psihologizantă a problemei, în defavoarea abordării sociologice, se datorează atât laturii factuale (au fost mai multe abordări ale problemei violenței televizuale cu instrumente psihologice), cât și unei limitări de perspectivă în problematizarea acestui subiect, limitări căreia îi cad pradă articolele analizate de noi, caracterizate printr-o mare doză de conformism la nivelul discursului. O altă voce des invocată (de 11 ori) este cea a legiuitorului: „Senatorul PSD Olguța Vasilescu a anunțat că lucrează la o lege care a cam produs fiori...”, „Doi dintre membrii CNA, Radu Teodorescu și Constantin Duțu, au afirmat că nu doresc difuzarea spoturilor, conform

Mediafax. În opinia lor, filmulețele sunt violente și pot influența negativ copiii. Răsvan Popescu a explicat că această campanie se adresează părinților, nu copiilor”, sau „Copiii români au nevoie de desene animate cu personaje-eroi care nu promovează violența, precum Mickey Mouse, Minnie sau Pluto, a declarat, marți, deputatul PNL Cristina Pocora, în sesiunea de plen dedicată declarațiilor politice”.

Această preferință de mediatizare, în contrapondere cu vocea cvasineauzită a părintelui și a copilului, evocate doar de două ori fiecare, denotă o viziune exterioară asupra problemei, neasumare civică, deresponsabilizare. Altă voce invocată (de 4 ori) este cea a „jurnalistului” (altul decât autorul/naratorul), confirmând intertextualitatea ce caracterizează presa actuală. În trei cazuri (în editoriale) discursul este unul extrem-asumat, singura voce care se face auzită fiind cea a autorului, care își asumă explicit părerile/perspectiva pusă în joc.

11. CONTEXTUALIZAREA VIOLENȚEI

„Pornografia și violența, mai ales cele din școli, au un succes nebun, fac audiențe spectaculoase și se obțin ușor. Arareori prezentarea lor depășește nivelul constatat și coboară către cauze” (Ioana Ene). Așa cum observă un editorialist al platformei ziare.com, a vorbi în presă despre violență reprezintă cheia succesului. De aceea, de multe ori în televiziune se alege calea cea mai simplă de a face audiență, prin prezentarea aproape picturală a violenței, fără nicio urmă de analiză contextuală. Dacă același lucru se întâmplă și atunci când subiectul violenței (circumscribit la violența televizuală) este preluat în discursul presei scrise a fost întrebarea pe care ne-am pus-o atunci când am pornit la analiza acestui item. Căci, dacă violența garantează audiența, contextualizarea ei garantează un jurnalism de calitate.

Acest item a fost construit pe mai multe axe, urmărindu-se, de principiu, cu ce este asociată VTV, dacă și cum este evaluată, dacă este poziționată pe o axă causală, altfel spus, dacă și cu ce este corelată în amonte și în aval.

Astfel, în general (32 articole), nu avem o corelație clar exprimată între VTV și violența din societate, în sensul unei cauzalități, de o parte sau de alta. Atunci când avem corelație între cele două, de cele mai multe ori aceasta apare sub forma circularității (VTV este o reflectare a celei sociale și o determină la rândul ei), în 7 cazuri, urmată, în 6 cazuri, de considerarea violenței sociale o urmare a celei televizuale, în 5 cazuri fiind înregistrată situația inversă. Într-un singur caz apăreau cele două cauzalități, necorelate însă într-o viziune circulară.

Într-un alt item am urmărit nu neapărat o relație causală, ci chiar o relație de asociere (în orice sens; dacă erau mai multe astfel de asocieri într-un articol, era luată în considerare cea mai puternică) între violența televizuală și alte forme de violență din societate, aplecându-ne în special asupra școlii, familiei și politicii; tot ce nu se încadra în aceste trei categorii, era trecut la „alte forme de violență socială”. Cele mai multe cazuri, 7 la număr, au fost de asocieri cu violența (din) politică, urmate de asocierea VTV cu violența din școală (6 cazuri) și cu violența

din familie, în două cazuri. În 29 de cazuri nu aveam nicio asociere, iar în alte 7 cazuri există o asociere a VTV cu violența socială, fără însă ca aceasta să îmbrace vreo formă specifică.

Așa cum spuneam, ne-a interesat plasarea, în discursul presei scrise, a violenței televizuale pe o axă a determinărilor, pentru a putea distinge un înainte și un după, o corelare a violenței televizuale în amonte și una în aval. Variabilele pe care le-am avut în vedere au fost construite în mod mixt, pe de o parte a *priori*, în urma consultării literaturii de specialitate (care vorbește, spre exemplu, de globalizarea culturală – sau uneori chiar de „americanizare” – ca factor determinant al violenței televizuale)¹⁰ și, pe de altă parte, a *posteriori*, după o trecere în revistă inițială a corpusului. Astfel, au fost avute în vedere, după o preliminară „cernere” a situațiilor în care avem de-a face cu o plasare pe axă, de restul situațiilor, următoarele variante¹¹: violența televizuală este cauzată de/apare ca reflex al și/sau determină/cauzează: violență în societate, lipsa valorilor, o presă de proastă calitate, pierderea rolului tradițional al școlii, pierderea rolului familiei, pierderea rolului bisericii, sărăcia, globalizarea culturală, altceva (ce?).

Așa cum se prefigura situația, din analiza itemului trecut, în cele mai multe dintre cazuri (30 la număr) nu avem o corelare în aval a violenței televizuale, altfel spus, nu apare nicio referire la cauzele care o determină sau la fenomenele declanșatoare. Atunci când aceste referiri apar, în cele mai multe cazuri (17), „vina” pentru VTV o poartă presa de proastă calitate, care mediatizează excesiv și neprofesionist cazurile de violență din societate. Urmează apoi: violența din societate, care este văzută ca fiind cauză/determinant al VTV în 16 cazuri și, în proporție mult mai mică, lipsa de valori din societate (4 cazuri), pierderea rolului școlii (3 cazuri), sărăcia (2 cazuri) și, cu câte un caz fiecare, pierderea rolului familiei și globalizarea culturală.

Tabelul nr. 3

Ilustrații ale cauzelor/fenomenelor care preced și determină violența televizuală

Sub-itemi	Citate ilustrative din articole
Pierderea rolului familiei	„Primul clip, lansat luni, prezintă o scenă în care micuțul este victimă a efectelor televiziunii, atunci când părinții dorm. Spotul va fi difuzat timp de circa șase săptămâni și se numește <i>Somnul părinților naște monștri</i> [43]; mulți dintre elevi nu vorbesc cu părinții lor, membrii familiei trăind practic vieți separate în aceeași casă... Copiii în vârstă de patru ani se uită ore întregi la televizor și nu se întâlnesc cu părinții lor decât la masă” [32].
Presa de proastă calitate	„Cred că este responsabilitatea majoră a radiodifuzorilor, a redactorilor, a producătorilor și, nu în cele din urmă – vorbim despre alte categorii de emisiuni – a jurnaliștilor” [26].
Globalizare culturală	„Dacă emitentul programului este de pe teritoriul altui stat, atunci procedurile sunt laborioase” [26].

¹⁰ Trebuie să spunem că itemii „teoretici” aproape că nu au fost regăsiți în corpusul nostru de analiză.

¹¹ Privite neexclusiv, ci sumativ; la limită, ar fi putut fi întâlnite toate situațiile.

De menționat că, atunci când este adusă în discuție lipsa de valori, fie că este vorba de cauză declanșatoare a VTV, fie de urmarea acesteia, sunt avute în vedere mai ales valorile civic-politice, iar nu valorile morale.

După difuzarea VTV, urmările acesteia sunt prezentate, așa cum reiese din articolele analizate, în mai multe cazuri decât sunt prezentate cauzele, și anume în 24 de cazuri. Atunci când sunt problematizate urmările violenței televizuale, situația arată ca în *Tabelul nr. 4*.

Tabelul nr. 4

Ilustrații ale urmărilor/fenomenelor care succed violența televizuală

Cod	Sub-itemi	Citate ilustrative din articole	Frecvențe
O	Nu se aplică		27
A	Violența în societate	Văzul într-o manieră inedită, ca problemă de sănătate publică [desenele animate violente] pot afecta percepția copiilor asupra riscului” care duce la creșterea „ratei rănilor” [39].	17
B	Degradarea/lipsa valorilor	„Ce văd românii la parlamentari, de ani de zile? Comportament necivilizat, limbaj adesea colorat, violent, chiar obscen. Astea sunt modelele românilor, asta văd românii și asta fac” [6], „Copiii răspund obraznic, folosesc limbaj obscen, sunt agresivi și au comportamente sexuale inadecvate” [32].	11
C	Presă de proastă calitate	„Canalele TV să informeze și să critice obiectiv Puterea. Repet: să critice, nu să calomnieze, nu să amenințe, nu să incite la ură și violență” [6].	7
D	Pierderea rolului școlii	„Profesorii observă schimbările de comportament la copiii care se uită mult la televizor” [32].	5
E	Pierderea rolului familiei	„Dacă ai un televizor în fiecare cameră, e posibil să îți distrugi familia” [32].	3
I	Altceva		2

Legat de ideea de contextualizare a VTV, observăm, mai ales atunci când este tratată violența ficțională și când este indicat ca victimă sigură copilul (vezi mai jos), tendința de a corela între diferitele medii, legând televizorul de internet și de jocurile video și plasându-le de partea „răului”, spre deosebire de „carte”/lectură, prin excelență bună (plasată, paradoxal, de partea „naturii” bune, în opoziție cu „civilizația” media, rea). Astfel, în *Diminuează efectul negativ al televizorului: spune stop violenței TV!* ni se spune: „Televizorul și calculatorul au ajuns inamici ai copiilor. Cei mici sunt fascinați de ecranul pătrat și colorat. Cititul nu se mai află în programul unui copil. Acum, cărțile se găsesc și în format electronic, orice informație poate fi sustrasă de pe internet. Atras de cantitatea de

informații și de jocuri, prichindelul nu se mai bucură de natură. Uită să se joace¹² cu ceilalți copii și astfel devine o victimă a calculatorului”.

12. EVALUAREA ȘI EFECTELE VIOLENȚEI TELEVIZUALE

Așa cum am menționat în partea introductivă a articolului, despre violența mediatică s-a vorbit, și nu de puține ori, în termeni de catharsis. De asemenea, este binecunoscut rolul personajului negativ în povești, dovedindu-se eșecuri răsunătoare încercările de a „scoate” din piesele de teatru ale lui Shakespeare actele de violență. În această perspectivă, ne-a interesat dacă acest tip de problematizare apare inclusiv în articolele studiate de noi. Altfel spus, am încerca să vedem dacă violența televizuală este evaluată sau nu, iar dacă da, cum anume și în numele cărui principiu (moral, de etică a presei, religios, științific, ori din considerente personale).

Ca o constatare generală, atunci când sunt citate studii despre conținutul de violență (fie în sine, în urma unei monitorizări, fie ca nivel de violență receptat de public, în urma unei cercetări de opinie), știrea este lipsită de orice contextualizare. Nu se spune decât că violența este la un anumit nivel, fără să se explice în ce măsură acest lucru este rău, bun, mai rău sau mai bun decât în alt moment sau în alt spațiu cultural, determinat de ceva sau că determină, la rândul lui, altceva. Această constatare ne-a fost prilejuită de articolele *Posturile de desene animate difuzează violență mai frecvent decât restul televiziunilor*, *Prea multă violență la TV, spun 60% dintre copii*, *România – frunzașă la capitolul violență în televiziune* sau *Mircea Badea are cea mai violentă emisiune TV*.

În 24 de articole VTV este evaluată, iar atunci când se întâmplă acest lucru, discursul este în unanimitate unul negativ; în niciun articol studiat de noi nu se problematizează acest aspect, nu se vorbește de valențele pozitive ale violenței mediatice, toate studiile de acest tip fiind cu desăvârșire eludate din discursul presei. „Jurnaliștii reflectă oare un fenomen real, sunt ei bine informați? Din păcate nu. Se pare că ei mai mult prezintă o oglindă în care se proiectează temerile părinților. Căci ce cale poate fi mai potrivită pentru succes decât să mergi în sensul

¹² Amintim în treacăt disprețul total pentru coerență în argumentare, de care dau dovadă aceste articole: pe de o parte este deplănsă lipsa de activitate ludică a copiilor (jocurile uitate), după ce, câteva cuvinte mai sus, este înfierat jocul în forma „jocurilor video”; la fel, se deplânge lipsa de interes pentru lectură, care însă se transformă în „sustragere”, atunci când cartea apare în variantă electronică. Pentru a contrabalansa această viziune optimistă asupra cărții în sine, ca obiect, trebuie spus că una dintre cărțile foarte „gustate” de către copii este *Cum să devii vampir* (Amy Gray, Editura Egmont, 2010), a cărei descriere, pe un *site* de cumpărare, sună în felul următor: „Un ghid incisiv pentru morții vii în devenire! Descoperă secretele nemuritorilor, de la cum să fii transformat până la cam ce poți face o eternitate. Asta nu înseamnă că nu vei afla: – Cum să-ți anunți familia; – Cum să te porți în lumea misterioasă în care vei pătrunde; – așa da – așa nu – în relația de cuplu cu un muritor. ALEGE NEMURIREA. ÎMBRĂȚIȘEAZĂ ÎNTUNERICUL. DEVINO VAMPIR” (<http://www.pravaliacucarti.ro/carti-pentru-copii-352/cum-sa-devii-vampir-amy-gray-27945>)

așteptărilor cititorului sau telespectatorului, să-i confirmi fricile... chiar dacă riști să i le mărești? Studiile calme și nuanțate sunt ignorate”, observă și Tisseron (2010, 30).

Principiile în numele cărora este stigmatizată de fiecare dată violența sunt relativ diverse, fiind invocate în proporții egale¹³ principiile morale și cele „științifice” („studiile arată...”, „s-a constatat că...”, „cercetătorii afirmă...” fiind formulele care introduc această validare a aprecierilor), cu câte 7 ocurențe fiecare. De 5 ori au fost invocate motivații ținând de etica presei și tot de 5 ori motivația ținea de considerente personale ale autorului articolului sau pur și simplu nu era invocat niciun argument pentru care jurnalistul considera violența televizuală ca fiind eminamente negativă.

Dacă am avut unanimitate de voci în a considera violența televizuală ca fiind un lucru negativ, aceeași unanimitate o regăsim și în modul în care sunt apreciate efectele acesteia. Astfel, în 30 dintre articole sunt aduse în discuție efectele violenței televizuale (în restul articolelor nu se face nicio referire la acest aspect), efecte care sunt privite ca fiind în mod cert negative în 27 de cazuri, în timp ce în trei cazuri, situația era ambiguă, neexistând o clară înclinare a balanței spre un tip sau altul de efecte.

Aceste efecte sunt plasate la nivel psihologic/individual în 14 cazuri, la nivel social la scară națională în 10 cazuri, în timp ce în 5 cazuri nu este specificat niciun nivel de manifestare, deși sunt invocate efecte. Este interesant de amintit un caz în care efectele sunt privite la nivel social, dar la un grup restrâns, bine delimitat, anume unul etnic. Este vorba despre românii din Italia, care suportă efectele VTV; este vorba despre excesiva mediatizare de către presa din Italia a actelor de violență comise de unii cetățeni români, mediatizare ce duce, la rândul-i, la creșterea violenței populației din Italia față de alți imigranți de origine română.

Așa cum am arătat mai sus, la nivelul cercetărilor, doar în ultimul secol problema conținuturilor cu caracter prejudiciabil (unde intră și poveștile violente) a fost analizată în legătură cu copiii ca victime potențiale (alteori, sigure), enciclopediștii, spre exemplu, extinzând acest pericol la nivelul tuturor cetățenilor. Or, în urma cercetării, am observat că uneori avem de-a face cu aceeași perspectivă lărgită și în articolele de presă scrisă studiate, existând cazuri (6) în care adultul, în calitatea sa de cetățean, participant la viața politică a cetății, este văzut ca fiind victimă a VTV. Totuși, preponderent copilul este considerat victima VTV, 29 de articole desemnându-l ca atare. În 6 cazuri victima este văzută indeterminat (un „toată lumea”, global), în 10 cazuri acest item nu se aplică, în cadrul articolului nevorbindu-se de vreo victimă a VTV, iar în două cazuri victima este altceva decât sub-itemii considerați de noi (copil, adult-cetățean, toată lumea).

¹³ Motivarea evaluării a fost „numărată” la nivel de articol, ca și evaluarea, de altfel.

13. PRACTICILE DE MEDIATIZARE

În fine, un ultim punct de interes a fost cel referitor la practicile de mediatizare ale acestui subiect în presa scrisă: sunt de obicei citate sursele? Și, dacă da, care anume? Concluzia a fost că în doar 10 cazuri nu sunt citate sursele, în cele mai multe, 41, fiind respectate regulile de bune practici de mediatizare. Și aici însă avem o altă observație importantă: studiind sursele citate, observăm o puternică intertextualitate legată de acest subiect. Dacă în general (la știri economice, politice etc.), sursele citate sunt, majoritar, agențiile de presă și instituțiile statului care declanșează evenimentul, la articolele despre violența mediatică sursele citate sunt în general alte media (mai exact 12 media autohtone, 9 media străine și 4 citări de *blog-uri/site-uri* cu conținut informativ). Putem să vedem în acest fenomen o confirmare a noului tip de presă, cu „intertextualitate generalizată”: „ziarul de dimineață comentează *talk-show*-ul zilei precedente etc. într-o regresie *ad infinitum* a sindromului „Oglindă, oglinjoară, cine e cea mai frumoasă din țară? – presa care se autocontemplă, autocitează, autopromovează, în loc să privească spre realitate” (Rovența-Frumușani, 2004, 108). Dar nu putem să nu ne întrebăm dacă nu cumva această autocitare, autoreferențialitate, nu este specifică mai mult acestui subiect decât altor subiecte; dacă nu cumva, dincolo de faptul că, de această dată, media este cea care „face evenimentul”, acest subiect reprezintă domeniul de manifestare prin excelență al „autismului” mediatic, prin aceea că se pierde orice sensibilitate cu exteriorul și se cade într-o manifestare repetitivă a unor gesturi familiare, care închid cercul mediatic, prinzând receptorul în el. Slaba contextualizare și închiderea în cercul mediatic, lipsit de o ancorare în aval sau în amonte, într-o lume nemediatică, sunt alte semne ale ideii de mai sus. O observație care vine să confirme cele de mai sus ar fi și aceea că, dacă în cazul știrilor străine pe tema conținutului de violență mediatică, sunt amintite măsuri concrete, de diminuare și/sau control a acesteia prin interzicerea difuzării, prin sistem de clasare a conținutului, prin discuții și expertize etc. (a se vedea articolele *Reclama unui film cu Angelina Jolie a fost interzisă în Marea Britanie* sau *Jocurile video ar trebui clasificate ca și filmele*), în cazul știrilor care privesc realitatea din România, această latură este cvasiabsentă (o singură excepție notabilă în articolul *Reality show-urile violente sau sexy difuzate numai după ora 23⁰⁰*).

Alte surse citate, într-o mai mică măsură, sunt: instituții de cercetare sau experți ai acestor instituții, în 6 cazuri, agenții de presă, în 5 cazuri, persoane sau instituții ale statului, în 4 cazuri.

O altă problemă, corelată cu cea de mai sus, care apare în unele dintre articolele analizate de noi, mai exact, în cele care încearcă o problematizare a fenomenului violenței mediatice de tip real, ar fi aceea a extinderii practicilor de jurnalism odată cu apariția noilor tehnologii de comunicare. Așa cum s-a afirmat de nenumărate ori (Velicu, 2010; Beciu, 2009; Lazăr, 2008), jurnalismul se reinventează odată cu aceste noi instrumente de înregistrare și difuzare a

informației, dar, în același timp, apar probleme de etică și ontologie a presei. Violența socială în forma ei școlară este constitutivă chiar, după unii autori, acestei instituții limitative care este școala; „însă răspândirea camerelor de filmat, incluse în majoritatea telefoanelor mobile, era internetului, ca și foamea de audiență a presei le-au adus (actele de violență școlară – *n.n.*, A.V.) tot mai mult în prim plan, dând impresia că așa ceva nu s-a mai văzut”.

14. MEDIATIZAREA VIOLENȚEI TELEVIZUALE ÎN PRESA SCRISĂ – CÂTEVA CONCLUZII

Cum analiza întreprinsă a fost suficient de detaliată, în final ne vom limita să tragem niște concluzii schematice, încercând să răspundem la întrebarea inițială legată de apariția și modalitatea de manifestare a VTV în presa scrisă. Prima concluzie ar fi aceea că, așa cum a arătat-o corpul nostru, violența televizuală apare, este drept, rareori, ca subiect al articolelor din presa scrisă. Frecvența scăzută se datorează faptului că majoritatea articolelor sunt prilejuite de un eveniment (lansarea unui studiu aici sau aiurea, amenzi/atenționări ale CNA-ului sau ale altei instituții de acest gen din alte spații etc.), subiectul nefiind unul care să suscite interes în sine sau să facă obiectul unei problematizări, dincolo de anumite evenimentalizări. De altfel, predomină scriitura de tip „știre/relatare” (cele încadrate îndeobște la „Actualitate”), urmată de editorial, unde întâlnim expertiza formatorilor de opinie în dauna celei tehnice (sunt articole plasate de multe ori sub semnul „Politicului”) și articole de *life style* de tip rețetar (în rubrica „Life Show”).

În ceea ce privește subiectul propriu-zis, dintre cele trei niveluri de analiză de care vorbea Tisseron, mediatizarea analizată de noi privilegiază primul nivel și cel de al treilea, nivelul doi – cel al violentării/agresării telespectatorului prin elemente ce țin de caracteristicile mediului ca atare și nu de conținut – fiind prezent doar în relatarea de după emisiunea TV, de pe platforma *ziare.com*; este vorba de articolul Psihologul *ziare.com*: *Televizorul, o sursă de stres pentru copiii mici*.

Îmbucurător este faptul că, deși minoritară, tratarea subiectului apare ca problemă publică (cu respectarea celor trei presupoziii de care am vorbit mai sus). Astfel, la nivel formal par să apară premisele tratării subiectului ca problemă publică. Altfel spus, regăsim: **1.** democratizarea interesului pentru problemă, corelat cu abordarea subiectului de către „elită”, **2.** multiplicarea locațiilor de dezbateră a problemei și **3.** pătrunderea ei în arena mediatică și adoptarea unui discurs mai degrabă conversațional decât tehnic. Totuși, în urma analizei am descoperit că lipsește ceva esențial în mediatizarea acestei probleme, pentru a o impune public. Anume, lipsec: **1.** interesul pentru definirea exactă a problemei, corelată cu abuzul de locuri comune în discursul despre violența mediatică, care generează o unanimitate de voci și deci un consens general (relevant în acest sens este lipsa oricărui articol care măcar să aducă în discuție problema catharsis-ului) și

2. contextualizarea acestei probleme, în cazul specific al societății românești actuale (cu excepția notabilă a mediatizării violenței din societate).

Am spune deci că subiectul violenței televizuale este abordat în presa scrisă în același mod dual în care apar și alte subiecte care, în alte spații culturale, au o anumită istorie: pe de o parte, o preluare exterioară, fără contextualizări care să lege subiectul *hic et nunc*, cu un discurs alarmist și plin de locuri comune. Din această perspectivă, violența mediatică este o problemă pentru noi pentru că este o problemă și pentru alții și, într-o eră a globalizării culturale, nu ne putem permite să nu ne însușim problemele altora; este, forțând puțin nota, un mod de a ne simți „integrați” la nivel mediatic. Pe de altă parte, și în aceasta constă specificitatea relevată de cercetarea noastră, violența mediatică sub forma mediatizării excesive a violenței din realitate (mai ales a celei din școli și a celei din politică), cu incitare la violență pentru simplul motiv de a o exhiba ulterior, este un subiect pe care jurnaliștii de presă scrisă, mai ales editorialiștii, îl resimt ca pe unul pregnant al societății românești la această dată. Această latură a subiectului are șansa să se constituie ca o veritabilă problemă publică a societății românești, care să scoată jurnalismul dintr-o autocontemplare deșartă, din „autism”, pentru a-l lega într-un mod „benefic” de problemele societății.

BIBLIOGRAFIE

1. ATKIN, C., SAVIN, D.B. și DAY R.C. (1983), *Effects of realistic television violence US, fictional violence on aggression*, în „Journalism Quarterly”, nr. 60/1983, pp. 615–621.
2. BATON-HERVÉ, E. (1999), *Les enfants téléspectateurs. Prénance des représentations médiatiques et amnésie de la recherche*, „Réseaux”, Hermès Science Publications, nr. 92–93.
3. BATON-HERVÉ, E. (2000), *Les enfants téléspectateurs. Programmes, discours, représentations*, Paris, L'Harmattan, 377 p.
4. BECIU, C. (2009), *Percepția europeanizării în instituțiile publice: imaginarul „adaptării” la un nou sistem*, în „Revista română de sociologie”, nr. 3–4, 2009, București, Editura Academiei Române, p. 193–214.
5. CEFĂI, DANIEL (1996), *La construction des problèmes publics. Idefinitions de situations dans des arènes publiques*, în „Réseaux”, nr. 75/1996, CNET.
6. CEFĂI, DANIEL (2007), *Pourquoi se mobilise-t-on ? Théories de l'action collective*, Paris, La Découverte.
7. DRAGĂN, IOAN; ȘTEFĂNESCU, POLIANA; POVARĂ, ALEXANDRA, *Reprezentarea violenței televizuale și protecția copilului*, București, Editura Vanemond.
8. DRAGĂN, IOAN, et al. (2005), *Despre violența din desenele animate. Studiu comparativ: Fox Kids versus Cartoon Network*, în „Jurnalism & Comunicare. Revista română de științe ale comunicării”, nr. 3/2005, p. 84–89.
9. FREEDMAN, J.L. (1984), *Effect of television violence on aggressiveness*, „Psychological Bulletin”, nr. 96, 227–246.
10. FRYDMAN, M. (1993), *Télévision et violence. Bilan et réponses aux questions des parents et éducateurs*, Charleroi, „Éditions Médicales et Paramédicales de Charleroi” (EMPS) et Éditions Médicales Internationales (EMIS), 142 p.
11. GERBNER, G. (1972), *Violence in television drama: Trends and symbolic functions*. In G.A. Comstock, E.A. Rubinstein (Eds.), *Television and Social Behavior: Media Content and Control* (Vol. 1), Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

12. HUESMANN, L.R.; MOISE-TITUS, J.; PODOLSKI, C-L. și ERON, L.D. (2003), *Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977–1992*, în „Developmental Psychology”, Vol. 39, No. 2, 201–221.
13. JONES, G. (2000), *Violent Media is Good for Kids*, <http://motherjones.com/politics/2000/06/violent-media-good-kids-0>
14. KRIEGER B. (2003), *La violence à la télévision*, Paris, Editions PUF.
15. LARDELLIER, P., (sous la direction) (2003), *Violences médiatiques. Contenus, dispositifs effets*, Paris, éditions L'Harmattan.
16. LAZĂR, M. (2008), *Noua televiziune și jurnalismul de spectacol*, Iași, Editura Polirom.
17. LEDINGHAM, J.E., LEDINGHAM, C.A., RICHARDSON, J.E. (1993), *Les effets de la violence dans les médias sur les enfants*, http://www.european-mediaculture.org/fileadmin/bibliothek/francais/ledingham_effets/ledingham_effets.pdf.
18. MARTINEZ, A. (Editor), (1992), *Scientific Knowledge About Television Violence*. Ottawa: CRTC Public Affairs.
19. NEL, N. (2003), *La dimension affective des images violentes dans les médias contemporains*, în *Violences médiatiques. Contenus, dispositifs effets* (sous la direction Lardellier, P.), Paris, éditions L'Harmattan.
20. PAQUETTE, G., de GUISE, J. (2003), *La violence augmente à la télévision*, Annuaire du Québec, Édition Fidès, Montréal, 2004.
21. PERAYA, D. (1994), *À propos de Marcel Frydman, Télévision et violence*, în *Recherches en communication*, n° 1.
22. POTTS, R., HOUSTON A.C., WRIGHT, J.C. (1986), *The effects of television form and violent content on boys' attention and social behavior*, *Journal of Experimental Child Psychology*, nr. 41.
23. REIFFEL, R. (2008), *Sociologia mass-media*, Iași, Editura Polirom.
24. RÉSEAUX EDUCATION-MÉDIAS, *Recherche sur les effets de la violence dans les médias*, http://www.media-awareness.ca/francais/enjeux/violence/recherche_effets_violence.cfm
25. ROBERTS, D.F., FOEHR, U.G., RIDEOUT, V.M.A. (2005), *Generation M: Media in the Lives of 8–18 Years-olds. A Kaiser Family Foundation Study*, <http://www.kff.org/entmedia/upload/Generation-M-Media-in-the-Lives-of-8-18-Year-olds-Report.pdf>
26. ROBERTS, D.F., FOEHR, U.G., RIDEOUT, V.J., BRODIE, M. (1999). *Kids & media @ the new millennium. A Kaiser Family Foundation Report*, <http://www.kff.org/entmedia/upload/Kids-Media-The-New-Millennium-Report.pdf>
27. ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. (2004), *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, București, Editura Tritonic.
28. TISSERON, S. (2000), *Enfants sous influence. Les écrans rendent-ils les jeunes violents?*, Paris, Editions Armand Colin/HER.
29. TISSERON, S. (2003), *Médias et violences médiatiques: apprendre à distinguer...*, Prefață, în Lardellier (sous le dir.), *Violences médiatiques. Contenus, dispositifs, effets*, Paris, Editions L'Harmattan.
30. TISSERON, S. (2010), *Psihologia jocurilor video*, București, Editura Trei.
31. VELICU, A., 2006, *Violența din desenele animate: între realitate și percepție*, în „Sociologie românească”, vol. IV, nr. 2/2006, p. 102–121.
32. VELICU, A. (2009), *Relația copiilor cu televiziunea și noile tehnologii de comunicare*, teză de doctorat, nepublicată.
33. VELICU, A. (2010), *Conceptul de „public” în istoria științelor informării și comunicării: de la publicul ca masă, la publicul „actor”*, în „Revista română de sociologie”, nr. 5–6/2010, p. 491–507, București, Editura Academiei Române.

TRANSFORMATIONS OF JOURNALISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: DISCOURSES, ACTORS AND PROFESSIONAL IDENTITY*

VALENTINA PRICOPIE**,
LUMINIȚA ROȘCA

ABSTRACT

TRANSFORMATIONS OF JOURNALISM IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: DISCOURSES, ACTORS AND PROFESSIONAL IDENTITY

This study aims to identify the indicators of the transformation of journalism as profession in the Republic of Moldova. It focuses on the practitioners' anticipation of a stable professional configuration and identity in the context of a potential liberalization of the media market in this country.

Keywords: media transformations, professional identity, the Republic of Moldova.

1. INTRODUCTION

The social and political transformations which have recently put a mark on the professional identity reconfiguration of the Romanian journalists in the Republic of Moldova are more likely associated with an identity “transformation” or “metamorphosis” (*cf.* Brin, Charron, de Bonville, 2004: 69), which is opposed to the “normal change” and is applied to the profession evolution in this particular context¹. The authors quoted place this sociological theory in a new paradigm on

* This work was supported by CNCSIS-UEFISCSU, project number PN II-RU PD_225/2010 *Expectation of Europe, and after? Transformation of media discourse in European Romania 2010–2012*.

** Correspondence address to Valentina Pricopie: scientific researcher II, Institute of Sociology of the Romanian Academy, sector 5, București; e-mail: valpricopie@gmail.com.

¹ “It is a general assumption the *normal* change refers to the transformations *within* the structure which has however the same general configuration. Thus, the generally accepted term, *transformation* or *metamorphosis* refers more to a structural change. The former, more general term, defines a *profound* and *durative* transformation, while the later specifies the formal object (the *structure* of the *form*) and of the dimension of the change (until the object cannot be recognized any longer)” (Brin, Charron, de Bonville, 2004: 65–66).

the transformations in journalism, which is considered to be “a specific and singular way of defining and practicing journalism” (Brin, Charron, de Bonville, 2004: 2). We point the fact that specific circumstances defined by a certain national, social, political, economic and cultural context determine specific national transformations in the professional field of journalism. The temporal markers of the journalism transformations are the planning, the flash-forward, the flash-back² and the anticipation; all of these are dramatized with the aid of verb variation on the past – future axis, in order to emphasize the present, which is in favor of a projective film-like perspective on the evolution of the profession.

We shall consider the journalistic practice to be a temporal sequence which acts specifically depending on the social and professional defined context, while the journalist is considered to be the producer of a representation of the actuality, the later being “first of all an instrument of producing the social time” (Tétu, 1999, *Préface*, in Jamet, Jannet: 15) or “a simultaneous presence of the journalist and the reader-spectator on a certain occasion” (Tétu, 1993:719). In other words, “media considers the present and the discourse it makes on its own profession to be two major reference points (of journalism), in relation to which mass-media settles the social bond and consolidates its symbolical, social and political continuity” (Lamizet, Silem, 1997: 10).

For that purpose, we launch the theoretical hypothesis of the paper writing: both the political and social transformations which have left a mark on the journalistic profession in the Republic of Moldova, and the recent transformations of the media space, will determine a profound attitude change among the journalists. The reconfigurations of the media space (the multiplication of channels and newspaper and magazine titles, the market penetration of strong media actors from Romania) will imply a “metamorphosis” of the national media space representations, which can be observed in the journalists’ speech on profession.

The heterogeneousness of the professional and discursive field is one of the greatest challenges for the researchers in the domain. The profession of the journalist, which is very open to the public space, being one of the most disputed and worshipped professions, is delimited by clear heterogeneous parameters, which are either connected to the professional training of the journalists, to the content of the (intellectual) activity and to the type of payment (the salary), to the objectives assumed on the discourse level (the public welfare) and to the economic objectives which haven’t been assumed publicly, to the consciousness freedom, on the one hand or to the responsibility towards the press institution and its leadership, on the other hand. Under these circumstances, the journalist is under the pressure of the collective imaginary and the discourses it promotes, of the critics and analyses produced by the society elites (researchers, professors, establishment), but also of

² Because, contrary to what historians say, the journalists use the flash-back with the unique purpose of building and dramatizing the expectation on the discourse level (cf. Jamet, Jannet, 1999: 28).

the reactions and institutional speeches of media patronages (*cf.* Roșca, 2010: 13). From this point of view, we have taken into consideration two types of premises when writing the study:

a. On the one hand, the results of a research on the professional field of the journalists in the Republic of Moldova (Vasilendiuc, 2007). Analyzing the interviews on a sample of 37 journalists from the Republic of Moldova, the author of the study has emphasized the transformations on the level of the journalists' profile in the last eighteen years, in the social, economic and legislative context, as you can see below:

- More young people and more women have begun working in the field, the phenomenon of professional migration has become steadier, there was a significant growth in the number of freelancers, the obligation to be part of the Journalists' Union doesn't apply anymore and the relationship between the contributors to the written press has changed in the favor of electronic mass-media. Many of the older journalists have gone through an identity crisis (due to the disloyal competition in the field), many men have quit being journalists, the political adherence has developed steadily.

- The particularities of the public have changed (the public of readers has changed into a public of viewers), the attitude of the written press has changed (the soviet vertical pattern has been replaced by the horizontal pattern, which has led to the emerge or more networks of written press on the local level) and advertising has penetrated the media system.

- There are (apparently) favorable conditions for consolidating the democracy, ensured the *Media Law* (1994) and the *Constitution* (1994), but, on the other hand, in media the closed market relationships are effective, which leads to the dependency of the journalistic field on various economic groups and/or corrupt bureaucrats from the institutions of the state, who look after their own interests.

- The development of the market economy in the media field is not yet real: the anti-monopoly laws are not applied, there is no loyal competition.

- The media professionalism in the Republic of Moldova and its flaws: the lack of a structured professional core (culture, values, procedures, ideologies etc.), the lack of conscience and professional responsibility.

b. On the other hand, the analyses and the records of the professional unions and/or the non-governmental organizations in the Republic of Moldova in 2009–2010, which we have theorized in three work hypotheses:

- The government has used the state mass-media in the Republic of Moldova as an instrument of political propaganda.

- The emergence of new media actors on the Bessarabian market has become an important step in the professional evolution in a European context, through the enhancement of the free competition.

- The pro-European attitude will have a benefic influence on the Romanian speaking journalists' perception on their own profession.

2. METHODOLOGICAL APPROACH

The present paper is considered to be an individual inductive case study focused on the transformations which mark the professional identity of the Romanian speaking journalists in the Republic of Moldova, in a specific context and circumstances which are in favor of planning and projection in the future. Our research has the goal of identifying, on a projective and anticipative level, the identity transformations of the journalists in the Republic of Moldova, its basis being the interpretation of the information gathered from a series of online questionnaires on the profession representations in a temporal perspective. This particular perspective has been reinforced by some semi-structured interviews by e-mail with professional journalists (from top and middle management) who have been present in the initial sample, by the emphasis on the qualitative approach in the analysis of the Bessarabian journalists' expectations and perceptions regarding the future of their profession.

The boundaries of the research are to be observed, on the one hand, in the fact that the questionnaire and the interview were sent by e-mail due to financial reasons, which has considerably decreased the response rate from the sample we have initially taken into consideration. On the other hand, our undertaking is marked by the professional and identity projections that the interviewed journalists describe specifically in the context presented above (the present social context, the specific professional circumstances).

2.1. WORK INSTRUMENTS

The work instruments we have used are the semi-structured questionnaire and the interview. The present paper has used, on the one hand, the secondary data analysis applied on the questionnaires which have been registered in a database where the name or the workplace of the respondent are not mentioned, and, on the other hand, the analysis of the journalists' discourse on profession, as it can be observed from the interviews.

In this particular direction, the questionnaire is made up of eleven questions, eight of them having only one response option (we have included here one screening question which focuses on the respondent being included in specific professional unions, followed by a secondary open question, where the respondent has to name the organization he belongs to, if it applies) and two multiple choice questions, one of them referring to the representation of online media that the journalists have, and the second one focusing on the future of the profession, that is their professional evolution in five years. We note that the registration in the

database made for the respondents' questionnaires has been anonymous, each questionnaire having a socio-demographic and professional file, which has been completed by each respondent and included: sex, age, media segment of work, public or private environment, basic profession, experience in media, whether the respondent has other sources of income. Out of a sample of 50 e-mail addresses, the response rate has been 1: 5 that is 10 completed questionnaires.

Moreover, the semi-structured interview guide includes five open questions: the first one refers to the evaluation of the effects expected after the enactment of a new Law on the Freedom of Speech in the Republic of Moldova (April 2010); the second question suggests commenting on some statements which have been previously identified in the discourse of most of the professional unions or in the records of non-governmental organizations, more specifically the three dimensions summarized under premise b; the third question focuses on explaining the Romanian speaking journalists' status in the professional organizations which are at present in the Republic of Moldova; in the end, we have two open questions which relate to a past-present axis of ten years, which emphasizes the present, what has changed in the profession in the last five years and where the journalists see themselves in five years. We have registered three complete responses to the interview guide on a sample of 15 journalists, who have been selected randomly from management and middle management, which also translates to a 1: 5 response rate, the same as for the questionnaire.

2.2. THE PROFILE OF THE SAMPLE

All the journalists who have answered to the interview guide and/or the questionnaire work as journalists in private companies. As far as the questionnaire is concerned, five out of ten respondents are journalists in the written media, two in audio-visual, two in online journalism and written media, and one represents a professional union similar to a NGO. Moreover, three journalists are over 50 and have a large experience in media, two are between 30 and 35 with more than five years experience in media, and the other four are beginners in the field, aged between 20 and 27, with two to five years experience in media. Nine out of ten respondents have selected journalism as their basic profession, and seven out of ten respondents have mentioned to have alternative income sources, others than the journalism.

As for the interview, the ones who answered our questions were: a journalist working for TV channel *Publika TV* (Mihaela Gherasim, 23 years old, news broadcaster and editor), a journalist working for TV channel *Curaj TV* (Oleg Brega, 36 years old, freelancer, who works in a NGO related to media), and a journalist working for the newspaper *Timpul* (Pavel Păduraru, 33 years old, the head of the Investigations Department).

3. JOURNALIST IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: PERCEPTIONS AND PROJECTIONS

Although all the journalists who have responded to our questionnaire consider the Romanian journalism in the Republic of Moldova to be “well represented” (Q1), the opinions differ when we speak about its promotion (Q2), therefore half of the respondents consider the Romanian journalism to be “well promoted” (mostly very young journalists) in the Republic of Moldova, and the other half consider it to be “rather marginalized”.

Thus, the journalist’s profile is quickly created, even if we start from a minimal final sample, so that we notice from the beginning a clear discrepancy between the perceptions on the profession expressed by the young journalists, most of whom have studied in the field, and by the more experienced journalists in the media from the Republic of Moldova. To that purpose, the two respondents aged over 60 state that they have been submitted “on several occasions” to internal political pressures which have prevented them from giving prompt information about a situation or an event (Q3), while the younger journalists (two persons) state they have “never” been submitted to this type of pressures, other two have observed the political interference “only once” in their career so far and four of them pretend it is present “from time to time”. As concerns the issue below, Panel Păduraru from *Timpul* wrote in his interview the following: “No matter what the government and the laws are, when a journalist interferes too much, there are ways of bringing him to silence”. On the same line, Mihaela Gherasim from *Publika TV* said: “Unfortunately, in Moldova, the political interests are still prevalent. I have the great advantage of working at present in a television which follows the principles of equity, equidistance and objectivity. But many of my colleagues continue to act on political interests because they do not have a choice”.

As for the affiliation to a professional organization/union in the field (Q4), five out of ten journalists declare themselves to be members of one of the following organizations: three members in The Union of Journalists in Moldova³ (UJM), a member of The Independent Press Union⁴ and UJM, and, a member of the

³ *The Union of Journalists in Moldova* is often presented as the professional organization of the journalists in the Republic of Moldova founded in October 1957. Its president has been the Bessarabian journalist Valeriu Saharneanu since 1997, and, in 2009, it included 1600 journalists, according to *Media Monitor*. The organization’s website is not active, but we can often find reactions and actions of its members in the media from Moldova.

⁴ *The Independent Press Union* is defined as the first union of this kind which has been officially founded in the Republic of Moldova as early as 1997. At present, IPU includes 16 national and regional newspapers, a press agency, The Independent Journalism Center and 3 freelancers. <http://www.ijc.md/>, last read on 20th of August, 2010. IPU is member of Word Association of Newspapers and News Publishers. Its slogan is: “For a professional, unbiased and profitable press”. <http://api.md/about/history/index.html>, last read on 20th of August, 2010. The Union issues the “anti-corruption appendix” *OBJECTIVE*, the monthly information bulletin, *NPD (the National Plan of Development)*, and the bimonthly appendix *The Farmer*.

Economic Journalists' Union⁵ and of The Committee for Liberation of Press⁶. Even if half of the respondents are not part of a professional journalists' organization, they are not the only ones who consider that the existent organizations represent their professional interests frailly or not at all (Q5). Only one journalist has mentioned voluntarily that The Independent Press Union represents his professional interests "to a great extent", while all the present organizations in the field are judged quite harshly by the respondents: two journalists think there are not represented "at all", other two say that their interests are represented "unsatisfactorily", three of them believe they are "remotely" represented and only two out of ten respondents feel they are represented "to a great extent". Consequently, the perception on the Romanian journalist in the professional organizations in the field, has revealed in the interviews bleak representations, such as Oleg Brega's opinion, from *Curaj TV*: "There is a delimitation impossible to explain of the journalists from the NGO people and vice versa, therefore there are very few associated journalists, who work in a press NGO, and they do not usually do their job as journalists, but they check or teach others how to do it. We also have a number of members of the former union of journalistic "creation", which now pretends to be a press union, which is lead by media patrons and remains a useless undefined mix, both for press professionals and employees".

However, opinions differ: Pavel Păduraru appeals to the contribution of Romanian journalists as path breakers in founding the professional organizations of journalists in the Republic of Moldova: "All the professional organizations of the journalists in the Republic of Moldova have been founded by Romanian speaking journalists. I may be missing something, but I think that none of our Russian speaking colleagues has such an organization". At the same time, Mihaela Gherasim mentions the lack of involvement of the professional associations of this kind in critical cases such as the arrest of the journalist Ernest Vardanean⁷: "Yes,

⁵ *The Economic Journalists' Union* (EJU) is often quoted in the Bessarabian press and the journalist Vlad Bercu is its president. In July 2009, the Union has lead the training "The Economic Journalism for a Sustainable Development", which was meant for Moldavian journalists who worked in the economic press. The training program has been part of the project "The Economic Journalism for a Sustainable Development", with the financial support of the National Commission of the Republic of Moldova for UNESCO. Cf. *EJU Press Handout*, last read on 20th of August, 2010. <http://communicate.md/index.php?task=articles&action=view&articleid=1930>

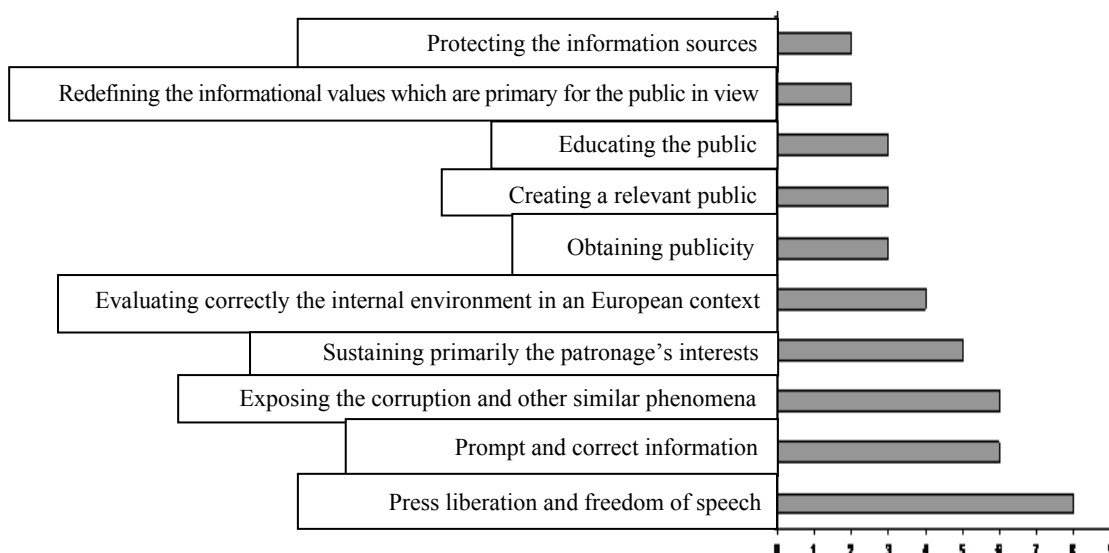
⁶ *The Committee for Liberation of Press* (CLP – Moldova), often quoted in the online references of the Moldavian press, has been officially registered as "a public association" on an "international" level since April 1998. The Association launched on April 15th, 2010, together with Conrad Adenauer Foundation, a project sponsored by the European Union, on a two years span, "whose purpose is to reinforce the free and pluralist media in the Republic of Moldova and to contribute to the development of a functional democratic state", <http://www.acum.tv/articol/11261>, last read on 20th of August, 2010.

⁷ The former correspondent from the branch in Tiraspol of the Russian News Agency Novyi Rezhion, the journalist from Tiraspol Ernest Vardanean was arrested by the Transnistrian secret service in April, being accused of espionage and high treason. In May, the journalist admitted "having worked with the Information and Security Service (ISS) in the Republic of Moldova in a video

indeed, there is a great number of professional organizations. But when the present government has taken office, many of those who were leading these organizations have begun to be part of the team from the public television. So, these organizations are only official. In my opinion, their activity is frail, in fact they always defend the interests of their “favorite” journalists and they do not get involved when some of their fellows really need help. Such an example is Ernest Vardanean, the journalist who was arrested by the Transnistrian forces at the beginning of April.”

Among the values promoted by the journalists in the Republic of Moldova (Q7), the respondents have chosen:

Promoted values:

Taking into consideration the rate at which the Romanian press in the Republic of Moldova “represents correctly the social, political, economic and cultural internal context” (Q9), eight out of ten journalists think that it is effective “to a great extent”, a respondent considers it to be effective “to a very great extent” while another believes it is “remotely” effective. If we refer to the answers for the

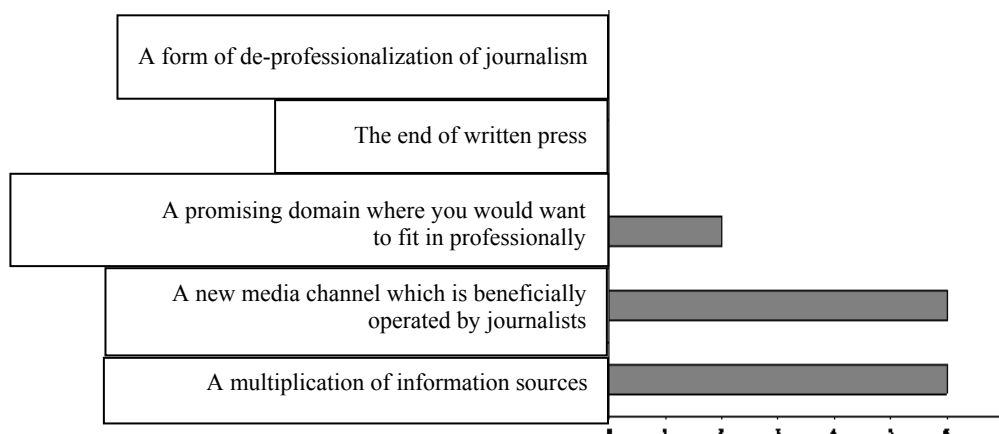
recording broadcast by a Transnistrian television. Vardanean has explained that he has been recruited by the Moldavian Services in 2001, while he was a student in Chișinău. The journalist claims that he has accepted to be a spy for ISS only because he has been threatened he would be expelled from college. (...) The press from Chișinău is skeptical about Vardanean's statements, which he said while he was looking down, being watched by the Transnistrian separatists.” Cf. “Ernest Vardanean: ‘I have spied for Chișinău’”, in *Adevărul Internațional*, May 12th, 2010.

last two questions, we find that the respondents believe that the values promoted by the Romanian speaking journalists, respectively the freedom of the press and the freedom of speech at its highest level, followed by the prompt and correct informing or the exposure of corruption – primarily representing the perception that journalists develop on their own profession – allow, to a great extent, a “correct” reflection of the national context through mass-media. Nevertheless, half of the journalists have mentioned in the questionnaire “the primary support of the patronage’s interests” as a defining value for the journalists or “obtaining publicity” (four out of ten journalists), which reflects a relatively moderate attitude towards the perception on the accomplished mission of journalism in the present internal context.

Nevertheless, when we refer to the projection on the professional status five years from now, one of the interviewed journalists is correlating this personal representation of the professional values he has promoted and he sees himself “useful, read, listened to, taken into consideration by the authorities wherever I am able to do my job freely” (Oleg Brega, *Curaj TV*).

Taking into consideration the numerous online media channels in the Republic of Moldova and the degree in which the information is brought up-to-date by the other electronic channels, we have inserted in our questionnaire a question which focused on the perception of the interviewees on the online journalism, seen as a primary or alternative media channel. The results gathered on the level of our sample identify six out of ten journalists who think that the online journalism is “a new media channel which is beneficially operated by the journalists” and, respectively, “a multiplication of the information sources”; two of the journalists interviewed, other than the three ones who work primarily in the online journalism, consider it to be a professional chance for the future, as it can be seen in the chart below:

The growth of online journalism is:

Even in the interviews, the Internet and, at large, online journalism are mentioned as sources of stimulation for the national press: “The Internet, the blogs, the social networks have revolutionized the press, have brought it to live, have stimulated it” (Oleg Brega, *Curaj TV*).

The specific circumstances that we mentioned at the beginning of this research involve the emerge of Romanian media agents such as the companies on the media market in the Republic of Moldova, therefore an important issue is the evaluation of the impact that such an interference can have for the professional evolution (Q6) of the respondents in our sample. Curiously enough, three out of ten journalists prefer not to answer to this question, saying (voluntarily) that either the emerge of Romanian media agents has not been yet felt on the local media market in the Republic of Moldova, or that they are not in fact Romanian companies⁸. Nevertheless, the young journalist, Mihaela Gherasim thinks the market is normalized once the Romanian media actors appear on the market, as following: “When I came to *Publika TV*, I was considered to be a professional and not a person who has worked for a politically affiliated TV channel (i.d. *EuroTV*). I was given the chance to practice quality journalism, without being judged. And there were other dozens of colleagues like me. Our market was selective and it made the difference between good and bad journalists, before *Publika TV* and *Jurnal TV* came. Now I have the chance to get experience, to be informed and not to be told every day what I should say on TV.”

Furthermore, there are some comments in the interviews to the statement: “*The emerge of new media actors on the Bessarabian market denotes an important step for the professional evolution in a European context through the enhancement of free competition*”, which evince a tense professional context that has witnessed lost causes too many times. Under these circumstances, Pavel Păduraru says: “It is right, but it depends on how long the new actors’ interests last, because it often happens that some media appear on the market on a white horse, and then they just disappear. After other sad examples, we believe, for instance, that the new televisions, *Jurnal* and *Publika*, will last for a few years, until someone interested in money laundry comes... Only the media financed by the European structures could win the trust in the future, but they usually promote some boring ideas, they have exhausting language and themes and nobody buys them.” But from the inside, the things are totally different: “Yes, it is true indeed. At least I have felt it myself. I am broadcaster-editor for *Publika TV*, a Romanian investment, and my job has become a pleasure since I work here. It is a modern television, it doesn’t follow anyone’s interests and, moreover it obeys the principles of European journalism. After the emerge of *Publika TV* and *Jurnal TV*, the other media in the country have tried to change their programs, too, to work more alertly, to offer correct and

⁸ Respondent no. 10: “But we don’t have any media companies, we only have a local channel PRO TV/PRO FM, which appeared ten years ago, and a new TV channel belonging to Sorin Ovidiu Vântu, which has not managed to make its mark yet.”

prompt information to the public, but the lack of money often makes these things hard to achieve” (Mihaela Gherasim, *Publika TV*).

Finally, the last question of our questionnaire is focused on the projection in the future, where the respondents see themselves in five years from now from a professional point of view (Q10). Thus, four out of ten respondents see their professional future in the national written press, a journalist sees himself in the national audio-visual, another one prefers not to answer, while other three imagine they would have another job (one “in the academic environment”, one in “the civilian society”, probably a NGO, and the third one mentions either national written press, or the written press abroad). What is interesting to notice is that none of the interviewees does take into consideration being a correspondent in Bucharest or in Brussels. The youngest of the journalists who have answered to our interview, Mihaela Gherasim, has great hopes for a rewardable professional future, based on the accomplishments achieved in the first four years as a journalist; the projection in the future is based on an obvious positive representation on the profession in an actual unstable professional context, from the point of view of the identity (the proof is the permanent need of explaining): “I think that the journalism offers you the chance to have a progressive career development and we have to take this fact into account. I am proud of what I have managed to achieve in these four years, I have begun working when I was 19 and, today, I’m 23 and I am already moderator for political talk-shows for one of the most valuable channels in Bessarabia. I don’t know what I will be doing in five years from now, but I will definitely not be a housewife, but I will be on the screen or, why not, behind a strong team.”

4. NATIONAL VS. EUROPEAN IN THE JOURNALISTS’ DISCOURSE

The three journalists we have interviewed express openly their pessimistic attitude towards the vague way, as they see it, of applying the “European” laws in their country. When speaking about the new Law on the freedom of speech⁹ (April 2010), Mihaela Gherasim says: “I am pessimistic about the applying of laws in the

⁹ In a *Memoir* published in May 2010, The Centre for Independent Journalism in Moldova explains the founding and the aim of the law enacted in April: “The project has been drafted by a group of experts in a CIJ program since 2006, but its enactment has been delayed by the former government. The law on the freedom of speech offers guarantees for ensuring the right to freedom of speech and information, and also for creating a balance between the right to free speech and information and the right to protect the honor, the dignity, the professional reputation and the private and family life. We expect the applying of this law to be in favor of minimizing the number of lost files at ECHU regarding the freedom of speech and to stimulate the development of the investigation journalism.” Cf. *Memoir regarding the freedom of speech in the Republic of Moldova, the 3rd of May, 2009*, last read on 20th of August, 2010. We point out the fact that the Memoir is signed by eight professional journalists’ organizations from Moldova and the Committee for Press Liberation, which have been mentioned by our respondents, too. http://www.ijc.md/index.php?option=com_content&task=view&id=524&Itemid=1

Republic of Moldova. It is a good thing that the country's laws become aligned to the European standards, and, it allows, first of all, the development of the media market in the Republic of Moldova. But, unfortunately, the political interests still prevail here. (...) So, it is a good thing that the laws are enacted, but they should be applied, too, and not remain a theory. And still, I am certain of one thing. Since 2010, the freedom of speech in the Republic of Moldova has increased." But its deployment seems to be a few steps away from redefining a functional legislative concept, especially in what concerns the journalism: "We have too many nonfunctional laws, including the press field, the access to information, the freedom of speech, so I don't think that a new similar law will change the situation fundamentally. The new governments have not managed to bring the promised change, either" (Oleg Brega). There is also an extreme case, the journalist Pavel Păduraru, who doesn't hide his lack of confidence in the force of any law: "As for the laws are concerned, they are made for the mobs, because the ones in power have always defied them and they will continue to defy them. The laws are the mask of the magnates and dignitaries' crimes. And it happens everywhere, not only in Bessarabia."

Mihaela Gherasim suggests also her personal view on what we have considered to be "a pro-European attitude" in working as a journalist: "If there is market competition and the journalists set themselves to learn this profession in order to become true professionals and, more than that, to be highly rated personalities on the market." On the contrary, Pavel Păduraru condemns the conceptual approach suggested; for him, the pro-European attitude is comparable with the communist one and is considered to be irrational: "I think it's total nonsense! The journalists' perception of their own profession can be changed only through their own experience, unceasing reading and correct information. But the European attitude, just like the communist one can only hebetate the mobs and confine their rational capacities".

CONCLUSIONS

Taking into consideration the methodological boundaries which are included in the making and writing of this research, the present paper does not pretend to be exhaustive, but its goal is to identify the features of the current transformations in the journalism from the Republic of Moldova, starting from a series of premises which prove to be legitimate or invalid further on.

In the particular context we have presented above, there is a primary socio-demographic parameter that draws our attention – age – which, as it is proven in a research considered to be a theoretical basis to our study (Vasilendiuc, 2007), is an important criterion which influences the journalists' perceptions on the position of Romanian journalism and the political pressures traced when exercising the profession. The first three questions of our questionnaire reveal the interferences

that age has in enhancing the perceptions on their own profession, the variations from one generation to another being obvious in our research, too. At the same time, the affiliation to specific professional unions is not perceived as a *sine qua non* condition for a steady professional evolution in the field, especially for the young and very young journalists. One plausible explanation for this case would be that in the Republic of Moldova the affiliation to the Journalists' Union has been compulsory for a long time for those who chose this profession, which could have lead, additionally, to a definitive rejection of this type of membership.

The answers to the fourth and fifth questions from the questionnaire make us conclude that it is to be avoided and/or rejected a basis in enhancing the professionalism – belonging to professional unions – within the personal evolution of the journalists activating at present.

Furthermore, we draw a series of punctual conclusions from this research: the journalist's professional motivation seems to be frail, from the point of view of both the acknowledgement of the political and patronage's pressures, and the inappropriate payment, which obliges to looking for alternative income sources, other than those from journalism; the perception on the European press procedures is rather negative; the interviewees find the Romanian companies suspicious and even unreliable. Nevertheless, the entire sample has a meaningful positive perception on the role and the potential of online journalism in the Republic of Moldova.

While identifying the professional mission in the current context of Romanian journalism in the Republic of Moldova, we have also tested the categories of professional values that the journalists interviewed promote and the rate at which the press presents a correct representation of the present internal context (questions seven and nine); the interpretation of the answers registered indicates a relatively moderate attitude towards the perception on the accomplished mission as journalists in the present internal context: they identify the mission but, at the same time, they submit themselves to the political and patronage's constraints. Under these circumstances, we note that the perception on the professional context is correct, but the process of taking over the instruments and values is not convincing, even more so as we glimpse in the interviews a very pessimistic attitude regarding the future of the profession.

REFERENCES

1. BRIN, COLETTE, CHARRON, JEAN, de BONVILLE, JEAN (2004), *Nature et transformations du journalisme. Théorie et recherches empiriques*, Québec, Les Presses de l'Université de Laval.
2. CHARRON, JEAN, de BONVILLE, JEAN (1997), "Présentation. Journalisme en mutation. Perspectives de recherche et orientations méthodologiques", in *Communications*, vol. 17, pp. 15–49.
3. JAMET, CLAUDE, JANNET, ANNE-MARIE (1999): *La mise en scène de l'information*, Paris L'Harmattan.
4. LAMIZET, BERNARD, SILEM, AHMED (1997): *Dictionnaire encyclopédique des sciences de l'information et de la communication*, Paris, Ellipses.

5. ROȘCA, LUMINITA (2010), *Formarea identității profesionale a jurnaliștilor români*, București, Editura Tritonic.
 6. TÊTU, JEAN-FRANÇOIS (1993), “L’actualité ou l’impasse du temps”, in Daniel Bounoux, 1993, *Textes essentiels. Sciences de l’information et de la communication*, pp. 714–722, Paris, Larousse.
 7. VASILENDIUC, NATALIA (2007), “Portretul socio-profesional al jurnalistului din Republica Moldova”, in *Jurnalism și comunicare*, 2nd year, No. 1, pp. 3–12.
- *** *Memoriu privind libertatea presei în Republica Moldova, 3 mai 2009*, http://www.ijc.md/index.php?option=com_content&task=view&id=524&Itemid=1, last read on 20th of August, 2010.
- *** Ernest Vardanean: Am spionat pentru Chișinău, in *Adevărul internațional*, 12th of May, 2010.
- *** *Comunicat de presă Asociația Ziaristilor Economici*, http://comunicate.md/index.php?task=articles&action=view&article_id=1930, last read on 20th of August, 2010.
- *** *Comitetul pentru Libertatea Presei*, <http://www.acum.tv/articol/11261>, last read on 20th of August, 2010.
- *** *Asociația Presei Independente*, <http://www.ijc.md/>, și <http://api.md/about/history/index.html>, last read on 20th of August, 2010.

CERCETĂRI ETNOGRAFICE LA ROMÂNII DINTRE KOZLODUI ȘI ȘIȘTOV*

EMIL ȚÎRCOMNICU**

ABSTRACT

ETHNOGRAPHIC RESEARCHES CONCERNING THE ROMANIANS BETWEEN KOZLODUY AND SVISHTOV

In Northern Bulgaria, along the Danube River, between Lom and Sishtov, there are groups of villages, communes and towns inhabited by a majority population of Romanian origin. However, as they do not benefit from minimum minority-specific rights at the beginning of this 21st century (education and religious service in their native language), the members of this population now move away from their mother tongue, adopting Bulgarian as their language and asserting themselves as Bulgarians. This article aims to present the ethnocultural and historical situation of these Romanian communities located in the cross-border cooperation area on the right shore of the Danube River.

Keywords: ethnography, Romanian minority, identity, ethnic assimilation, cross-border cooperation area.

1. CONSIDERAȚII ISTORICE

Contele A.F. Marsigli, călătorind în anul 1696 pe Dunăre până la Rusciuc, scria, în *Danubius pannonico-mysicus*, că „românii locuiesc ambele maluri ale Dunării, începând de unde ea intră între colinele muntelui Haemus și Carpați”¹. De asemenea, Dimitrie Cantemir îi pomenește pe românii de peste Dunăre, iar D. Philippide, în *Geografia României* (1815), îi enumeră, alături de aromâni, pe „românii ce sunt împrăștiați dincolo de Dunăre, în Bulgaria, Serbia, în Macedonia (...), ca insule între bulgari, sârbi și greci, cu care s-au amestecat și se numesc pe sine până azi români, în limba lor românească”².

* Articolul este realizat în cadrul proiectului PNII-IDEI, nr. 868/2008, finanțat de UEFISCSU-CNCSIS.

** Correspondence address to Emil Țîrcomnicu: Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Tache Ionescu nr. 25, sector 1, București; e-mail: emil.tircomnicu@gmail.com.

¹ A.F. Marsigli, *Danubius pannonico-mysicus*, tom I, Haga, 1726, p. 27.

² N.A. Constantinescu, *Chestiunea timoceană*, București, 1941, p. 22.

Felix Kanitz și Gustav Weigand realizează, în a doua parte a secolului al XIX-lea, cercetări în Bulgaria și Serbia, vorbind despre românii din dreapta Dunării. O serie de sate din Timoc și de-a lungul Dunării, până la Șiștov, sunt consemnate ca fiind locuite în totalitate de populație românească. La rândul lor, cartografiile străine însemnează, pe hărțile realizate după 1850, insulele etnice românești din dreapta Dunării.

În România, în secolul al XIX-lea, până la 1878, s-au refugiat numeroși bulgari care au beneficiat de drepturi culturale deosebite, având în orașele-porturi la Dunăre, dar mai ales la Brăila, numeroase asociații culturale, tipărind cărți și reviste, întemeind edificii culturale. Relațiile intelectualității bulgare cu elita culturală și politică română erau deosebit de strânse³.

Participarea României la războiul ruso-turc din 1877–1878 a dus la formarea principatului bulgar. Lupte intense ale trupelor române s-au dat în apropierea localităților locuite de români, în Timoc (Smârdan) și Valea Dunării (Grivița,

³ Episcopul Sofronie Vrăceanski din Vrața, refugiat încă din 1803 în Muntenia, a tradus predici în limba bulgară, intitulate *Kyriakodromiom (Cartea de duminică)*, tipărite apoi la Râmnic în anul 1806. La Brașov s-a tipărit în anul 1824 primul abecedar bulgar. Între anii 1828–1877 au fost tipărite cărți în limba bulgară în tipografiile: Sf. Mitropolit (1828–1833 și 1852–1855) – 12 cărți, Pitar K. Penkovici (1839) – o carte, Zaharia Karlakaleki (1840–1850) – 12 cărți, Iosif Koparnic (1842–1856) – 17 cărți, Serdar S. Penkovici (1844) – 3 cărți, Petăr Sapunov (1845) – două cărți, Lito. G. Wenrich (1848) – o carte, Anton Pann (1849) – o carte, Iosif Romanov (1856–1859) – 13 cărți, Mitropolit Nifon (1858–1863) – 7 cărți, Lito. I. Pernet (1858) – o carte, Tipografia Națională (1862, 1866–1869) – 7 cărți, St. Rasidescu (1863–1866) – 18 cărți, K.N. Rădulescu (1867–1870, 1873) – 14 cărți, Svoboda (1870–1876) – 23 cărți, Otecestvo (1870–1871) – două cărți, A. Andrici (1870–1871) – 3 cărți, D. Ionescu (1873–1874) – 13 cărți, Znanie (1875) – 6 cărți, Zname (1875) – două cărți, Krăg (1875–1876) – două cărți, D.V. Hranov (1875–1876) – 5 cărți, D. Vaselinov, D. Manov (1876–1877) – 3 cărți, Stara Palinina (1876–1877) – 3 cărți, Dor P. Cucu (1877) – o carte, Nova Bălgaria (1877) – o carte, I. Andrici (1877) – o carte, alte 21 cărți apărând în tipografia necunoscută (a se vedea Alex. Iordan, *Contribuții la istoricul tipografiilor muntene. Activitatea tipografiilor bulgărești*, revista „Timocul”, anul IX, 1942, caietul III, p. 17–27). În anul 1869 s-a întemeiat la Brăila, din fondurile negustorilor bulgari, „Societatea literară bulgară”, precursora a Academiei Bulgare, condusă de profesorul Drinow, având secretar pe Vasile D. Stojanov. Această societate a editat, începând cu anul 1870, revista „Periodičesko Spisanie”. Ljuben Karaveloff, refugiat în România, a editat ziarele „Svoboda” („Libertatea”, 1869–1873) și „Nezevisimost” („Neatârarea”, 1874–1877). De asemenea, la București Gheorghe Sava Rakovski a editat revistele *Băducnost* („Viitorul”) și *Branitel* („Apărătorul”), iar Hristo Botev revistele „Budilnik” („Ceasul cu alarmă”, 1873), „Zname” („Drapelul”) și „Nova Bălgarija” („Noua Bulgaria”) (a se vedea Nicoleta Ciachir, „Literatura bulgară în contextul vieții spirituale și politice românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în vol. *Românitate și latinitate în Uniunea Europeană*, Craiova, Fundația Scrisul Românesc, 2009, p. 110–118). Zeci de școli bulgărești au funcționat, până la 1878, în orașele din România: București, Galați, Giurgiu, Oltenița, Ploiești, Vinga, Dudeștii Vechi. La Brăila s-a întemeiat de către Dobri Voinikov primul teatru bulgar. Tot în orașele amintite s-au desfășurat activități politice și revoluționare. Planurile pentru eliberarea Bulgariei se bazau pe declanșarea revoltelor țărănești. Incursiuni peste Dunăre au fost realizate de cete de revoluționari bulgari, începând din anul 1841. Vasil Levsky, Gheorghe Rakovski, Ljuben Karavelov, Hristo Botev și mulți alți lideri revoluționari bulgari au desfășurat o bogată activitate publicistică și politică în România. Aceștia au înființat la București Comitetul Central Revoluționar (1869–1876), iar în 1876 primul parlament neoficial bulgar.

Plevna, Rahova ș.a.). Tinerii români localnici s-au înrolat și au luptat în rândul armatei române împotriva turcilor.

Existența unei majorități românești în zona Timocului, ca și premoniția că românii vor fi asimilați etnic și lingvistic, l-au făcut pe ministrul M. Kogălniceanu să încerce să ceară respectarea drepturilor pentru românii din Bulgaria. Austro-Ungaria însă se temea de faptul că România ar fi dorit anexarea Timocului. „Kogălniceanu invită pe reprezentanții români din străinătate să atragă atențiunea guvernelor asupra faptului că în Bulgaria, pe malul Dunării, afară de greci și bulgari, este și o însemnată și compactă populație românească, în unele puncte, ca la Vidin și mai cu seamă la Silistra și în Dobrogea, nu numai pe malul Dunării, ci se întinde adânc în interiorul țării; ei bine, ea va fi azi mai mult persecutată de bulgari decât cum a fost sub turci; școalele și bisericile ei vor fi închise, limba ei persecutată”⁴.

De altfel, și M. Eminescu avertiza, la momentul desfășurării Congresului de la Berlin, că: „Sute de ani românii au fost, cel puțin indirect, stăpâniți de turci; niciodată însă, în curgerea veacurilor, turcii nu au pus în discuțiune limba și naționalitatea română. Oriunde însă românii au căzut sub stăpânirea directă ori indirectă a slavilor, dezvoltarea lor firească s-a curmat prin mijloace silnice”⁵.

A existat și un proiect, în anul 1886, de formare a unei confederații statale româno-bulgare, sub conducerea regelui Carol I, susținut de o parte a elitei bulgare, dar având puternica opoziție a Rusiei⁶.

Piedica principală a reprezentat-o dezvoltarea curentului panslavist, care a avut drept consecință asimilarea populației românești din spațiile intrate în componența noilor state slave⁷.

⁴ *Memoriile Regelui Carol I*, vol. XIV, 1878, p. 26, *apud* Gh. Zbucnea, C. Dobre, *Românii timoceni*, vol. I, București, Editura DC Promotions, 2005, p. 160, document 1942, *Românii din Bulgaria*, Arhiva M.A.E., Fond Conferința de Pace 1947, vol. 121, p. 345 sq.

⁵ Mihai Eminescu, *O parte a cestiunii orientale*, 4 august 1878, în *Publicistică*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1990, p. 174.

⁶ „Vizitele cneazului Alexandru Battenberg în România, precum și trecerile lui prin București, vizita regelui Carol I la Ruscuc, gesturile de atenție reciprocă, au dus la consolidarea legăturilor prietenești dintre cele două țări, care au culminat cu propunerea în iunie 1886 din partea cneazului Alexandru Battenberg de constituire a unei *Confederații Româno-Bulgare* ce urma să aibă armata comună în caz de război. Între 1886–1887 a fost pregătită în detaliu unirea României și Bulgariei sub sceptrul lui Carol I, în forma unei monarhii dualiste de tip austro-ungar. «*Întreaga presă bulgară, mari personalități culturale și politice din țara vecină, numeroși cetățeni de la sudul Dunării au pledat entuziast pentru această unire, care ar fi rupt ireparabil coloana vertebrală a influenței rusești în Balcani*» (Alex Mihai Stoenescu, *Istoria Lovitorilor de Stat în România*, vol. 2, București, Editura RAO, 2001, p. 83). Din păcate, presiunile și amenințările Rusiei la adresa României și Bulgariei (amenințate cu ocuparea militară) au dus la eșecul acestui proiect în 15 iunie 1887”. <http://casa-regala.blogspot.com/2009/01/relatiile-romano-bulgare-intre-1828.html>

⁷ Un român din Cernăuți, în octombrie 2010, preciza diferența între român și moldovean în această zonă a Cernăuțiului: „acolo unde românii au fost sub ocupație austriacă, ei s-au păstrat ca români, acolo unde au fost sub ocupație rusă, s-au transformat în moldoveni”.

Congresul de la Berlin (13 iunie/13 iulie 1878) a anulat prevederile Tratatului de la San Stefano (3 martie 1878) și a împărțit teritoriul Bulgariei, proclamându-se Principatul autonom bulgar, unificat cu Rumelia de Est în anul 1885. Refacerea Bulgariei Mari din harta de la San Stefano („sindromul San Stefano”)⁸ a reprezentat pentru elita națională bulgară idealul politic. Bulgaria a devenit independentă la 5 octombrie 1908.

Războaiele balcanice, în primul dintre ele Serbia, Bulgaria și Grecia fiind aliate împotriva Imperiului Otoman, în al doilea Bulgaria atacându-și foștii aliați, au dus, prin implicarea României, la înfrângerea Bulgariei. Schimbarea configurației hărții balcanice prin dispariția Imperiului Otoman a condus la obținerea de către România a reîntregirii Dobrogei între hotarele sale (Conferința de Pace de la București din 28 iulie/10 august 1913). Cadrilaterul este obținut de Bulgaria prin Pacea de la Buftea-București (7 mai 1918), Bulgaria luptând alături de Puterile Centrale în Primul Război Mondial. La sfârșitul războiului, prevederile acestora sunt anulate, România redobândind teritoriul disputat. Aceasta a dus la răcirea relațiilor diplomatice între România și Bulgaria și la alimentarea revizionismului bulgăresc. În perioada interbelică, cete de comitagii bulgari făceau incursiuni în sudul Dobrogei, terorizând populația românească.

Monumentele soldaților români de la Smârdan și Rahova au fost distruse. „Monumentul de la Rahova a fost îngropat în timpul războaielor, o mie nouă sute treisprezăce, când relațiile între România și Bulgaria n-au fost bune. Colonelul bulgar a dat comanda ca monumentul să fie distrus. Dar soldații din Regimentul treizăci și șase, aici la Oriahovo, au fost recrutați tot din regiunea noastră, o mare parte din ei români. Și soldații români au rugat pe ofițerul cu gradul mai mic care-a fost să nu distrugă monumentul, dar să-l demonteze, să îngroape toate piesele în pământ și numai fundamentul să fie pus sub exploziv. Și așa s-a și întâmplat. Monumentul a stat sub pământ mulți ani. Și după o mie nouă sute cincizăci, copiii români de lângă mahalaua țigănească și-au păscut caprele, oile, mieii. Atunci, o făclie s-a văzut, s-au împiedicat în ea. Și-au tras copiii de făclie dar făclia nu mișca. Și cu părinții, cu toții, s-a făcut deja celebru că este monumentul. S-a descoperit și a stat pe prima uliță, strada centrală a Rahovei, vreo șapte, opt ani. Și-n o mie nouă sute cincizăci și nouă, și eu am văzut pentru că am fost aici în armata de construcție și ne-au trimis pe noi să întâlnim la port pe brigadierii din Craiova și brigadierii din raionul Rahovei. Și de vreo două luni a fost construit și drumul și au luat monumentul acolo unde a fost bătălia, în mahalaua țiganilor. A fost mutat pe urmă după voința ambasadorului, Ambasadei românești de la Sofia, și cu rolul mare al lui Theodor Țolea, atașatul cultural. În oraș l-au montat când s-au împlinit o sută douăzeci de ani, în o mie nouă sute nouăzeci și șapte”⁹.

⁸ În 1990 Bulgaria și-a fixat ziua națională pe data de 3 martie, ziua când s-a semnat între Imperiul Rus și Imperiul Otoman Tratatul de la San Stefano.

⁹ Profesor de istorie din Kozlodui, născut în anul 1940, interviu din 29 iulie 2009.

La 7 septembrie 1940, prin Tratatul de la Craiova, România a cedat Bulgariei Dobrogea de Sud – Cadrilaterul, convenindu-se schimbul de populație între etnicii bulgari din nordul Dobrogei și românii din sud. În acest fel aproximativ 110 000 de români au părăsit teritoriul cedat, în locul lor fiind transferați 63 000 de bulgari. Au rămas astfel foarte puține persoane de etnie română în sudul Dobrogei, în Turtucaia, Silistra, Caverna ș.a.

2. CONSIDERAȚII GEOGRAFICE

Abia la începutul secolului al XX-lea oamenii de știință români încep să se intereseze de românii de peste Dunăre. Geograful George Vâlsan făcea, în anul 1913, o radiografie a nordului Bulgariei, descriind zonele locuite de populația românească: „Românii din Bulgaria se întind în grup foarte compact pe malul Dunării, între orașul Vidin și râul Timoc, fiind astfel în continuare cu românii din Serbia. Această bucată de pământ, cu adevărat românească în privința populației, cuprinde 36 sate curat românești. O altă fâșie de populație românească începe pe malul Dunării, de la Rahova și ține până spre Șiștov (adică de la gura Jiului până la Zimnicea), iar de la Turtucaia, oraș cu mulți români (în fața căruia se varsă Argeșul) începe alt ținut românesc, care, cuprinzând Silistra, se întinde și până la hotarul Dobrogei, formând astfel o fâșie continuă cu România. În afară de aceste grupuri compacte, mai există, sau pe malul Dunării, ca la Lom-Palanca, sau risipite în interiorul Bulgariei, ca la Plevna și în jurul Vraței, alte multe puncte de populație românească”¹⁰.

În mod asemănător, istoricul N.A. Constantinescu consemna, în anul 1941, următoarele: „În josul Dunării, de la Lom în jos, malul drept al fluviului este acoperit de o lungă fâșie de sate românești care se întind fără întrerupere până la Șiștov, iar cu întreruperi până la Turtucaia și Silistra. Din această fâșie răsăriteană se mai desprinde o ramură, cuprinsă între văile de sus ale Ogustului, Schitului și Vidinului, încă mai largă, paralelă cu cea dintâi, dar având legături cu cei de la Dunăre, pe aceste trei văi. În concluzie, putem spune că avem în fața noastră o mare provincie românească ce se întindea odinioară ca un bloc compact de la Belgrad până la Lescovaț și Pirot spre sud, iar spre răsărit, îngustându-se la cotul Dunării de la Arcear, se prelungea cu o fâșie bifurcată, pe malul drept al fluviului până la Vrața, la Plevna și Șiștov. Această veche provincie s-a mai sfârșat pe unele laturi în ultimele secole, îngustându-se pe alocuri și lăsând urme de vechea ei întindere în numiri de sate, locuri și ape, dar și câteva pâlcuri mărunte de români risipiți și pe cale de dispariție”¹¹.

¹⁰ G. Vâlsan, *Românii din Bulgaria și Serbia*, publicat în *România și popoarele balcanice*, 1913, reeditat în *Românii din Timoc*, coord. C. Constante și A. Golopenția, vol. II, București, 1944, p. 54.

¹¹ *Ibidem*, p. 18–19.

Cât de veche este însă această populație stabilită în dreapta Dunării, între Lom și Silistra?

Există cel puțin trei teorii: **1.** bulgarii consideră că prin secolul al XVII-lea o masă importantă de bulgari s-a refugiat în Țara Românească, unde a stat o perioadă de timp, cam 70 de ani, după care s-a întors cunoscând limba română (teoria pare însă absurdă și de neluat în seamă); **2.** populația românească este autohtonă în nordul Bulgariei, urmașă a românilor balcanici care au întemeiat Imperiul româno-bulgar (1186), primind de-a lungul timpului imigranți români de peste Dunăre, un aflux important petrecându-se în secolul al XIX-lea, odată cu aplicarea Regulamentului Organic; **3.** întreaga populație românească din nordul Bulgariei este de dată recentă, fiind refugiată între secolele al XVI-lea și al XIX-lea din nordul Dunării.

Ultimele două teorii se bazează pe faptul că satele cu populație de origine română se găsesc grupate mai ales în dreptul vadurilor de trecere peste Dunăre. Un argument privind autohtonismul populației stă în numirile râurilor, păstrate din vechime, așa cum arată N.A. Constantinescu¹² și N. Drăganu¹³: Timoc (Timacus), Arcear (Ratiaris), Lom (Almus), Cibrița (Ciambros), Ogost (Augustus), Isker (Oescus), Vit (Utus), Osăm (Asamus, Ansamos), Iantra (Iatrus, Iantrum).

Peste această populație veche au avut loc infiltrații de-a lungul ultimelor secole, caracteristic fiind secolul al XIX-lea: „Cât de mare a fost, în ultimul timp, imigrarea românească se poate vedea din faptul că, din totalul de 86 000 români, 11 708 sunt născuți în România, din care însă numai 1 409 sunt cetățeni români”¹⁴.

Afluxul de populație românească de la nord la sud se făcea pe criteriul stabilirii acolo unde exista o populație asemănătoare ca limbă, cultură și tradiții. Geografic, ea era facilitată de faptul că: „Dunărea, care interzice trecerea în lungul ei, favorizează trecerea transversală, de pe un mal pe altul. Am văzut că repezișurile alternează cu domoliri în care apa se liniștește ca un lac și poate fi trecută fără pericol. Aceste domoliri au loc mai cu seamă la gura văilor afluate, pe care vin și drumurile și unde revărsările de pietrișuri permit așezarea unui sat”¹⁵.

Românii stabiliți în ultimul secol, ca și urmașii lor, erau numiți cu apelativul de „țărani”, în sens de oameni veniți din „Țară”. Legăturile de rudenie permanente între satele de pe malurile Dunării sunt atestate atât în trecut, prin documente istorice, cât și prin răspunsurile la anchetele noastre de teren.

„Ticu Mihai e născut în Orlea. Cum merge neamul nostru? Bunicul Ion Ciocan e din Baikal, aicea, se duce în Orlea și ia pe baba Todora, româncă. Și face

¹² N.A. Constantinescu, *Vechimea românilor-timoceni*, București, Institutul de Arte Grafice – Tiparul Românesc, 1943, p. 9.

¹³ N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XVI pe baza toponimiei și a onomastice*, 1933, p. 612.

¹⁴ G. Weigand, *Românii și aromânii în Bulgaria*, Lipsca, 1900, extras tradus în *Românii din Timoc*, coord. C. Constante și A. Golopenția, București, vol. II, 1944, p. 43.

¹⁵ G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, ediție postumă, „Buletinul Societății Regale de Geografie”, Tomul LVI, 1937, p. 6.

familie, naște pe Mihai și Mihai vine aicea și găsește pe Stana, o duce acolo în Orlea, face șase copii acolo. Doi gemeni, mama și soru-sa, sora ei, vine aicea, se mărită. Păi neamul, așa e neamul aicea, Orlea și Baikal”¹⁶.

„La școală ne-am dus la..., eu până clasa de doi. [Ne-am născut] aicea în Kozlodui. Mai sânt și bulgari, dar noi, aici, tot românește vorbim de bătrâneță. Noi nu sântem, dar este oameni care au venit din România aici, bățârni, și copiii au rămas aici, sânt aici. Sânt șapte, opt inși, așa, care-i știm noi, au venit țăreni, fomei, oameni a venit. [Țărenii ce sunt, români?] Români. Familia noastră, noi nu sântem, noi sântem de-aici”¹⁷.

Etnografic, putem considera că ponderea o constituie populația venită într-o perioadă mai târzie, ea având caracteristici asemănătoare cu populația de peste Dunăre, din Oltenia și Muntenia. Dacă autohtonía unei părți însemnate a românilor timocenii o putem accepta, aceștia făcând legătura dacoromânilor cu românii balcanici (aromâni și meglenoromâni), cea a românilor dunăreni dintre Kozlodui și Șiștov pare mai dificilă, chiar dacă a existat în proporții mici, topită în rândul celor nou veniți.

3. SATE CU POPULAȚIE DE ORIGINE ROMÂNEASCĂ

G. Weigand¹⁸ făcea, la 1900, o listă a satelor cu populație românească dintre Lom și Șiștov, dintre care cele mai importante erau: Plasa Lom: Cibăr-Palanca, cu cartierul Cibăr-Varoș (963 români, 99 bulgari), Ciucian – azi Stanevo (364 români), Kalugher-Mahala – azi Zlatia (883 români, 113 bulgari), Kule-Mahala – azi tot Zlatia (920 români); Plasa Rahova: Rahova – azi Oriahovo (700 români din 5 550 locuitori), Beșli – azi Baikal (1 100 români), Butan (1 000 români, 1 270 bulgari), Glojene (450 români din 1 717 locuitori), Kozlodui (2 800 români din 3930 locuitori), Hârleț (1 255 români), Krușovene (1 800 români din 2632 locuitori), Leaskoveț (612 români), Ostrov (500 români din 1952 locuitori), Sărbenița – azi Sofronievo (1 500 români din 2 200 locuitori), Vadin (2 075 români); Plasa Nicopole: Cercelan – azi Dăbovani (751 români), Cerkovița (331 români), Debovo (598 români, 452 tătari și 203 bulgari), Ermenlui – azi Dragaș Voevoda (329 români), Găureni – azi Milkovița (1946 români), Ghighen (715 români, 1 880 bulgari, 100 turci, 145 țigani), Ghighen-Mahala (452 români, 373 bulgari), Gulenți (1 094 români, 605 bulgari, 96 turci), Măgura – azi Zagrajden (952 români), Mărtvița (406 români, 595 bulgari, 176 slovaci), Samovid (1 000 români), Șămlievo – azi Dolni Vit (479 români, 354 bulgari), Șeikovo (236 români, 71 bulgari).

Persoanele intervievate declară corect satele unde se vorbește românește, unii având conștiința că sunt români, că neamul lor este românesc, alții spunând, nedisimulat, că sunt bulgari, dar că părinții și buncii vorbeau românește.

¹⁶ Bărbat născut în anul 1953 în Baikal, interviu din 30 iulie 2009.

¹⁷ Femeie născută în anul 1927 în Kozlodui, două clase, agricultoare, interviu din 29 iulie 2009.

¹⁸ Weigand, *op. cit.*, p. 46–50.

„Satul este pui de la România. [Au venit din România?] Ama, n-au venit, satele astea pe lângă Dunăre, toate vorbește românește. Încolo sânt bulgari: Musiliu, Vubel, Mecika, înspre Plevne sânt bulgari. Aici, înspre Dunăre, sânt rumâni. Iacă, rumâni și noi. Ale, așa ne zăcem, sântem *baş* [numai] rumâni. Vlasi ne zăcem, amestecați”; „Numai aicea sântem: Cerkovița, Smovitu’, Șamlău’ – Dolni Vit îi zăce, Milkovița, așa, p-aicea pe lângă Dunăre sânt tot d-ăștia de vorbește românește. [Șamlău] așa-i zăce pe românește. Dolni Vit e pe bulgărește și Șamlău pe românește. Cerkovița, numai p-asta o zăce, Cerkovița. Milkovița e pe bulgărește și pe românește e Găureni”¹⁹.

„Noi toți vorbim rumânește. Și maica și tatco și tot, tot. Eu sunt Cazacovi, Cazașca familia, Cazacovi. *Samo* [doar] bulgari sânt, nu este români. Așa *isti schi rumâniț*. [Vorbește românește dar zice că este bulgar!] Da, da. Hârlețu’ tot este așa. *Samo* noi cu Hârlețu’ și cu Țâbul vorbim rumânește. Noi ne scriem bălgari, dar vorbim rumânește. Până nu vorbești o țară românește parcă nu te-ai săturat de vorbă”²⁰.

4. ISTORIC AL CERCETĂRIILOR ETNO-LINGVISTICE PRIVITOARE LA ROMÂNII DINTRE LOM ȘI ȘIȘTOV

„Știam despre românii dunăreni, atât din părțile sârbești, cât și din părțile bulgărești, de prin hârtii de arhivă, mărturii ale călătorilor și cărți de cercetări. Oameni de la noi, câți putuseră scăpa printre opreliștile autorităților locale, care au ținut închiși de orice legătură cu ai lor, din țara vecină, sute de mii de cetățeni, ne-au adus oarecare vești mai proaspete. Mai vedem încă pe părtașii la excursia științifică pe Dunăre din 1909, condusă de profesorul Mehedinți, cum coboram mai mult în fugă prin orașele și satele de pe malul drept al fluviului și vorbeam cu oamenii în limba noastră. Parcă aduceam o solie, din unul în altul, pe care trebuiau s-o dea mai departe. Îndată ce se despărțeau de noi, erau scotociți de cineva în uniformă, cine eram și ce vorbiserăm. Din acea excursie au ieșit însă călătoria de studii a lui Vâlsan și Giuglea, la românii din Serbia, și călătoriile mele la românii din Bulgaria. Lucrările celor doi oameni de știință, apărute chiar în anul viitor în *Anuar de geografie și antropogeografie* din 1910–1911, erau numai la început. Zguduirile politice care au urmat l-au oprit pentru totdeauna, dar el a fost ca o largă deschidere de zare. Uitaserăm aproape până atunci că sute de mii de români trăiau în primejdie să se piardă încet în preajma noastră. Vâlsan și Giuglea au fost nici mai mult, nici mai puțin decât scoși cu jandarmii din Serbia. Dar ei au trecut Dunărea îndărăt cu o lumină în mâini, care după aceea a pâlpâit tot mai puternică”²¹.

¹⁹ Femeie născută în 1947 în Cerkovița, 8 clase, muncitoare, interviu din 20 noiembrie 2010.

²⁰ Femeie născută în anul 1936 în Kozlodui, educație 10 clase, muncitoare, interviu din 29 iulie 2009.

²¹ E. Bucuța, *Românii din dreapta Dunării*, revista „Timocul”, anul VIII, caiet II, 1941.

În legătură cu cercetările lingvistice și etnografice privitoare la românii din Valea Dunării (dintre Șiștov și Lom), avem câteva date sumare de la Felix Kanitz și Gustav Weigand. Vâlsan, concentrându-se însă pe spațiul Timocului, dă câteva date despre românii dunăreni. Cercetări despre aceștia, așa cum rezultă din datele de arhivă, au realizat Vasile Stoica, fostul ambasador din Bulgaria, și Petru Caraman, între cele două războaie. Dar lucrările de etnografie lipsesc cu desăvârșire.

În satele din dreapta Dunării s-au realizat, după 1992, cercetări lingvistice și etnografice²², dar singura lucrare serioasă, bine documentată, un corpus de texte transcrise dialectal, însoțite de un glosar, au realizat două cercetătoare de la Institutul de Lingvistică din București, Victorela Neagoe și Iulia Mărgărit²³. Această lucrare cuprinde material dialectal cules în perioada 1996–2000 în obștinile Plevna și Montana, într-un număr de 17 localități.

5. IDENTITATE ȘI ALTERITATE

Se poate constata astăzi procesul de dispariție a graiurilor și tradițiilor românești din nordul Bulgariei, favorizate de emigrarea masivă a forței de muncă, clivajul intergenerațional apărut prin natura ocupațiilor și mobilitatea sat-oraș, nevalorizarea tradițiilor ș.a.

Dacă părinții și bunicii subiecților intervievați nu cunoșteau limba bulgară (1900–1950), generația actuală a persoanelor de peste 40 de ani este bilingvă, iar tinerii nu mai vorbesc deloc românește, unii dintre ei doar înțelegând limba română.

Au existat mai multe etape, în secolul al XX-lea, ale asimilării lingvistice și etnice, pe care le putem împărți între anii 1913–1945 (presiunea autorităților, ascunderea realităților etnice, dispariția masivă din recensământ a românilor în anul 1934, forțarea de a vorbi în limba bulgară etc.)²⁴, 1945–1990 (perioada comunistă,

²² Cercetători de la Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, Institutul de Lingvistică și Institutul de Studii Sud-Est Europene au realizat cercetări în aceste zone, în cadrul unor acorduri de cooperare interacademică, stabilite cu institutele similare de la Sofia. Zamfira Mihail aprecia că „se observă o abordare deschisă a problemelor legate de relațiile româno-bulgare de-a lungul secolelor, cu privire la satele din Bulgaria locuite de români (pentru prima dată am auzit că ele sunt numite astfel de către cercetătorii bulgari)”. (Z. Mihail, *Colaborarea româno-bulgară în domeniul etnolingvisticii*, în revista „Sud-estul și contextul european”, Institutul de Studii Sud-Est Europene, 1998, p. 20). De asemenea, V. Neagoe și I. Mărgărit și-au realizat cercetările împreună cu colegii bulgari Todor Balkanski (anul 1996) și Zoia Barbolova (anii 1999, 2000).

²³ Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2006.

²⁴ „Satele românești sunt des vizitate de membri ai societății patriotice «Rodna Zaštita», care amenință pe oameni. Sub influența acesteia, copiilor de la școală li s-a interzis să vorbească românește și ei sunt bătuți dacă vorbesc în limba lor. În clasă sunt atârinate inscripții, ce sună: «Vorbiți numai bulgărește! Cel care va spune un cuvânt românesc va fi amendat cu cinci leva de fiecare cuvânt!» Prin biserică intră detectivi care să observe dacă se vorbește românește. Învățătorii și preoții

marcată de bulgarizarea numelor de familie, a numelor de sate, școlarizare în limba bulgară)²⁵, 1990–2000 (nerecunoașterea unei minorități românești în Bulgaria, lipsa unui interes de afirmare a naționalității proprii, perioadă marcată și de abandonarea graiului matern în cadrul tinerelor familii): „Baba mea știa curat românește, nu știa să vorbească bulgărește. Ei s-au pomenit samo [doar] cu românește. Ei spuneau că sânt bulgari. De ce sânt bulgari nu știu, că nu știau bulgărește! S-au dus prin Varna, Sofia fără să știe o vorbă bulgărește, cum a umblat și cum s-a îndreptat nu știu!”, „La școală am învățat bulgărește, numai că acasă vorbeam românește, dar în școală tot bulgărește am vorbit. Cu părinții noi am vorbit tot rumânește. Cu copiii am vorbit bulgărește. Copiii n-au pomenit rumânește”; „Uite așa, ce au prins vorbe de la noi, al meu copil știe românește, dar acușa avem alții mai mici, ei nu știe, nepoții”²⁶.

Referitor la implementarea conștiinței de bulgar în raport cu cea de român, în diverse perioade de timp, o interlocutoare declară: „Lumea vorbește și pe românește, și pe bulgărește. Nici nu sântem români, nici nu sântem bulgari bine, că acușa când ne strângem cu cineva bulgar de..., noi avem amestec cu voi. Așa sântem noi aici. Păi tu știi că odată a cătat să ne gonească în România? Ama am scăpat! E, păi să-ți lași casa și să te duci acolo! ‘Nainte era oameni, venea oameni de-a umblat prin sat: «Tu să te duci la România! Tu să te duci la România!». Numai rău făcea! De ce, că sântem români! Da, așa era atunci. Cu tine sânt româncă și când vine bulgaru’ sânt bulgăroaică. Eu numai veara lu’ Dumnezău. [Româncă] așa simt, eu așa m-am născut! Frică, tu știi ce-a tras narodu’ ‘nainte. Mă duceam cu băta mea, voi ați zis bunica, mă duceam cu băta la dugheană, eu știam bulgărește și băta nu vorbea. Vedea un om ‘nalt colo și eu ceream ce cere băta să cumpere și omu’ ăla [întreba]: «De ce nu vorbește băta ta?» «Băta nu poa’ să vorbească!». Atât de rău am trăit noi! Bătu’ și băta aicea [s-au născut], nu știau

români au fost înlocuiți aproape pretutindeni cu bulgari, iar ei trimiși în regiuni îndepărtate. Cei bătrâni au fost scoși din slujbă pe cale disciplinară.” (Raport de V. Stoica, ambasadorul român la Sofia, 28 februarie 1927) – conform Gh. Zbucnea, C. Dobre, *Românii timocenii*, vol. 2, București, Editura DC Promotions, 2005, p. 63–64).

²⁵ „Când vorbim de ... să dau un exemplu, neamu’ Chiotan, l-au renumit prin forță, acumă [e] Rasfeticovî, în 1936. Dar a rămas numele Chiotan și noi îi știm al de Chiotan, nu Rasfeticovî sau Veselnicovî. Neamu’ Bucură și toate de ce am băgat de seamă aici. Și tinerii spun așa: «Ce mă, crezi [că] sântem români?». Asimilarea aici a înaintat foarte agresiv... Să zicem neamu’ Tercea, mămligă nefiartă bine, români. Și mulți, mulți: Cotoiu, Butoiu, Ciovârlică. Și altceva, toponimia, numirile locurilor: Gura Bălții, Balta, Cotu Gârliei, Gârla Mare, Gârla Mică, Botu Ostrovului, Coada Ostrovului, Găldău’ Bisericii, Pădurea Școlii, tot românesc, Coasta, Costia, Viile alea bătrâne, Viile alea noi, Sadurile.” (profesor de istorie, născut în anul 1940, Kozlodui, interviu din 29 iulie 2009); „O vorbă, o poveste era, aici avem un sat, Sofronievo, Sărbenița [e numele vechi]. Și a zâs așa: «Nu se mai spune Sărbenița de mâine, se spune Sofronievo!». Și polițaii a zâs, a întrebat pe unu’, bătărn: «De unde, bă, ești?»; «Păi eu sânt din S...»; «Spune, bă, de unde ești?»; «Eu sânt din S...», nu știa să spună Sofronievo, el știe că e din Sărbenița. Gloaba a fost [a costat la târg] o sută și un leu. «Haide, spune!». «Să-ți spui că o sută și un leu [e] o sută și un leu, dar Sărbenița știe toți, tot Sărbenița [e]!»” (bărbat născut în 1938, Kozlodui, interviu din 29 iulie 2009).

²⁶ Femeie născută în anul 1933 în Kozlodui, 7 clase, interviu din 29 iulie 2009.

[bulgară]. [Și părinții lor s-au născut] tot aici. Aicea, babo, aici! Eu am tras-o pe-asta. Puțân era și veneam la România. Ama am scăpat, acușa să spun cât eram: șapte, opt ani, nouă. [Acum] nu mai vine niminea. Nu-i vedeți, ei vorbește turcește, nu știe bulgărește. Vorbim românește [prin sat]. Copiii noștri vorbește bulgărește, știe românește, ama, eu am acușa nepot, lucrează în Sofia, celner [chelner]. Puțân știe românește, ama înțelege, când vine românii se duce acolo el se năsprăvește [înțelege] cu ei. Ama nu poate așa că baș vorbește numai bulgărește acolo”²⁷.

Până la 1900 românii își aveau preoții lor, care slujeau în limba română. Treptat, aceștia au fost înlocuiți, slujbele religioase fiind ținute în limba bulgară, pe care oamenii n-o înțelegeau.

Din perioada autonomiei până la independența Bulgariei, țărani români nu au avut revendicări cu substrat național. Consolidarea statului bulgar a dus însă la pierderea drepturilor naționale ale românilor. Weigand²⁸, la 1900, făcea observația că „numai acolo unde românii formează o majoritate mare sau unde locuiesc în masă omogenă, cum ar fi de pildă în jud. Vidin, ei își păstrează limba. La români preocupări naționale n-am putut observa, cum, de altfel, nu era de așteptat din partea unei populații rurale, a cărei unică preocupare este îndreptată spre împlinirea nevoilor ei materiale. Plângeri despre nedreptăți din partea administrației sau samavolniciei din partea funcționarilor de stat nu mi-au fost aduse la cunoștință, deși am pus de-a dreptul întrebări în acest sens. Din amândouă părțile oamenii sunt mulțumiți”.

6. LOCALITĂȚI ÎN CARE S-AU REALIZAT CERCETĂRI ETNOGRAFICE DE TEREN

Kozlodui, Hârleț, Ostrov, Baikal, Milkovița, Cerковиța, Dragaș Voevoda, Belene sunt localitățile în care o echipă formată din trei cercetători de la Institutul de Etnografie și Folclor, Emil Țîrcomnicu, Ionuț Semuc și Lucian David, a aplicat chestionarele Atlasului Etnografic Român, cu tematica Sărbători și obiceiuri, în cadrul proiectului PNII-IDEI nr. 868/2008, finanțat de UEFISCSU-CNCSIS. Scopul cercetărilor în acest areal îl reprezintă constituirea unui corpus de documente etnografice, care va fi redactat într-un volum, datele etnografice, aranjate tematic, urmând să fie cartografiate și prezentate sub forma unui atlas etnografic regional.

Localitățile au fost alese din harta lui L. Boga, realizată la 1910, și sunt situate în oblasturile Plevna și Vrața.

În dreptul vadurilor (Bechet-Oriahovo, Corabia-Zagrajden, Turnu Măgurele-Nikopol), există sate locuite compact cu populație românofonă, de origine română.

²⁷ Femeie născută în anul 1930, Milkovița, 7 clase, agricultoare, interviu din 2 august 2010.

²⁸ Weigand, *op. cit.*, p. 43.

Subiecții intervievați apreciază că 25-30% din populație, forța de muncă activă, a plecat în străinătate²⁹. În anul 2004 Pleven avea o densitate a populației de 66,72 loc/km², iar Vrața de 58,74 loc/km². O situație mai bună, economică și socială, se observă în orașe (Kozlodui, Oriahovo, Belene, Șistov).

Migrarea populației se observă ușor, mai ales prin faptul că școlile din sate s-au închis, din lipsă de copii. Subiecții intervievați în privința păstrării și performării obiceiurilor afirmă că, nemaifiind populație, nu se mai țin nici obiceiurile³⁰.

7. ASPECTE ETNOGRAFICE

O privire etnografică relevantă putem avea prin cartografierea datelor obținute în cercetările de teren și compararea lor cu cele din județele limitrofe Dolj, Olt și Teleorman. Evident că se pot întâlni elemente surprinzătoare în satele dunărene din Bulgaria, unde vreme de 100 de ani nu a existat școală și biserică în limba română. Populația românească din acest areal este însă sensibilă la programele de radio și televiziune din România, mai ales cele de divertisment. De asemenea, având rude în România, multe persoane au trecut Dunărea și au putut face o analiză privind situația economică și socială din România. Ei valorizează astfel pozitiv evoluția socială de după 1990 a României, în raport cu Bulgaria.

Pentru a putea fi cât mai exacti în privința memoriei practicilor legate de tradițiile românilor din această zonă, vom da câteva exemple din temele etnografice referitoare la obiceiurile din ciclul vieții și cele din ciclul calendaristic.

Alegerea pentru copil a unui „naș din drum” pentru a-l boteza se face atunci când unei femei i-au murit copiii precedenți. Familia schimbă nașul, mama lăsând copilul pe drum, sub supraveghere, iar prima persoană care trece și-l ridică îi devine naș. La această întrebare am primit răspunsuri ca: „V’o muiare face copil și nu trăiaște, moare. Când vine moașa, când face ea vece, moașa zăce așa: «Să-l învâlu și-l arunc la drum și când o trece vreunu’, ia copilu’ în brață și o să trăiască copilu’ ăla». Omu’ meu a fost așa naș, la așa copil și eu de-aia știu. S-a dus la un oraș, la Bela Slatina, și, când a trecut prin Crușoveni, un sat lângă noi, a văzut că

²⁹ „Într-o vreme [în] satul ăsta o mie cinci sute de inși, de oameni era aici, acum n-are nici cinci sute” (femeie născută în 1932, 4 clase, agricultoare, satul Dragaș Voevoda, interviu din 2 august 2010); „Toate casele avea câte cinci, șase inși. Satu’ era trei, patru sute de case. Acuma e cinci, șase sute [de oameni]. Au plecat tinerii, mulți oameni au murit, alții nu s-au mai născut” (bărbat născut în 1942, agricultor, crescător vite, Dragaș Voevoda, interviu din 2 august 2010); „Două sute optzeci și trei, hai, trei sute de inși [sunt în Baikal]. Trei mii fără unsprezece [au fost]. Care s-a dus sus, copiii toți au fugit, s-au dus la oraș. Aici nu au avut ce să muncească. Ai mei sunt în oraș, și fie-mea, și fi-miu. În Pleven. Și le-am făcut apartamente acolo, cu vremea aia, că era ieftin, un apartament cu trei odăi. Sunt la lucru. Dar aici ce să faci?! Aicea n-are ce să muncească!” (bărbat născut în 1932, Baikal, interviu din 30 iulie 2009).

³⁰ „Nu prea are, tinerețe nu mai are prin satele astea, nu mai se face așa cum se făcea într-o vreme” (femeie născută în 1932, 4 clase, agricultoare, Dragaș Voevoda, interviu din 2 august 2010).

unu' cevașca așa, a aruncat copilu'. O moașă a strigat de acolo din obor: «Oprește-te, bre, omule! Oprește-te, bre, omule!». El se ciudește: «De ce?»; «Ia aia că easte copilaș, că o muiere nu i-a trăit copiii, să trăiască copilu' ăsta!». Când a făcut patruzăci de zăle a venit la noi ta-so la copil, cu pui, cu vin, cu toate alea, și a pus imele [numele] lu' omu' meu, Simion, omul meu se spunea Simion³¹. „Apăi mai este și așa: iară dacă șade copilul tot bolnav, bolnav, de mic e tot bolnav, iei copilu' ăla și-l pui într-o răscruce. Așa unde este uliță și-ncoa, și-ncoa, și-ncoa. Te duci și-l duci copilu' ăla și-l lași, nu-l iei. Și-l găsește v'o fomeie. Tu vii acasă și-l lași. Și-l găsește v'o fomeie acolo unde l-ai lăsat tu. Și-l ia fomeia aia. Și fomeia spune: «Eu am găsat, ete, un copil, ama nu știu, al cui e?». Și mama copilului aude că l-a găsat și se duce să-și ia copilu'. Și copilu' ăla îl pune pe numele lu' fomeia aia de l-a găsat acolo în răscruce, îi schimbă numele și nu se mai îmbolnăvește³².

O altă temă o reprezintă plata miresei, obicei prin care ginerele trebuie să plătească familiei pentru că o ia pe fată din gospodărie. La începutul nunții, ginerele nu este lăsat să intre în gospodăria miresei până nu plătește. „O pitulă, leagă vranița și el cică vine la nevastă. «Vii la nevastă, adu bani! Ai ceva să plătești acușca!». Iar îi dă postalul, să pună în postalul ei bani. Până umple postalul [zice]: «Ooo, puțâni sânt!». Pantoful care se încălță. Și iacă, până când umple postalul și pe urmă îi dă drumul la băiat. Fratele miresii ia banii. Poarta e închisă, de aia nu poate el să intre. Dacă n-are ea frate, f'un văr șade acolo. Se luptă, păzește acolo, din partea asta, din partea asta, să nu intre până să plătească³³. „Noi închidem vranița, nu-i dăm să ia fata, se luptă. Gata, pe colo, pe dincolo, mai împinge puțân la poartă. «Haide, intră, hă, hei!». Dă banii, cât dă pe sâla lui, cât e pozonaru'. Dacă e pozonaru' mai plin, dă. Cere fratele fetii bani, fratele fetii, el se pune la poartă și zâce: «Tu mi-ești nene, ama trebuie să plătești pe ce iei pe soru-meal!». Așa e rându'. El trebuie să plătească treaba asta³⁴.

Legat de obiceiurile de înmormântare se constată că, din cauza influenței bisericii bulgare, mortul este ținut o singură noapte în gospodărie. A doua zi este îngropat. Un obicei interesant legat de riturile funerare îl reprezintă „dresul” sau „pârlitul” mortului, pentru ca acesta să nu se transforme în strigoi. Dacă în zona Timocului, unde dresul se face prin înfigerea a trei fuse pe mijlocul mormântului, la fel ca în Kozlodui, din Ostrov și până la Nikopole am observat și am primit relatări că se folosesc patru fuse, înfipte în cele patru colțuri ale mormântului. Obiceiul este similar cu cel practicat în județele Olt și Teleorman, așa cum rezultă din răspunsurile la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Dar să dăm două exemple din Ostrov și Cerkovița: „Dimineața, la trei zăle, te duci să pârlești. Și vii, trei inși iar se duc, două fomei și un om, se duc și pârlesc cu cânepă. Se duc cu cânepă și cu patru fusă, o pârlesc la trei zăle. Usturoi, patru grăunți de usturoi, la

³¹ Femeie născută în anul 1928, 4 clase, cofetar, Baikal, interviu din 30 iulie 2009.

³² Femeie născută în anul 1936, 5 clase, agricultoare, Hârleț, interviu din 29 iulie 2009.

³³ Femeie născută în anul 1943, studii liceale, Ostrov, interviu din 29 iulie 2009.

³⁴ Bărbat născut în anul 1942, agricultor, Dragoș Voevoda, interviu din 2 august 2010.

patru colțuri, patru fusă și cânepă ocolește mormintele. Să nu se mai întoarcă. Și iei proso, sămânță de... meuș se zăce pe românește, așa îi zăce. Și pui într-un plic și dai laăștia trei inși, care, când pleacă de-o pârlesc, ard tot, [apoi] pleacă îndărăt. Nu vorbești. Te duci acolo și o pârlești și te-ntorci. Trei inși, trei inși iau fiecare, își ia câte o mână de asta, meuș. Și până undeva... [lași boabe], este cișmea, fântână înainte, acușă este cișmea la grobiște [cimitir], da' 'nainte era fântână în sat. Și ajungi la fântâna asta, acolo, scoți apă, te speli. Și începi să vorbești până ajungi acasă'³⁵. „La morminți, la ziua ailaltă se duce nevestele, trei neveste, ia patru fuse decât și pune la colțuri, la colțuri pune fuse. Dacă n-are fuse, că nu mai are babele fuse, face patru surcele și le pune patru. Și pune câte o d-asta de usturoi, [cățel] de usturoi și câte o chietricică mică. Și cântă popa chiatra, potrivește mormântu'. Asta încă face la noi”³⁶.

În multe sate din dreapta Dunării continuă să se joace Călușul, obicei vechi, întâlnit în sudul României. „Eu am pomenit Călușul. Când eram mic se făcea în toată casa, se trecea câte o săptămână. La câte-o ma'la, la câte-o ma'la, se rupea de joc călușarii, opt inși și cam... mut s-a făcut, și aveam dible aicea, oameni mai bătrâni care cânta cu diblele la căluș. Se îmbracă în cămașă albă lungă, izmene albe lungi, zurgălai dă sună la opinci, cu cârpe împodobite pe piept, încrucișate și a avut caschete așa albe cu roșu' la ocol. Fără ciomege n-a jucat. Ciomege învărgate, care și le-a ținut de treaba asta. Treaba asta și acușă o facem, numai că o zî, sâmbăta spre duminica. Este băieți mai tineri care s-a învățat de la ta-su. De Rusalii, Rusalii pe bulgărește, noi zăcem așa, Rusalii la Rusalii, când se seceră, pe vremea la iunie meseț, atuncea se face. Săptămâna pe Sântoader, așa zăcem la noi aici. [Steagul] nu-i atâta de mare, are ca bairac, ca... iar așa prăjina, mai scurtă, aproape doi metri, o duce mutu'. Și are prepeleac la ea pus. [Mutul] are și sabie, tuigă. Tuigă, crește și din ea face așa ca par. La noi zice tuigă, la voi nu știu cum zice, crește așa afară. Și acolo, când o joacă, când joacă, mutu' se bolnăvește și se culcă jos și călușariul care este la cetă, tartorul la cetă, sparge tuiga și îl sperie. Și 'nainte, acuș pe vremea noastră nu mai este, 'nainte care a fost bolnav, d-a avut bolnav în casă, călușarii a venit și l-a jucat. L-a culcat în mijlocul bătăturii, l-a culcat și ei a jucat la ocolul lui. Când este călușu' trebuie să aibă, fiecare doamnă care-i întâlnește pune masa, cu parcea de lână nespălată, din ei oameni care a avut și lână întreagă de la oi, de tunde oi, o pune, usturoi, trei-patru fire de usturoi, [nuc] n-am pomenit, și pelin. Făr' de pelin nu e căluș. [Se sare și peste copiii?] Da, ama la noi pentru copiii mici care este bolnav, copchil ori om mai bolnav din casă, sare peste el. Se culcă la bătătură, pune cerga căpătăiu' și se culcă și joacă la ocolul lui și la margine îl sare, îl asta. Eu am văzut puțin, când eram mai mic așa am văzut, d-atuncea numai, așa de sănătate, nu. Oamenii le pare bine că vine. Acușă, vece, nu mai e ca atuncea în toată casa, care îl cheamă, numai casa care îl cheamă. Unii șade și la masă, când

³⁵ Femeie născută în anul 1933, 5 clase, agricultoare, Ostrov, interviu din 29 iulie 2009.

³⁶ Bărbat născut în anul 1950, studii liceale, Cerkovița, interviu din 20 noiembrie 2010.

ostenește, călușarii de ostenește se mai odihnește, șade la masă, mai bea și muzica cântă. Acușă nu mai avem diblari, cântă un băiat cu fluier și un acordeon și toba. ‘Nainte era cu dible numai, oamenii era bătârni și a murit și nu mai e dible, niciunul nu mai cântă la dible în sat’³⁷.

8. ASPECTE IDENTITARE PRIVIND COOPERAREA REGIONALĂ TRANSFRONTALIERĂ

La nivelul celor două state, România și Bulgaria, care au aderat în 2007 la Uniunea Europeană, este prevăzută, în zona transfrontalieră, realizarea de proiecte de cooperare, atât în domeniul infrastructurii, a mediului, afacerilor, cât și în domeniul capitalului uman și al protejării patrimoniului material și imaterial. Zona transfrontalieră româno-bulgară are 71 930 km² (54,66% teritoriu român și 45,34% teritoriu bulgar) și o populație de 5 104 508 locuitori (63,92% partea română, 36,08 partea bulgară – anul 2004).

Obiectivul strategic îl reprezintă „apropierea oamenilor, comunităților și a economiilor zonei de graniță dintre România și Bulgaria, în vederea participării la dezvoltarea comună a zonei de cooperare, prin utilizarea durabilă a resurselor și avantajelor umane, naturale și de mediu”, iar obiectivele specifice sunt: **1.** Îmbunătățirea accesului la infrastructura de transport, în cadrul ariei eligibile, pentru a facilita mobilitatea bunurilor și persoanelor; **2.** Îmbunătățirea accesibilității și diseminării informațiilor privind oportunitățile comune în cadrul zonei de frontieră; **3.** durabilitatea valorii intrinseci a resurselor naturale ale zonei, prin exploatarea prudentă și protecția efectivă a mediului; **4.** dezvoltarea economică durabilă a ariei de frontieră prin inițiative comune, în vederea identificării și întăririi avantajelor comparative și reducerii dezavantajelor; **5.** coerența socială și culturală consolidată prin acțiunile de cooperare între oameni și comunități³⁸. Finanțări pentru proiecte transfrontaliere s-au acordat și în perioada 1996–2006, programul 2007–2013 fiind de genul cooperării transfrontaliere pentru granițe comune interne ale Uniunii Europene³⁹.

Programul are obiective generoase, care implică stabilirea de legături între partenerii sociali din Bulgaria și România. Se identifică, într-o analiză SWOT, punctele forte (*strengths*) și slabe (*weaknesses*), ca și oportunitățile (*opportunities*) și amenințările (*threats*), luându-se în considerare poziția geografică, economia, infrastructura, mediul, resursele umane și turismul din aria transfrontalieră. Zona de graniță urmează să se transforme dintr-un spațiu de separare într-unul de cooperare, ușor de străbătut. „Calitatea de membru UE a celor două țări partenere

³⁷ Bărbat născut în anul 1950, studii liceale, Cerkovița, interviu din 20 noiembrie 2010.

³⁸ Programul de cooperare transfrontalieră România-Bulgaria 2007–2013, propunere oficială revizuită, octombrie 2007, site-ul *Infocooperare* al Ministerului Dezvoltării Regionale și Turismului, p. 61: <http://www.infocooperare.ro/program.aspx?id=5>, accesat la 27.06.2010 și 13.02.2011.

³⁹ *Ibidem*, p. 8.

are implicații strategice importante, din moment ce va reduce drastic funcțiile tradiționale ale graniței, ca obstacol în calea cooperării economice, sociale și culturale, și va elimina barierele administrative în vederea liberei circulații a bunurilor și persoanelor⁴⁰.

Noi analizăm însă programul respectiv punând în centru capitalul uman, populația, atrăgând atenția și făcând câteva considerații asupra unor „scăpări” care se pot dovedi esențiale, atât la nivel de încredere statală reciprocă, cât și în dezvoltarea proiectelor transfrontaliere din această arie. Principalul „obstacol”, în cazul înțelegerii corecte a fenomenului europenizării spațiului româno-bulgar, trebuie să se transforme într-un „avantaj”. Și acesta este evidențiat de existența, în dreapta Dunării, în aproximativ 90 de sate și localități urbane, a unei populații românești (românofone). Privind doar statistic (1990–2010) și neradiografiind corect realitatea socială, nu vom descoperi populația românofonă, românii din Bulgaria.

Românii din nordul Bulgariei nu sunt recunoscuți oficial ca români, constituția Bulgariei nepermițând existența minorităților etnice, ci doar a grupurilor etnice. Un alt aspect identitar îl reprezintă faptul că, și astăzi, românii sunt numiți, de către populația slavă conlocuitoare, vlahi-vlasi. De la numele dat (un exonym) s-a ivit astfel, la nivelul autorităților bulgare și sârbe, ideea existenței a două populații diferite: vlahi și români, care vorbesc însă limba română.

Lipsa românilor din statistică motivează și faptul că aceștia nu au astăzi un model al reprezentării naționalității, declarându-se bulgari pentru că trăiesc în Bulgaria și sunt cetățeni ai statului bulgar, dar și pentru că nu văd un „avantaj” al faptului de a se declara români. Recunosc că vorbesc limba română ca limbă maternă, în care „s-au pomenit”, dar nu știu să scrie și să citească în limba română. Unii se declară vlahi, deoarece nu vorbesc limba română literară. De asemenea, mulți se declară români. Chiar dacă reprezentarea naționalității române în statistica bulgară este absentă, ar fi trebuit cel puțin relevat procentul românofonilor, celor care au româna ca limbă maternă, și încurajată învățarea acestei limbi, așa cum este stipulat și în acordul bilateral româno-bulgar⁴¹. Este adevărat că procentul mai însemnat al vorbitorilor de limbă română se regăsește la populația de peste 35 de

⁴⁰ *Ibidem*, p. 53.

⁴¹ „Art. 10. Părțile contractante vor dezvolta colaborarea în domeniile culturii, învățământului, sănătății, asistenței sociale și sportului. Pe baza unor acorduri și programe corespunzătoare, părțile vor extinde schimburile culturale în toate domeniile și la toate nivelurile. Ele vor stimula colaborarea între instituții culturale, uniuni de creație, instituții de învățământ superior, edituri, arhive, mijloace de informare în masă, precum și contactele directe între oameni de cultură și artă din cele două țări. Ele vor stimula colaborarea și schimburile în domeniile radiodifuziunii și televiziunii, cinematografeiei, teatrului, muzicii și artelor plastice. Părțile se vor îngriji de moștenirea culturală, de ocrotirea și întreținerea monumentelor istorice ale fiecăreia dintre părțile contractante, aflate pe teritoriul celuilalt stat. Fiecare dintre părțile contractante va acționa pentru lărgirea posibilităților de predare a limbii celeilalte părți în școli, institute de învățământ superior și alte instituții și, în acest scop, va sprijini cealaltă parte în organizarea predării limbii și ridicarea calificării profesorilor”. Legea nr. 74 din 17 iulie 1992 pentru ratificarea Tratatului de prietenie, colaborare și bună vecinătate dintre România și Republica Bulgaria.

ani, pentru că tinerii și-au abandonat idiomul matern, învățând și folosind în vorbirea curentă limba bulgară. Există în zona timoceană chiar un fenomen interesant, când bulgari sau străini, stabiliți în sate locuite compact de populație vorbitoare a limbii române, învață să vorbească românește și nu bulgărește, pentru că bulgărește n-ar avea cu cine vorbi în aceste localități. Este adevărat și faptul că limba română se vorbește preponderent în mediul rural și mai puțin în cel urban (în familie sau acolo unde există vlaşca-mahala, comunități însemnate, localizate compact la nivelul localității).

Într-un interviu, secretarul de stat Eugen Tomac spune, referitor la drepturile românilor din Bulgaria: „E a treia vizită pe care o fac acolo [Vidin], în calitate de secretar de stat. Am vrut să dăm un mesaj politic foarte clar că ne preocupă situația vorbitorilor de limbă română din Bulgaria, pentru că vorbim atât de românii din Bulgaria, cât și de cei care se revendică drept vlahi, vorbitori de limbă română, și mai avem o comunitate foarte importantă, cea a vorbitorilor dialectului aromân. Toți sunt români. Într-adevăr, lucrurile și la acest capitol sunt destul de îngrijorătoare, pentru că, în afară de un liceu în Sofia, în care se predă în limba română, comunitatea românească din statul vecin nu beneficiază de același tratament pe care România îl oferă comunității bulgare. Aici avem un parlamentar bulgar, avem liceu cu predare în limba bulgară. Acest subiect este permanent pe agenda Ministerului de Externe și de fiecare dată am discutat despre necesitatea de a se acorda mai multă atenție comunității românești. Vom insista în continuare ca vorbitorii de limbă română din statul vecin să beneficieze de drepturile elementare pe care un stat european are obligația să le asigure unei minorități precum e cea românească. Noi nu vom înceta să susținem programele culturale, educaționale, vizitele, bursele pentru tinerii români din Bulgaria, astfel încât să putem să consolidăm încrederea românilor de acolo, pentru că această distanță, care a existat din timpul perioadei totalitariste, a semănat neîncredere în propriile forțe și atunci comunitatea românească este extrem de rezervată în a-și asuma o serie de drepturi pe care e îndreptățită să le ceară de la statul bulgar. Ceea ce pentru noi este îmbucurător este că există foarte mulți tineri care sunt conștienți că sunt români și nu mai cad pradă acestor valuri de propagandă antiromânească, care a existat nu numai în Bulgaria, ci și în alte state vecine și care au descurajat românii să-și asume identitatea. Acest lucru este foarte important, pentru că sunt convins că și pentru românii din Bulgaria vor veni timpuri mai bune. Esențial este că pe agenda noastră ei reprezintă o prioritate.”⁴²

Cooperarea transfrontalieră este facilitată atunci când, pe ambele maluri, există o populație cu aceeași limbă, cultură, tradiții și mentalitate. Trebuie profitat, în beneficiul comun al celor două state, de ceea ce unește, iar comunitatea românească trebuie să fie privită ca o punte între cele două națiuni.

⁴² 250 000 de români sunt lipsiți de drepturi elementare în Valea Timocului, ziarul „Adevărul”, 9 februarie 2011.

O altă problemă constă în depopularea zonei transfrontaliere, mai ales în regiunea din dreapta Dunării, din Bulgaria. Dintr-o scurtă analiză, la nivelul datelor recensământului din anul 2001, se observă că populația din spațiul transfrontalier din România este sensibil mai numeroasă decât cea din Bulgaria. Sunt interesante datele care se vor obține în anul 2011, prin aplicarea unor noi recensăminte, solicitate de Uniunea Europeană. Considerăm că, la nivel demografic, au apărut schimbări esențiale în ultimii 10 ani. O populație mai numeroasă pe malul stâng al Dunării poate implica, în următorii ani, producerea unor unde migratoare în dreapta Dunării, prin stabilirea oamenilor în localitățile de frontieră din statul vecin. Acest lucru s-a întâmplat și la granița cu Ungaria și este previzibil să se realizeze și la granița cu Bulgaria. Unele semnale au apărut în mass-media sub diverse forme. Oamenii sunt provocați de viața ieftină și accesibilă mediului de afaceri: înmatriculări de mașini, mutarea unor afaceri în statul vecin, cumpărarea de proprietăți mai ieftine ș.a.

Tabelul nr. 1

Datele sunt preluate de pe site-ul oficial de cooperare transfrontalieră România-Bulgaria,
Tabelele nr. 1, 2.

Regiunile românești	Populație	Arie (km ²)	Regiunile bulgare	Populație	Arie (km ²)
Mehedinți	305 901	4 933	Vidin	120 192	3 033
Dolj	720 554	7 414	Montana	170 217	3 636
Olt	488 176	5 498	Vrața	212 656	3 620
Teleorman	427 745	5 790	Pleven	310 449	4 653
Giurgiu	288 018	3 526	Veliko Târnovo	285 677	4 662
Călărași	318 588	5 088	Ruse	259 173	2 803
Constanța	713 825	7 071	Razgrad	140 743	2 637
			Dobric	206 893	4 720
			Silistra	135 701	2 846
Total	3 262 807	39 320	Total	1 841 701	32 610
Loc./km ²	82,98		Loc./km ²	56,48	

Sursă: Institutul Național de Statistică din România și Institutul Național de Statistică din Bulgaria la nivelul anului 2004.

Ca punct de interes în domeniul educațional și cultural, trebuie să se pună accent pe zonele unde trăiesc români în proporții semnificative. Există cooperare, în domeniul universitar, între orașele Giurgiu și Ruse, unde s-au format clase cu predare în limbile română și bulgară. Mai există un „liceu românesc” (câteva clase) cu 100 de elevi la Sofia, dar care are o slabă eficiență (80 % dintre cursanți sunt de origine bulgară). Noi precizăm că este absolută nevoie de o școală, un liceu și o filială universitară cu predare în română-bulgară la Vidin. Școlile în limba bulgară din satele locuite de români, din cauza lipsei elevilor, au fost închise. Se fac câteva cursuri particulare finanțate de Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, Guvernul României, în zilele de sâmbătă și duminică, în clase

amenajate în casele oamenilor. Tineri din Bulgaria s-au înscris și beneficiază de bursele acordate de statul român la universitățile din România. Problema constă în faptul că foarte puțini dintre aceștia se mai întorc să lucreze în Bulgaria, preferând să rămână în România sau să se stabilească în alte țări din Europa.

Neîncrederea între cele două state și suspiciunea, de partea bulgară, privind identificarea românofonilor ca români pot să afecteze cooperarea transfrontalieră pentru cel puțin un deceniu. Dar Vidinul și Calafatul urmează să fie unite printr-un pod, prognozat a fi terminat în anul 2011. De asemenea, se vor înmulți punctele de trecere cu bacul de-a lungul Dunării. România și Bulgaria urmau să intre în spațiul Schengen la 27 martie 2011, dispărând astfel granița dintre cele două state, dar implicarea politicului la nivelul UE face ca această graniță să se mențină până la o dată neprecizată încă.

Tabelul nr. 2

Regiuni de graniță	% naționalitate				
	Română	Bulgară	Romă	Turcă	Altele
Mehedinți	88,32		3,01		8,67
Dolj	94,31		4,30		1,39
Olt	92,95		1,88		5,17
Teleorman	92,18		3,19		4,63
Giurgiu	87,33		3,89		8,78
Călărași	91,52		5,65		2,83
Constanța	89,71		0,84		9,45
Vidin		91,13	7,52	0,10	1,25
Montana		86,42	12,50	0,13	0,95
Vrața		91,14	6,13	0,82	1,91
Plevna		90,00	3,13	5,43	1,44
Veliko Târnovo		88,38	2,07	7,70	1,85
Ruse		80,18	3,65	13,92	2,25
Razgrad		44,00	5,70	47,20	3,10
Silistra		59,30	4,56	34,34	1,80
Dobrich		76,30	76,30	13,12	1,91

După cum se vede, nu sunt completate rubricile referitoare la românii din Bulgaria și la bulgarii din România, pentru județele din zona transfrontalieră. De partea bulgărească, românii nu s-au declarat la recensământ ca români, iar bulgarii din România sunt localizați, cu precădere, în afara arealului transfrontalier. „Este importantă observarea varietății etniilor populației ca întreg, ceea ce reflectă trecutul istoric al regiunii. În cadrul populației se găsesc grupuri de diverse origini, între care rromi, turci, nemți, unguri, tătari, ruși, armeni, valahi [vorbim de valahi în secolul al XXI-lea, evident ei sunt români n.n.] și macedoneni” (*Program ...*, p. 15). Se pune accent deosebit pe existența unei populații țigănești (rrome), de ambele părți ale graniței, ca și de populație turcă în procente însemnate, în Bulgaria.

Câteva dintre prevederile privind cooperarea *people-to-people*, prevăzută în proiectul de cooperare transfrontalieră, sunt: „Separarea fizică a comunităților de pe cele două maluri ale Dunării, barierele de limbă și alfabet, precum și cooperarea mutuală istorică redusă au caracterizat aceste comunități vecine pentru o lungă

perioadă de timp⁴³; renunțarea la suspiciune și dezvoltarea încrederii reciproce și a legăturilor transfrontaliere, cunoașterea întregii regiuni transfrontaliere și a condițiilor sale geografice, structurale, economice, socio-culturale și istorice este o precondiție pentru implicarea activă a cetățenilor și a oricărui alți parteneri. Aceasta este, de asemenea, strâns legată și de experiențele sociale și culturale din zona de frontieră”.

Evident că mai este mult de lucrat pentru atingerea unei normalități necesare conlucrării între oameni, asociații, instituții și agenți economici din cele două state. Datele statistice privind naționalitățile română și bulgară din cele două state urmează să se schimbe, odată cu creșterea încrederii între autoritățile celor două state și a „lămuririi” problemei etnice, atât la nivelul autorităților, cât și al comunităților și persoanelor respective. Deficitul demografic s-a accentuat însă în ultimii ani, o corectă radiografie putând fi surprinsă în recensămintele din anul 2011 și, probabil, 2021. De asemenea, datele recensămintelor vor putea releva fenomenul stabilirii cetățenilor români, respectiv bulgari, în Bulgaria, respectiv România (pentru muncă, căsătorii mixte, alte considerente).

⁴³ Vreme de aproape un secol, după războaiele balcanice, cu accente mai însemnate în perioada 1930–1950. Granița era ușor de trecut la sfârșitul secolului al XX-lea, și la începutul secolului al XXI-lea. Avem numeroase informații conform cărora, când îngheța Dunărea, oamenii treceau de o parte și de alta, băieții „furând” fetele de la horă din satul vecin de peste Dunăre.

PROFILUL RELIGIOS AL REGIUNILOR DE DEZVOLTARE

MANUELA GHEORGHE*

ABSTRACT

THE RELIGIOUS PROFILE OF DEVELOPMENT REGIONS

The fact that in Romania brought to experts' attention new research themes and challenges, not to mention the need for specific perspectives for the sustainable development of such regions. We carried out a secondary analysis of a field investigation. Our analysis provided suggestions regarding the outline of certain common features or interregional and religious discrepancies.

Keywords: socio-economic development regions, cultural identity, religious profile, religious indicators, religious participation.

Provinciile istorice românești se definesc ca tipuri aparte de comunitate umană caracterizate prin anumite însușiri specifice în primul rând, un grad mai înalt de unitate a valorilor, a credințelor și a ideologiilor, ceea ce le conferă o identitate și un profil distinct. Rămâne acest fapt valabil și în cazul regiunilor de dezvoltare, recent înființate, sau acestea corespund mai degrabă unor cerințe de ordin strict pragmatic și funcțional?¹. O întreagă dezbatere a luat naștere în jurul acestei chestiuni.

Deși de dată recentă, regiunile de dezvoltare au reținut deja interesul oamenilor de știință, acestea făcând obiectul unor cercetări care au căutat să stabilească unele deosebiri sau asemănări între acestea, pe baza unor criterii diverse, cum ar fi profilul psihosocial al acestora, repartitia regională a inteligenței emoționale², infrastructura și producția culturală regională³, opiniile și atitudinile tinerilor⁴.

* Correspondence address to Manuela Gheorghe: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: manu_er2003@yahoo.com.

¹ D. Sandu, *Dezvoltare comunitară. Cercetare, practică, ideologie*, Iași, Editura Polirom, p. 207.

² Este vorba de studiul *Inteligența emoțională la locul de muncă, 2007*, efectuat pe perioada 27 martie–15 ianuarie 2007, prin chestionarea *on line* a 1 963 de persoane din toate regiunile de dezvoltare ale țării (www.competent.ro).

³ Conform *Barometrului de consum cultural realizat de Centrul de Studii și Cercetări în Domeniul Culturii*, raport realizat pe baza unui sondaj reprezentativ la nivel național, de 1 485 de subiecți, și care a avut ca scop principal identificarea acelor regiuni critice din punctul de vedere al infrastructurii culturale și a consumului cultural (<http://culturadata.ro>).

Resortul care a stat la baza demersului nostru l-a constituit o încercare de a schița unele posibile asemănări sau discrepanțe regionale, din perspectivă religioasă, așa cum acestea pot fi evidențiate pe baza unor date statistice de profil. Am avut în atenție doi indicatori: apartenența religioasă a credincioșilor principalelor culte (ortodox, romano-catolic, neoprotestant, musulman etc.) și intensitatea practicii religioase (frecvența cu care credincioșii merg la biserică).

REGIUNILE DE DEZVOLTARE SOCIO-ECONOMICĂ

Unitatea socială vizată a reprezentat-o regiunea de dezvoltare socio-economică. Aceste regiuni reprezintă pentru România un tip nou de comunitate socială și au fost constituite în 1998⁵ ca o cerință externă legată de necesitatea aderării țării la Uniunea Europeană. Datorându-și existența acestei solicitări, întrebarea dacă acestea sunt definite și de o identitate proprie, de un *summum* de însușiri specifice este întemeiată. Conform unor indicatori specifici, gradul de omogenitate sau eterogenitate între acestea și în interiorul acestora diferă mai mult sau mai puțin, cu atât mai mult cu cât regiunile nu corespund decât parțial granițelor vechilor regiuni istorice. Cu excepția regiunii Sud-Vest, ce corespunde vechii provincii românești Oltenia, celelalte regiuni cuprind județe ce au aparținut unor regiuni istorice diferite: Regiunea Sud-Vest înglobează, de pildă, județe din Moldova, Muntenia și Dobrogea, Regiunea Vest cuprinde județe din Banat și din Transilvania, Regiunea Nord-Est reprezintă o parte din provincia istorică Moldova, Regiunea Muntenia – Sud o parte din Muntenia, pe când Regiunea Sud-Est cuprinde județe și din Moldova, și din Muntenia, și din Dobrogea. În atari condiții, mai pot aceste regiuni să prezerve tradițiile, specificul lor socio-cultural?

Dezbaterile sunt ample, existând și opinia conform căreia, dimpotrivă, regiunile de dezvoltare, așa cum acestea au fost create prin legea din 1998, sunt mai omogene chiar decât provinciile istorice, șapte dintre acestea fiind considerate continuatoarele clare (teritorial, socio-cultural etc.) ale regiunilor istorice din care s-au creat: regiunea Nord-Est ar reprezenta – într-o asemenea viziune – Moldova, regiunea Sud, Muntenia, regiunea Sud-Vest, Oltenia, regiunea Vest, Banatul, Centrul ar fi Transilvania Centrală, Nord-Vestul ar corespunde Nordului Transilvaniei, București-Ilfov ar corespunde regiunii capitalei, doar regiunea Sud-Est nu ar avea un corespondent evident într-o regiune istorică (D. Sandu).

Putem vorbi în aceste condiții de un profil identitar bine definit al acestor regiuni? Conform *Cartei Verzi a dezvoltării regionale*⁶, în funcție de variația

⁴ Studiul ANSIT, *Profile ale regiunilor de dezvoltare din România: opinii și atitudini ale tinerilor*, autori: Sorin Mitulescu și Marius Lazăr.

⁵ Legea nr. 151 din 15 iulie 1998.

⁶ *Carta verde. Politici de dezvoltare regională în România*. Guvernul României, Comisia Europeană, București, 1997.

indicelui de dezvoltare regională, unele regiuni prezintă un grad mai ridicat de omogenitate (regiunile Centru, Sud-Est, Sud-Vest și Nord-Est) altele, dimpotrivă, sunt mai polarizate (regiunile Sud sau Nord-Vest).

În această primă fază a cercetării au fost supuse prelucrării și analizei exclusiv datele unei anchetei naționale realizată de Centrul de Sociologie Rurală și Urbană⁷. Regiunile de dezvoltare au fost codificate și cuprind următoarele județe, după cum urmează: **1. Moldova** (Bacău, Botoșani, Galați, Iași, Neamț, Suceava, Vaslui, Vrancea), **2. Muntenia** (Argeș, Brăila, Buzău, Călărași, Dâmbovița, Ialomița, Prahova, Teleorman), **3. Dobrogea** (Constanța, Tulcea), **4. Oltenia** (Dolj, Gorj, Olt, Mehedinți, Vâlcea), **5. Crișana – Maramureș** (Arad, Bihor, Maramureș, Satu Mare), **6. Transilvania** (Alba, Bistrița-Năsăud, Brașov, Cluj, Covasna, Satu Mare), **7. Banat** (Caraș-Severin, Timiș), **8. București** (București, Ilfov). Așa cum se poate constata în cadrul anchetei citate, județele au fost grupate astfel încât să corespundă metodologic, cât mai mult posibil, regiunilor istorice, fără să se suprapună cu exactitate regiunilor de dezvoltare socio-economică constituite în 1998.

Menționăm că o următoare fază a cercetării vizează prelucrarea statistică a datelor furnizate de cele două recensăminte succesive (1992 și 2002) în cadrul precis al regiunilor de dezvoltare recent consacrate.

Dimensiunea asupra căreia ne-am fixat atenția în analizarea acestor regiuni a fost cea religioasă, iar indicatorii folosiți au fost: apartenența religioasă și participarea religioasă.

O atenție aparte am acordat-o urmării distribuției pe medii de rezidență (rural-urban) a celor doi indicatori în cadrul regional stabilit. Dacă, la nivelul țărilor europene dezvoltate, gradul înalt de urbanizare a ruralului nu mai justifică o asemenea abordare⁸, acolo apropierea dintre rural și urban conducând treptat la o atenuare din ce în ce mai pregnantă a diferențelor dintre cele două tipuri de religiozitate (rurală și urbană), situația este cu totul alta în țara noastră, unde aproape jumătate din populație (45%) trăiește încă în mediul rural, aspect la care se adaugă distanța uriașă, sub toate aspectele, între aceste două medii de rezidență. Se pare că, totuși, atașamentul mai accentuat față de valorile conservatoare (deci și religioase), specifice unui mod de viață tradițional, reprezintă o caracteristică generală pentru toate comunitățile de mai mici dimensiuni și situate mai aproape de natură, cum sunt cele rurale.

⁷ Ancheta a fost realizată în 2003, pe un eșantion reprezentativ de 36 408 subiecți din mediul rural și urban, datele primare fiind prelucrate în cadrul Institutului de Sociologie.

⁸ Este interesant să amintim aici și despre posibilitatea unei „renașteri rurale” și de configurare a unei ruralități inedite, de tip postindustrial, prognozată în unele medii de specialiști, în cazul țărilor dezvoltate ale Uniunii Europene, ca o reacție la avansul globalizării și la urbanizarea tot mai accentuată a vieții.

A. APARTENENȚA RELIGIOASĂ

În funcție de apartenența religioasă declarată de subiecți, am putut stabili câteva observații privitoare la repartizarea teritorială a principalelor culte în cadrul celor opt regiuni. Așa cum era de așteptat, preponderența ortodocșilor în toate cele opt regiuni este evidentă: Oltenia (98,3%), Muntenia (98,2%), Dobrogea (94,3%) etc. Nu este surprinzător astfel nici că majoritatea neoprotestanților se află concentrați în Crișana (6,1%), Transilvania (6%) și la oarecare distanță, în Banat (2%). Dacă luăm în considerare faptul că adepții exclusivi ai religiei unitariene (protestantă) în țara noastră sunt etnicii unguri, concentrați în marea lor majoritate în județele: Cluj, Brașov, Covasna, Harghita și Mureș, aceasta ne ajută să avem o înțelegere mai clară a acestei realități și să stabilim corelațiile de rigoare între unele aspecte semnificative pe care le evidențiază demografia religioasă în cadrul peisajului religios românesc după 1990, în raport cu criteriile precum cel etnico-religios, teritorial sau istoric. Prezența majoritară a populației musulmane (de etnie preponderent turcă și tătară) în Dobrogea (3,8%) și în Banat (0,2%) concordă, de asemenea, cu unele observații similare (*Tabelul nr. 1*).

Tabelul nr. 1

Apartenența religioasă a credincioșilor, pe regiuni de dezvoltare (procente din totalul populației regiunii)

Care este religia dvs.?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Ortodoxă	93,9	98,2	94,3	98,3	67,8	66,0	76,2	95,4
Romano-catolică	3,6	0,2	0,7	0,6	11,3	12,6	11,7	1,5
Neoprotestantă	0,7	0,2	0,4	0,1	6,1	6,0	2,0	0,5
Greco-catolică	0,3	0,2	0,2	0,2	5,0	3,5	1,9	0,8
Musulmană	0,0	0,0	3,8	0,0	0,1	0,0	0,2	0,0
Altă religie	1,2	0,9	0,5	0,5	9,2	11,2	7,7	0,7
Fără religie	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,4	0,1	0,9
Religie nedeclarată	0,2	0,1	0,0	0,1	0,2	0,3	0,2	0,2

Sursa: Ancheta națională. CURS 2003: Prelucrare Institutul de Sociologie

A.1. APARTENENȚA RELIGIOASĂ ÎN MEDIUL RURAL

Din perspectiva mediului de rezidență al aparținătorilor principalelor culte, la nivel regional, reținem un tablou al vieții religioase ce păstrează în ansamblu caracteristicile sesizate și mai sus.

Deși majoritar în toate cele opt regiuni de dezvoltare ale țării, cultul ortodox este, totuși, inegal distribuit de la o regiune la alta. Cea mai intensă prezență a credincioșilor ortodocși în mediul rural s-a constatat în: Oltenia (98,7%), Muntenia (98,4%), București (98,3%), Dobrogea (94,3%) și Moldova (93,5%). Regiunile cu cea mai scăzută prezență ortodoxă, în mediul rural, s-a putut observa în regiunile: Banat (72,0%), Crișana (69,2%), Transilvania (61,7%).

În toate acestea trei de pe urmă, s-a constatat, în schimb, cea mai mare concentrație de credincioși romano-catolici: Banat (14,8%), Transilvania (12,1%), Crișana (12,1%).

Situația se repetă și în cazul credincioșilor greco-catolici din cele trei regiuni enumerate mai sus, diferind numai ponderea acestora: Crișana (4,6%), Transilvania (2,5%), Banat (2,0%).

Un contrast evident apare și în privința răspândirii teritoriale, în mediul rural, pe diferitele regiuni de dezvoltare a neoprotestanților, aceștia fiind cel mai bine reprezentați numeric în regiunea Transilvania (10,1%), Crișana (5,5%), Banat (1,7%). În toate celelalte regiuni, prezența acestora este nesemnificativă statistic.

Nici credincioșii musulmani din mediul rural nu sunt omogen repartizați pe regiuni de dezvoltare, ei fiind concentrați în Dobrogea (3,9%), în toate celelalte regiuni, numărul lor fiind foarte restrâns.

Interesante sunt mai ales datele statistice privitoare la arealul de difuziune al credincioșilor care se declară „de altă religie”. În acest caz, concentrarea acestora în regiuni precum: Transilvania (13,2%), Crișana (9,8%), Banat (9,2%), pare să confirme realitatea multiculturalismului și a sincretismului religios consacrat al acestor zone ale României (*Tabelul nr. 2*).

Tabelul nr. 2

**Apartenența religioasă a credincioșilor, pe regiuni de dezvoltare, în mediul rural
(procente din totalul populației regiunii)**

Care este religia dvs.?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Ortodoxă	93,5	98,4	94,3	98,7	69,2	61,7	72,0	98,2
Romano-catolică	3,9	0,2	1,0	0,1	10,3	12,1	14,8	0,3
Neoprotestantă	0,7	0,1	0,0	0,0	5,5	10,1	1,7	0,3
Greco-catolică	0,2	0,0	0,2	0,1	4,6	2,5	2,0	0,3
Musulmană	0,0	0,0	3,9	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Altă religie	1,5	1,2	0,7	0,6	9,8	13,2	9,2	0,8
Fără religie	0,1	0,0	0,0	0,4	0,4	0,1	0,0	0,3
Religie nedeclarată	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,3	0,0

Sursa: Ancheta națională. CURS 2003: Prelucrare Institutul de Sociologie

A.2. APARTENENȚA RELIGIOASĂ ÎN MEDIUL URBAN

O privire comparativă între repartitia credincioșilor în mediul rural și urban, pe regiuni de dezvoltare, ne îndreptățește să afirmăm că nu există disparități majore din acest punct de vedere, ci, dimpotrivă, observăm o similaritate procentuală evidentă. Remarcăm totuși, o discrepanță în ceea ce privește distribuția în regiunea Transilvania a credincioșilor neoprotestanți: 10,1% în mediul rural și numai 3,5% în mediul urban (*Tabelul nr. 3*).

Tabelul nr. 3

**Apartenența religioasă a credincioșilor, pe regiuni de dezvoltare, în mediul urban
(procente din totalul populației regiunii)**

Care este religia dvs.?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Ortodoxă	94,5	98,0	94,4	98,0%	66,3%	68,7%	79,1%	95,0%
Romano-catolică	3,0	0,3	0,6	1,1%	12,2%	12,9%	9,5%	1,6%
Neo-protestantă	0,7	0,4	0,6	0,3%	6,8%	3,5%	2,1%	0,6%
Greco-catolică	0,5	0,4	0,1	0,2%	5,4%	4,1%	1,7%	0,9%
Musulmană	0,0	0,0	3,8	0,1%	0,1%	0,0%	0,4%	0,0%
Altă religie	0,9	0,6	0,4%	0,3%	8,5%	9,9%	6,6%	0,7%
Fără religie	0,2	0,2	0,1%	0,1%	0,4%	0,5%	0,2%	1,0%
Religie nedeclarată	0,15	0,1	0,0%	0,0%	0,3%	0,4%	0,2%	0,2%

Sursa: Ancheta națională CURS 2003. Prelucrare: Institutul de Sociologie

B. PARTICIPAREA RELIGIOASĂ

Așa cum am menționat mai sus, cel de al doilea indicator pe care l-am supus atenției a fost acela privitor la frecvența cu care populația diferitelor regiuni merge la biserică. O rată a religiozității mai înaltă este sugerată, prin prezența zilnică mai intensă la biserică, la populația din regiunea Banat (3,0%), în vreme ce rata cea mai slabă se înregistrează în: Dobrogea (0,5%), Oltenia (0,7%) și Muntenia (0,9%). Marea majoritate a populației se dovedește că preferă să meargă la biserică o dată pe lună sau mai rar, în toate cele opt regiuni ale țării. Oltenia se situează din acest punct de vedere pe primul loc (62,4%) (Tabelul nr. 4).

Tabelul nr. 4

**Participarea populației la serviciile religioase, pe regiuni de dezvoltare
(procente din totalul populației regiunii)**

Cât de des mergeți la biserică din regiune?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Zilnic sau aproape zilnic	1,5	0,9	0,5	0,7	1,1	1,8	3,0	1,0
Săptămânal	17,1	9,5	11,3	8,5	28,3	24,1	15,7	11,3
De câteva ori pe lună	25,2	16,3	17,5	16,4	23,9	18,5	13,5	17,4
O dată pe lună sau mai rar	48,5	57,4	56,3	62,4	38,0	44,2	54,1	56,3
Deloc	6,3	14,9	14,1	10,9	6,0	9,0	8,5	12,1
NS/NR	1,4	1,1	0,3	1,1	2,7	2,3	5,2	2,0

Sursa: Ancheta națională. CURS 2003: Prelucrare Institutul de Sociologie

B.1. PARTICIPAREA RELIGIOASĂ ÎN MEDIUL RURAL

Inclusiv în cazul în care avem în atenție indicatorul frecvenței cu care credincioșii merg la biserică în mediul rural, putem trage concluzia existenței unor disparități majore în modul în care acesta este distribuit la nivelul celor opt regiuni de dezvoltare. Cea mai ridicată frecvență săptămânală a bisericii, în mediul rural, se înregistrează în regiunea Transilvania (31,8%) și Crișana (31,6%). La o distanță considerabilă se situează, în ordine descrescătoare, regiunile: Moldova (17,9%), Banat (16,9%), Dobrogea (10,5%), Muntenia (9,4%), Oltenia (7,0%), București (6,9%). Acest fapt ar putea reprezenta, pentru noi, un indiciu că aceste două zone, Transilvania și Crișana, ar putea fi asociate unei practici religioase mai intense și deci și unui nivel de religiozitate mai ridicat (*Tabelul nr. 5*).

Tabelul nr. 5

**Participarea populației la serviciile religioase în mediul rural,
pe regiuni de dezvoltare (procente din totalul populației regiunii)**

Cât de des mergeți la biserică?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Zilnic sau aproape zilnic	1,4	0,5%	0,7%	0,6%	1,4%	1,7%	2,4%	1,1%
Săptămânal	17,9	9,4%	10,5%	7,0%	31,6%	31,8%	16,9%	6,9%
De câteva ori pe lună	26,6	16,4%	15,9%	17,0%	23,5%	18,3%	11,6%	16,1%
O dată pe lună sau mai rar	46,0	55,6%	56,8%	61,0%	33,6%	38,7%	53,9%	51,5%
Deloc	6,5	17,2%	15,9%	13,4%	6,8%	7,6%	8,7%	21,9%
NS NR	1,6	0,8%	0,3%	0,9%	3,1%	1,9%	6,4%	2,6%

Sursa: Ancheta națională. CURS 2003: Prelucrare Institutul de Sociologie

B.2. PARTICIPAREA RELIGIOASĂ ÎN MEDIUL URBAN

Indicii procentuali ai frecvenței cu care credincioșii merg la biserică sunt aproximativ asemănători cu cei din mediul urban. Regiunile Crișana (24,9%) Transilvania (19,3%) și Moldova (16,0%) se mențin pe primele trei locuri, cu cea mai ridicată frecvență săptămânală a bisericii. Dobrogea (11,7%), Oltenia (10,4%) și Muntenia (9,8%) figurează, și în această situație, între zonele cu cea mai scăzută frecvență săptămânală a lăcașurilor de cult, în mediul urban. În cazul regiunii București însă, constatăm o rată procentuală mai ridicată (11,8%) a frecvenței religioase, în cazul populației urbane, comparativ cu cea rurală (6,9%) (*Tabelul nr. 6*).

Tabelul nr. 6

**Participarea populației la serviciile religioase în mediul urban, pe regiuni de dezvoltare
(procente din totalul populației regiunii)**

Cât de des mergeți la biserica?	1. Moldova	2. Muntenia	3. Dobrogea	4. Oltenia	5. Crișana	6. Transilvania	7. Banat	8. București
Zilnic sau aproape zilnic	1,7	1,3	0,5	0,9	0,9	1,9	3,6	1,0
Săptămânal	16,0	9,8	11,7	10,4	24,9	19,3	14,9	11,8
De câteva ori pe lună	23,4	16,1	18,4	15,6	24,4	18,7	14,9	17,5
O dată pe lună sau mai rar	Ui	60,0	56,1	64,0	42,5	47,7	54,1	56,8
Deloc	5,9	11,5	13,1	7,7	5,0	9,9	8,3	11,0
NS/ NR	1,3	1,5	0,2	1,4	2,4	2,6	4,3	1,9

Sursa: Ancheta națională. CURS 2003: Prelucrare Institutul de Sociologie

CONCLUZII

Constatările prezentate au avut ca bază diferențele statistice, procentuale interregionale, așa cum acestea au fost evidențiate în cadrul anchetei citate mai sus. În majoritatea cazurilor, omogenitatea sau eterogenitatea la nivel regional o repetă pe cea la nivel național, inclusiv în cazul distribuției în mediile rural și urban a celor doi indicatori. Pe ansamblu însă, la nivel strict statistic măcar, s-ar putea eventual schița un anumit profil religios distinct al fiecăreia dintre aceste regiuni. Astfel, deși țara noastră este relativ omogenă sub aspect etnic și religios, cetățenii României fiind, în proporție de cca 90%, români de religie ortodoxă, totuși, nu putem ignora nici cele 23 de minorități etnice, de apartenență religioasă diversă, ce reprezintă 10,6% din totalul populației și sunt diferit distribuite de la o regiune la alta⁹.

Zona Transilvaniei, prin cele trei județe constitutive: Harghita, Covasna, Mureș, concentrează marea majoritate a populației de etnie maghiară din România (1 431 807 locuitori), la nivel național (6,6%)¹⁰, de religie preponderent majoritar reformată (calvinistă).

În regiunea de Vest, județul Hunedoara este locuit în proporție de 90% de etnici români, pe când în celelalte județe componente: Timiș, Arad și Caraș-Severin, etnicii maghiari și germani sunt majoritari¹¹.

Regiunea Dobrogea însumează marea majoritate a ortodocșilor de rit vechi din România, de etnie ruso-lipovenească (35 764), după cum urmează: 13 326 în județul Tulcea, 3 709 în județul Constanța, 2 792 în județul Brăila¹². O situație

⁹ *Recensământul populației și al locuințelor*, Institutul de Statistică al României, 2002.

¹⁰ *Ibid.*, p. 802.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, p. 767.

similară e valabilă și în cazul populației musulmane, concentrată în aceeași regiune a țării, ambele comunități fiind „responsabile”, în mare parte, de ceea ce putem numi profilul cultural și religios distinct al acestei regiuni.

Repartizarea credincioșilor conform mediilor de rezidență distincte oferă de asemenea elemente noi pentru schițarea unui tablou al vieții religioase la nivel regional, în țara noastră. Cea mai masivă prezență ortodoxă în mediul rural o constatăm, de pildă, în regiunile Oltenia și Moldova și cea mai scăzută în Banat, Transilvania și Crișana. S-a putut constata, de asemenea, o preponderență a prezenței populației musulmane și a ortodocșilor de rit vechi în mediul rural. Populația neoprotestantă, dimpotrivă, pare a fi mai bine reprezentată în mediul urban, în cazul tuturor regiunilor, cu excepția regiunii Transilvania, o constatare similară putând fi făcută și în cazul credincioșilor de altă religie.

Create recent, ca urmare a unei condiții impuse României în vederea aderării europene, regiunile de dezvoltare socio-economică necesită o abordare complexă, inclusiv din perspectiva tabloului religios pe care acestea îl oferă. Aceasta apare ca o necesitate, mai ales în contextul actual mai amplu, în care construcția unei Europe unite implică aflarea răspunsului la întrebarea dacă Europa însăși merge în direcția unei omogenizări și uniformizări sau, dimpotrivă, în direcția accentuării diferențelor și a diversității de orice fel, inclusiv religioasă. Or, evoluția ultimelor decenii pare să sugereze o intensificare a disparităților la toate nivelurile: inter-statal, regional, inter-regional, urban, intra-urban etc. și pe toate palierele: demografic, social, politic, economic, cultural, religios. În plan religios, aceste evoluții spre diferențiere și fragmentare par a se traduce prin expansiunea din ce în ce mai bine marcată a modalităților și formulelor prin care cetățenii europeni își realizează relația cu divinitatea, tendință ce pare a nu rămâne străină în prezent nici țării noastre, la nivel regional, intra-regional, urban sau rural.

EPECTELE SOCIALE ALE NEOLIBERALISMULUI. DOCTRINA ȘOCULUI ÎN RUSIA, CHINA ȘI ROMÂNIA

LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU*

ABSTRACT

THE SOCIAL EFFECTS OF NEOLIBERALISM. THE SHOCK DOCTRINE IN RUSSIA, CHINA AND ROMANIA

Initially, the theoretical foundation of the International Monetary Fund was inspired by the economic vision of John Maynard Keynes, who argued that the state may resuscitate economic life when it undergoes a downturn. If the state proved unable to restart its national economy, the International Monetary Fund would intervene, and it would not only grant loans meant to revive the economy, but also recommend infrastructure investments, the decrease of interest rates in order to resume crediting and the reduction of taxes in order to decrease the pressure on the private sector in a quasi-immovable economy. In the 1980s, Keynesian ideas were withdrawn from the theoretical foundation of the International Monetary Fund and replaced by the neo-liberal vision. According to the new economic philosophy, the International Monetary Fund would grant loans only if the states in need reduced their budget deficits, increased taxes and interest rates. In other words, instead of boosting economic activity the new IMF practices were restricting it even more. In the rest of the work we will present, using the social constructivism paradigm and the strategic identity concept, the social consequences of neo-liberal ideas in Russia, China and Romania. The shock doctrine is the state of social disorder imposed from outside, as a result of the political gap between the states of the world.

Keywords: neoliberalism, shock doctrine, social constructivism, strategic identity, Milton Friedman.

De-a lungul timpului au fost vehiculate diferite formule ale puterii statului. Unele accentuau importanța teritoriului, mai precis suprafața și localizarea geografică a acestuia, altele erau centrate pe aspectele cantitative și calitative ale factorului demografic – număr de locuitori, densitate, puritate etnică, grad de alfabetizare, sănătate fizică și morală, competențe deținute etc. –, unele evidențiau

* Correspondence address to Lucian Dumitrescu: Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711 București, România; e-mail: dulust@gmail.com.

dispoziția spirituală a elitelor care administrau resursele unui spațiu. Puterea statului este dată de potențialul său, adică de sinteza caracteristicilor sale teritoriale, demografice, culturale, economice, juridice și politice, observa Anton Golopenția în perioada interbelică¹. Susținerea lui Golopenția stabilea totodată și obiectul de studiu al geopoliticii, chemată să studieze potențialul statului în cadrul unui demers științific ce îmbina concluziile sociologiei, economiei, antropologiei, istoriei, demografiei, politologiei și științelor juridice. Prin aducerea în discuție a lui Golopenția, am dorit să arătăm complexitatea formulei puterii statului și, totodată, câmpurile pe care trebuie să le decoperteze analiza geopolitică.

Dar, dacă plecăm de la premisa că puterea veritabilă a unui stat e reflectată de economia acestuia și, mai precis, de sectorul industrial², vom observa că, în 1989, când debutează procesul de demantelare a lagărului socialist, raporturile de forță dintre capitalism și comunism erau net favorabile primului model de organizare economică și socială. În pofida asigurării unui bazin de resurse ieftine, ne referim la statele Lumii a III-a, pe care blocul comunist – fervent adversar al imperialismului – le exploata în regim colonial, bătălia cu blocul capitalist fusese pierdută pe plan intern. Sumele importante pompate de statele comuniste în sectorul de cercetare-dezvoltare au fost direcționate preponderent spre tehnologia militară și mai puțin spre cea civilă. De aici, dincolo de aspectele care țineau de etica muncii în socialism, s-a ajuns la paradoxul ca randamentul industriei grele sovietice de la începutul anilor 1980 să fie similar cu cel al industriei germane de profil din anii 1880, ceea ce întărește butada potrivit căreia comunismul este cel mai lung drum de la capitalism la capitalism. La jumătatea deceniului opt, Gorbaciov observa cu stupeoare că, spre deosebire de Occident, unde se declanșase deja revoluția cipurilor, în Uniunea Sovietică, și, astfel, în întregul lagăr comunist, viața economică continua să pivoteze în jurul industriei grele, care, culmea, era occidentală. „Unul dintre lucrurile mai puțin observate a fost că întregul sistem industrial comunist era în întregime importat din capitalism”³. Prin urmare, în 1989, balanța de putere dintre capitalism și comunism era deja înclinată în favoarea lumii occidentale.

Dezechilibrul se accentuează în anii următori, cu consecința mulării Estului pe calapodul instituțional occidental. Dacă dorea să devină capitalist, Estul trebuia să se dezbrace de modelul instituțional comunist și, cu cât avea să o facă mai repede, cu atât câștigurile sociale urmau să fie mai ridicate. Libertatea politică și prosperitatea economică arborate de eșafodajul instituțional occidental erau într-atât de îmbietoare, încât costurile sociale ale transplantului instituțional fie nu au fost

¹ V. Anton Golopenția, *Opere complete*, Vol. II, *Statistică, demografie și geopolitică*, București, Editura Enciclopedică, 2002.

² În societățile postindustriale, sectorul terțiar este preminent. Cu toate acestea, productivitatea muncii este mai mare în sectorul industrial. Costul cu forța de muncă reprezintă, în sectorul industrial, aproximativ 30% din costul total al produsului. În sectorul terțiar, costul cu forța de muncă înseamnă 70% din costul total al unui serviciu. V. Daniel Bell, *The Coming of Post Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, 1999.

³ Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995. p. 19.

luate în seamă, fie, dacă au fost calculate, au fost băgate sub preș de o elită politico-economică obligată, pentru a se legitima, să hrănească măcar cu speranțe o populație înfometată. Într-o Românie aflată în plin tranzit instituțional, Vladimir Pasti atrăgea atenția asupra limitelor împrumutului instituțional: „Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la a mai importa forme occidentale. Ele sunt necesare în primul rând pentru a asigura integrarea în sistemul internațional, cel economic și cel politic sau strategic. Nu trebuie însă să ne așteptăm ca ele să producă mai mult decât atât”⁴. Nu trebuie să ne așteptăm, cu alte cuvinte, ca, dincolo de servirea intereselor sistemului internațional, modificările operate în planul instituțiilor politice, în ceea ce privește investițiile străine, dreptul de proprietate, politicile sociale sau de protecție a mediului înconjurător să aducă, automat, libertate și prosperitate populației indigene.

1. INTERCALAREA NEOLIBERALISMULUI ÎN RUSIA

După 1989, discursurile reformatoare din fostele țări comuniste s-au mulat fie pe tiparul neoliberal, fie pe cel european. Aplicarea terapiei de șoc, ca modalitate de eliminare a practicilor economiei etatizate, a fost trăsătura comună a celor două modele. Vom prezenta în cele ce urmează, folosind paradigma constructivismului social și conceptul de identitate strategică, consecințele sociale provocate de ideile neolibérale în Rusia, China și România.

Constructivismul social pornește de la premisa că *Weltanschauung*-ul elitei politice deține cea mai însemnată pondere în algoritmul care stabilește înfățișarea interesului național. În susținerea constructivismului social, interesul național este dinamic și modelat în concordanță cu etosul minorității guvernante. De aici diferențele față de liberalism și realism, paradigmele consacrate din câmpul relațiilor internaționale, potrivit cărora interesul național are caracter stabil și conținut relativ constant. Pe culoarul explicativ tăiat de constructivismul social, interesul național nu poate fi cunoscut *a priori*, ci se prezintă mai degrabă ca variabilă dependentă, înrăurită puternic de harta mentală a elitelor politice. Noțiunea de hartă mentală este specifică abordării emice din antropologie, ce încearcă să decodeze realitatea socială a unei comunități și prin intermediul sistemului categorial al localnicilor, comparativ, bunăoară, cu abordarea etică, care tâlmăcește viața comunitară cu ajutorul reperelor academice, indiferent de ce cred localnicii despre un fenomen. Prevalându-se de referențialul indigen, abordarea emică urmărește să zugrăvească imaginea comunității dinlăuntrul acesteia, adică așa cum o văd localnicii. Pretenția paradigmei constructivismului social este similară. Odată decriptată harta mentală a minorității guvernante⁵, este învederată cultura sistemică, raporturile de forță dintre ideile sistemului, precum și dintre

⁴ *Ibidem*, p. 24.

⁵ De precizat că harta mentală a minorității guvernante are puternice infiltrații ideologice, comparativ cu hărțile mentale tradiționale, care erau jalonate de reperele culturilor populare, cu caracter oral.

actorii politici care le vehiculează. Harta mentală a elitei, cel mai important factor din formula interesului național, potrivit paradigmei constructivismului social, este încapsulată de Stanislav Secieru în conceptul de *identitate strategică*. „Prin «*identitate strategică*» înțeleg viziunea asumată de elite (populația o percepe ulterior ca idee națională) cu privire la forma pe care trebuie să o ia sistemul politic și economic, precum și principalele amenințări la adresa securității, potențialii rivali și aliați și marea strategie de urmat (great strategy) pe arena internațională, în vederea asigurării locului și rolului țării în sistemul internațional (...)»⁶. Interesat de diferitele forme pe care interesul național le ia în Rusia post-Război Rece, Stanislav Secieru observă identitățile strategice enunțate în acest răstimp în fostul spațiu sovietic, identități pe care le analizează în lucrarea *Rusia după Imperiu. Între putere regională și custode global*.

La Belovejia, în 1991, președinții Rusiei, Ucrainei și Bielorusiei consfințeau dizolvarea Uniunii Sovietice, spațiul care devenise un obișnuit al reformelor încă din secolul XVII. Momentul Belovejia era punctul de plecare pentru o reformă doar aparent nouă, căci obiectul acesteia, mlădierea Rusiei pe calapoadele instituționale gândite în Occident, era același de patru sute de ani încoace. Și, totuși, exista o noutate. Pentru prima dată de la Petru cel Mare încoace, Rusia renunța, cel puțin la nivel declarativ, la statutul ei de putere imperială. Lua astfel sfârșit un *megaciclu imperial* întins pe durata unei jumătăți de mileniu, început în 1480 cu lunga așteptare de pe râul Ugra, când, grație victoriei obținute de Ivan al III-lea împotriva hanatului khazan, începea dilatarea *Mittelpunkt*-ului moscovit, ai cărui pulsari militari răzbat în vremea lui Ivan al IV-lea, zis și cel Groaznic, până în Siberia. Se încheia, deci, la Belovejia, un megaciclu imperial ce amintea de cel columbian. Potrivit lui Halford Mackinder, descoperirile geografice ale lui Cristofor Columb și bula papală *Nostra Caetera*, ce împărțea lumea descoperită între Spania și Portugalia, anunțau hegemonia de patru veacuri a puterilor talasocratice⁷. În debutul secolului XX însă, o nouă putere se profila pe scena politicii mondiale. Pentru că resursele uriașului spațiu eurasiatic puteau fi distribuite în periferiile acestuia prin intermediul drumurilor de fier, Uniunea Sovietică, deja putere telurocratică, se putea transforma rapid și în putere talasocratică. Debuta astfel ciclul geopolitic postcolumbian, răstimp în care puterile continentaliste urmau să domine câmpul relațiilor internaționale. Modul în care modernitatea s-a inserat în zona eurasiatică a infirmat, parțial, prognoza lui Mackinder.

Deficitul bugetar de 30% din PIB, orașele amenințate de spectrul foamei și armata inaptă să apere frontierele de stat din pricina subfinanțării cronice dovedeau că Rusia anului 1991 nu mai era o putere mondială. Nu stăruim asupra motivelor

⁶ Stanislav Secieru, *Rusia după imperiu: între putere regională și custode global*, Iași, Editura Institutul European, 2008, p. 41.

⁷ Puterile talasocratice sunt puterile maritime, cele care au fost în centrul sistemului mondial modern începând cu secolul XVI. Ne referim la Olanda, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Telurocrațiile reprezintă puterile continentaliste, precum Federația Rusă sau Germania.

care pulverizaseră, încă din vremea lui Brejnev, baza puterii sovietice, Războiul din Afganistan și scăderea dramatică a prețului petrolului, ca urmare a conflictului irano-irakian din deceniul opt, fiind doar câteva dintre acestea. Se adaugă înapoierea tehnologică și lipsa banilor pentru reformele îndrăznețe inițiate de Gorbaciov. Ne aplecăm asupra răstimpului în care destinele Rusiei au fost în mâna președintelui Elțin și a elitei politice pro-occidentale. În această perioadă, reformele sociale au avut un singur țel: să dea Rusiei, cât mai grabnic, o înfățișare occidentală. Au fost reconstruite urgent palierele identității strategice, trecându-se, practic, peste noapte, de la coordonatele sociale trasate de un regim totalitar – drepturi minimale și economie centralizată –, la reperiile democratice, – drepturile omului și economia de piață. Una dintre consecințele implementării noii urzeli instituționale a fost covârșitorul recul identitar. „Frontierele politice, istorice, culturale și etnice, confruntate cu hărțile mentale ale rușilor, nu mai aveau coerență”. Dar aceasta nu a fost singura urmare a schimbării rapide a axului instituțional și, probabil, nici cea mai gravă.

Jurnalista Naomi Klein scrie în *Doctrina șocului* că Rusia post-Război Rece a suferit trei șocuri majore, dizolvarea Uniunii Sovietice fiind doar primul dintre acestea. Urmează terapia de șoc aplicată economiei centralizate a Rusiei și atacarea Parlamentului de către armata convocată de președintele Boris Elțin la data de 4 octombrie 1993, cu mențiunea că suprimarea Parlamentului era maniera de „(...) a apăra noua economie capitalistă a Rusiei de amenințarea democrației”⁸. Dizolvând Parlamentul, simbolul democrației, președintele Elțin apăra libertatea comerțului și nesocotea drepturile populației, semn că funcția soteriologică deținută cândva de poporul rus fusese acum transferată principiilor economiei liberale și apostolului lor, Milton Friedman. Conform identității strategice elaborate de elita pro-occidentală, economia reglementată integral de către stat timp de peste 70 de ani urma să se transforme iute într-una de piață. Soluția propusă era în acord cu principiile terapiei de șoc gândită de Milton Friedman, întemeietor al Școlii de la Chicago și laureat al premiului Nobel pentru economie în 1976. Friedman pleca de la premisa că „(...) piața liberă este un sistem științific perfect (...)”⁹, așa încât orice imixtiune, venită îndeosebi din partea statului, în modul de funcționare a acestui mecanism nepereche, genera inflație și rate mari ale șomajului. Premisa friedmaniană fusese însă infirmată de Criza Economică din anii '29–33, care demonstraseră că piața nu este un sistem perfect, ci mai degrabă unul capricios, cu o serie de întârzieri în procesul de reechilibrare. După John Maynard Keynes, algoritmul economic imaginat de Adam Smith, în care statul are doar funcție militară și juridică, era mai curând teoretic, aplicabil în circumstanțe în care rata șomajului este zero, iar numărul competitorilor aflați pe piață și volumul bunurilor tranzacționate de aceștia erau scăzute. E motivul pentru care piața autoreglatoare e foarte puțin spre deloc

⁸ Naomi Klein, *Doctrina șocului*, București, Editura Vellant, 2008, p. 246.

⁹ *Ibidem*, p. 57.

armonizatoare, atunci când ratele șomajului sunt ridicate, iar gradul de subutilizare a resurselor e mare. Pentru stimularea cererii agregate e nevoie, scrie Keynes, de intervenția statului în economie; o intervenție indezirabilă, în viziunea lui Milton Friedman, a cărui gândire economică aspira să înlăture toți factorii care afectau funcționarea pieței, cel mai intruziv fiind statul. În scenariul lui Friedman, statul urma să fie redistribuit din rolul de protagonist al scenei economice într-unul marginal. Astfel, reglementările care stăteau în calea acumulării profitului trebuiau împuținate ori înlăturate, activele publice urmau a fi privatizate, iar subvențiile bugetare destinate susținerii programelor sociale erau reduse sau chiar tăiate. Oamenii de stat care au traversat Marea Criză înțeleseseră pericolul reprezentat de o economie de piață dereglementată și aderaseră la politicile economice intervenționiste propuse de John Keynes. Deloc întâmplător, ideile friedmaniene erau susținute de corporațiile transnaționale, care, în condițiile unui stat puternic și proeminent în viața economică, au constatat că o bună parte din venituri fusese absorbită de sistemul public de taxe și impozite. Naomi Klein susține că doctrina șocului a fost sprijinită mai ales de corporațiile transnaționale, pintelul geoeconomic al statului.

Terapia de șoc a Școlii de la Chicago, numită și distrugere creatoare, „(...) încearcă desființarea sistematică a legilor și reglementărilor existente pentru a recrea acel climat anterior de anarhie”¹⁰. Dar incoerența socială provocată de terapia de șoc nu este întâmplătoare, ci deliberată și urmărește „(...) crearea unor oportunități pentru obținerea unor profituri enorme, realizate foarte rapid, nu în ciuda stării de anarhie, ci datorită ei”¹¹. Ca pseudonim al neoliberalismului, terapia de șoc facilitează spolierea statelor periferiale de către companiile transnaționale, adică de către metropolă. Cu cât identitatea strategică definită de elita guvernantă și transformările instituționale prilejuite de aceasta se mlădiază mai puțin pe practicile sociale tipice unui spațiu, cu atât terapia de șoc are șanse mai mari de a împila o societate. De pildă, prin crearea unei economii de enclavă¹².

Doctrina șocului este starea de dezordine socială impusă din exterior, ca urmare a dezechilibrului de putere existent între statele lumii. În Rusia însă, responsabilă pentru tulburările sociale este și elita politică autohtonă, căci noua identitate strategică era într-un dezacord evident cu traseul instituțional urmat de Rusia în ultimele patru veacuri. O țară în care peste 8 000 de polițiști își pierd viața în confruntările cu grupările mafioate în 1992 (Secrieru, 2008) era caracterizată chiar de președintele ei ca o „superputere criminală”. Din pricina celor peste 4 000 de grupări mafioate ce aveau legături cu clasa politică în 1994, Rusia devenea o

¹⁰ *Ibidem*, p. 258.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Cu un centru administrativ și unul productiv, diriguite de regulă de o inteligenție, economia de enclavă colectează plusprodusul activității economice dintr-o țară și-l orientează apoi către zona metropolitană a sistemului mondial modern.

amenințare pentru securitatea statelor limitrofe. Și acestea sunt doar câteva dintre urmările economice și sociale produse de o identitate strategică ce face casă bună cu doctrina șocului. Între 1992 și 1993, inflația galopantă reducea veniturile reale cu 46%, iar colapsul rublei din 1998 le diminuează cu încă 15% (Secrieru, 2008), milioane de oameni din clasa de mijloc își pierd agoniseala de-o viață, iar alte milioane nu-și mai primesc salariile luni de zile din pricina curmării subvențiilor bugetare. Consumul mediu al populației este cu 40% mai mic în 1993 comparativ cu anul precedent (Klein, 2008). De asemenea, terapia de șoc aplicată de elita pro-occidentală împinge o treime din populația Rusiei în sărăcie. Potrivit unui raport al Băncii Mondiale, 74 de milioane de ruși trăiau sub pragul sărăciei în 1996, adică mai bine de jumătate din populația țării (Klein, 2008). Totodată, PIB-ul anului 1998 este mai mic cu 43,3 % comparativ cu cel din 1991, pentru ca în aceeași perioadă producția industrială să scadă cu 56%. Din 1992 până în 2006, Rusia pierde 6,6 milioane de oameni. „Demografia Rusiei este caracteristică unei țări aflate în război. Populația actuală de 142 de milioane scade cu 700 000 de oameni pe an. Până în 2050, aceasta poate ajunge la mai puțin de 100 de milioane. Rata mortalității este dublă în raport cu media din țările dezvoltate. Speranța de viață a bărbaților din Rusia, de doar 60 de ani, este una dintre cele mai scăzute din lume. Numai jumătate dintre tinerii care au împlinit astăzi 16 ani se așteaptă să atingă vârsta de 60 de ani, situația fiind aproape similară cu cea de la finele secolului XIX”¹³.

Începând cu anul 2002, Vladimir Putin definește o nouă strategie identitară pentru Rusia, una inspirată de eurasianiștii Piotr Savițski, Nikolai Trubețkoi și Gheorghe Vernadski, potrivit cărora Rusia nu face parte nici din Europa și nici din Asia, ci este mai degrabă o entitate spirituală, o idee care asigură coeziunea uriașului spațiu răsăritean. În viziunea eurasianiștilor, principala amenințare la adresa Rusiei ca idee-crație este civilizația occidentală. E motivul pentru care noua formulă strategică recuperează trecutul imperialist, atât țarist, cât și sovietic. Cu toate acestea, identitatea strategică croită de administrația Putin nu a fost vădit antioccidentală. Mai degrabă, ea a fost în acord cu harta mentală a președintelui, care accepta parțial principiile economiei de piață și ale liberului schimb și care, pe lângă că era partizan al egalității sociale, se arăta încrezător în măreția Rusiei, pe care o vedea ca pe o „(...) superputere regională și, în același timp, una cu un potențial rol în politica mondială”¹⁴. Irina Isakova scrie că în timpul administrației Putin statul rus și-a organizat interesele pe plan intern și internațional mai degrabă după un tipar eurasianist. Spre deosebire de neo-eurasianiștii care văd în Occident principala amenințare la adresa Rusiei, președintele Putin a susținut o identitate deschisă pentru Rusia, obiectivată în relații strânse cu China, Franța, Anglia, dar

¹³ „The Economist” (2008, Nov 27th). „The Incredible Shrinking People”, print edition.

¹⁴ Stanislav Secrieru, *op. cit.*, p. 153.

mai ales cu Germania, astăzi aproape o treime din necesarul pieței germane de gaz¹⁵ fiind asigurat de Gazprom, în temeiul unui contract încheiat cu Rurgaz până în 2030¹⁶.

În timpul administrației Putin, statul a fost redistribuit în rolul de protagonist al reformei sociale, rol deținut până atunci de piață și de instituțiile financiare internaționale, monopolurile publice asupra resurselor naturale au fost reinstituite, disciplina financiară a fost restabilită, iar acordurile cu FMI au fost denunțate. O identitate strategică nouă, mai apropiată de specificul național, nu a avut însă forța să smulgă Rusia din marasmul social în care fusese aruncată de identitatea strategică anterioară. În aria dreptului de proprietate există încă „aceeași mahmureală ideologică de sorginte comunistă”¹⁷. Statisticile arată că salariul mediu a sporit în Rusia, însă creșterea salarială nu e rodul inovației tehnologice care mărește randamentul muncii, ci al reducerii populației. „Întrucât populația Rusiei s-a diminuat, venitul pe cap de locuitor a crescut mai rapid decât PIB-ul, de la 1 312 \$ în 1999 la 9 070 \$ în 2007. Nu toate beneficiile economice provin deci din creșterea economică: salariile medii lunare au crescut de opt ori, de la 62 \$ în 1999 la aproximativ 529 \$ în 2007”¹⁸. Clasa de mijloc, garanție a funcționării unei democrații după David Hume, este extrem de firavă în Rusia de astăzi. „Un studiu întreprins în anul 2003 de către Tatyana Maleva de la Institutul Independent de Politici Sociale din Moscova stabilea că aproximativ 20% dintre ruși puteau fi încadrați în clasa de mijloc sub raportul veniturilor și ocupației. În mod îngrijorător, procentul este mai mic decât cel existent în preajma Revoluției din Octombrie 1917, când aproape un sfert din populația Rusiei făcea parte din clasa de mijloc. În majoritatea țărilor cu niveluri de venit specifice Rusiei, clasa de mijloc reprezintă jumătate din întreaga populație sau chiar mai mult”¹⁹. Deși președintele Putin anunța încă din 2005 un plan ambițios de cercetare-inovare, ce urma să fie stipendiat de stat, Alan Greenspan estimează că Rusia nu va deține o poziție fruntașă în competiția tehnologică a secolului XXI. Deocamdată, previziunea sa este corectă. Creșterea economică a Rusiei se datorează cu precădere exportului de bunuri cu valoare adăugată mică, gaze naturale mai ales, adică exact mărfurile pentru care cererea a scăzut dramatic în contextul crizei financiare internaționale.

¹⁵ În aprilie 2010, președintele Dmitri Medvedev împreună cu Gunther Oettinger, comisarul european pentru energie, au inaugurat construcția gazoductului North Stream, ocazie cu care Oettinger a precizat că „Rusia va rămâne pentru zeci de ani principalul partener energetic al UE”. V. „UE și Rusia lucrează nemțește pentru Nord Stream”, 9 aprilie 2010, www.cotidianul.ro.

¹⁶ Irina Isakova, *Russian Governance in the Twenty-First Century. Geo-Strategy, Geopolitics and Governance*, London & New York, Frank Cass, 2005, p. 17.

¹⁷ Alan Greenspan, *Epoca turbulențelor. Aventuri într-o lume nouă*, București, Editura Publica, 2008, p. 333.

¹⁸ Olga Oliker, Keith Crane, Lowell H. Schwartz, Catherine Yusupov, *Russian Foreign Policy. Sources and Implications*, Rand Corporation, 2009, p. 47.

¹⁹ „The Economist” (2009, Feb. 12th). „Beyond Visteria Lane”, print edition.

Astăzi, Rusia valorifică din plin resursele geopolitice și geoeconomice moștenite de la Uniunea Sovietică. Fundamentul imperial al identității strategice asamblate de Vladimir Putin se manifestă printr-o geopolitică asertivă, posibilitatea înființării de baze rusești în afara fostului spațiu al Uniunii Sovietice fiind unul dintre obiectivele Kremlinului, alături de utilizarea armelor nucleare în cadrul unei posibile strategii de *containment*. Relația cu Uniunea Europeană, mai ales cu Franța și Germania, este vitală pentru o Rusie înapoiată din punct de vedere tehnologic. Cu toate acestea, arată Dmitri Trenin²⁰, centrul de greutate al geopoliticii Federației Ruse în secolul XXI va fi unul intern. Depopularea Siberiei, presiunea demografică uriașă exercitată de China, precum și tendințele revizioniste ale Chinei, stimulate de saltul economic din ultimii ani, sporesc îngrijorările Moscovei în legătură cu zona siberiană.

2. NEOLIBERALISM CU INSERȚII CHINEZEȘTI

Mao Zedong înțelese consecințele sociale negative generate de schimbul inegal dintre China și Occident. Țăranii fuseseră sărăciți de produsele ieftine ale străinătății, care suprimaseră industria manufacturieră casnică, proletariatul din Shanghai era supraexploatat și subremunerat, iar asaltul catolicismului se făcea din ce în ce mai resimțit, pe măsură ce tot mai multe tinere femei erau educate în școli misionare. Acestea au fost circumstanțele care au favorizat definirea unei identități strategice anti-occidentale, ce a guvernat conduita internațională a Chinei vreme de câteva decenii, până la vizita lui Richard Nixon din 1972, când sunt reluate relațiile cu Statele Unite. Interesant e că, în viziunea lui Mao, cel mai revoluționar stat al lumii nu era Uniunea Sovietică, ci China²¹. Din acest motiv, la puțină vreme după semnarea tratatului cu Uniunea Sovietică, ce transforma China în satelit al Moscovei, liderul chinez se răzgândește și denunță unilateral acordul, la finele anilor '50. Hrușciiov îi sancționează nehotărârea prin retragerea tehnicienilor sovietici care contribuiseră la realizarea proiectelor economice ale Chinei²². După moartea lui Mao Zedong, survenită în 1976, China se întoarce din ce în ce mai mult spre Occident. Schimbarea de macaz în chestiunea identității strategice nu avea ca resort afinitățile valorice cu Apusul, ci era impulsionată mai curând de antipatia din ce în ce mai profundă resimțită față de Uniunea Sovietică.

În decembrie 1978, după două întâlniri cu facțiunea maoistă a Partidului Comunist Chinez, este emis un comunicat în care apare, o singură dată, cuvântul reformă. A fost respinsă, cu acel prilej, inițiativa împrumutării țăranilor, pentru a

²⁰ V. Dmitri Trenin, *The End of EURASIA. Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moscow, Carnegie Center, 2001.

²¹ Steven Casey, Jonathan Wright (edit.), *Mental Maps in the Era of Two World Wars*, New York, Palgrave Macmillan, 2008.

²² Ion Rațiu, *Moscova sfidează lumea*, Timișoara, Editura Stigmata, 1990.

fi elogiată ideea comunelor populare, pusă în practică de Mao. „Fragila victorie reformistă reputată de Deng este îmbibată cu un compromis care persistă până astăzi”²³. Cu toate acestea, reforma agrară începe în provincia Anhui, dar nu de sus în jos, ci invers. Țăranii uneia dintre comunele provinciei au parcelat pământul în secret, cu toate că știau că pedeapsa aplicată pentru nesocotirea legii era moartea. Localnicii, animați, se pare, de simțământul proprietății, au primit și susținerea lui Wan Li, lider provincial și aliat al lui Deng, pentru ca în scurtă vreme exemplul țăranilor din provincia Anhui să fie urmat și de țăranii din zonele învecinate, astfel că în 1984, când comunele au fost desființate, modelul acestora deja se modificase radical.

Reforma și deschiderea nu figurau pe agenda lui Deng Xiaoping în urmă cu 30 de ani, susține Bao Tong, fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Chinez²⁴. Deng era preocupat mai degrabă de realizarea consensului politic în vederea scoaterii țării din haosul economic generat de Marele Salt Înainte din anii '50 și de Revoluția Culturală demarată în 1966. Reforma începe cu adevărat în China abia în 1992, atunci când Deng consideră că sosise momentul să aplice lovitura de grație maoiștilor. „Două dintre cele mai ambițioase reforme din ultimii 30 de ani – desființarea a zeci de mii de întreprinderi deținute de stat și privatizarea pieței imobiliare urbane – n-au decolat decât spre finele anilor '90. Închiderea întreprinderilor a dat naștere la uriașe suferințe (dar nici măcar un singur protest) de vreme ce milioane de cetățeni au fost trimiși în șomaj”²⁵. Se pare că cel care a animat aplecarea reformatoare a lui Deng Xiaoping a fost tocmai Milton Friedman, părintele neoliberalismului.

Cu ocazia călătoriei întreprinse la Beijing în 1980, Milton Friedman află ideile reformiste ale lui Deng Xiaoping chiar de la acesta. Este surprins să constate că, în bună măsură, el și cu Deng Xiaoping rezonau, în sensul că privatizarea și creșterea consumului populației în condițiile menținerii controlului absolut al puterii erau ideile-pivot ale viziunilor lor reformatoare. Mai mult decât atât, pentru Deng și Milton libertatea avea același înțeles. „Definiția pe care o dă Friedman libertății – *în care libertățile politice sunt neesențiale, chiar inutile, în comparație cu libertatea nerestricționată a comerțului* (subl. ns., L.-Ș.D.) – se conformează viziunii care începe să prindă contur în biroul PCC”²⁶.

Concomitent cu implementarea reformelor ce deschideau granițele țării pentru investitorii străini, guvernul chinez înființa o nouă unitate de poliție. Numărând 400 000 de oameni, avea misiunea să pedepsească aspru faptele considerate crime economice, adică grevele sau protestele. Că reformele economice nu aveau mandatul populației și că identitatea strategică croită de Deng Xiaoping nesocotea țara reală era evident. Stau mărturie în acest sens cele 74 000 de proteste

²³ „The Economist” (2008, Dec. 11th). „The Second Long March”, print edition.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Naomi Klein, *op. cit.*, p. 199.

din 2004, de șapte ori mai multe decât cu un deceniu în urmă (Greenspan, 2008). E dovedit astfel surmenajul social indus de proiectul de dezvoltare articulat de elitele politice, un proiect de dezvoltare împănăt cu idei neoliberale. Stresul social cu care se confrunta populația nu mai conta. Important era doar faptul că țara devenise un paradis terestru pentru companiile multinaționale. „Nicio țară din lume nu oferea condiții mai favorabile decât China: taxe și tarife reduse, oficiali coruptibili și, cel mai important, forță de muncă la discreție, cu pretenții salariale mici, care nu va îndrăzni ani de zile să riște să ceară salarii mai mari sau condiții de muncă decente, de frica represaliilor violente ale autorităților”²⁷.

Cu alte cuvinte, nicio țară din lume nu prilejuia corporațiilor internaționale obținerea de profituri mai mari, ca urmare a unui program de reformă elaborat de o elită politică conectată la referențialul neoliberal, costurile reformei fiind deversate către populație. Wang Hui, autorul lucrării *China's New Order* și organizator al protestelor din Piața Tiananmen, susține că manifestanții din 1989 nu erau doar studenți, așa cum reiese din rapoartele oficiale. Protestatarii proveneau din toate categoriile sociale, iar nemulțumirea lor fusese pricinuită mai ales de ecourile sociale ale reformei economice cu profil neoliberal, implementată de Deng Xiaoping, care, după reprimarea mișcării de protest din Piața Tiananmen, se declară susținător al capitalismului, iar nu al comunismului, dar al capitalismului „de pradă” (uzurar), iar nu al celui rațional, care diseminează prosperitate și libertate. Potrivit lui Naomi Klein, masacrul din piața Tiananmen a avut cel puțin două consecințe.

În primul rând, represiunea brutală a manifestanților dă naștere unei stări cataleptice ce cuprinde întreaga societate chineză, iar în al doilea rând, pe fondul acestei stări de încremenire socială, începe aplicarea doctrinei șocului în China.

Astăzi, elita politică a Chinei se mândrește cu succesul reformelor inițiate în 1978 de Deng Xiaoping. Contribuția actuală a Chinei la PIB-ul mondial este de 6%, comparativ cu doar 1,8% în 1978, iar peste 200 de milioane de cetățeni chinezi au fost scoși din ghearele sărăciei²⁸. China este cea mai mare consumatoare de mărfuri din lume, al doilea consumator mondial de petrol și cel mai mare producător de oțel. Spiritul inovator pare să câștige teren. Reformele cu spirit neoliberal au lăsat însă nerezolvate mai multe probleme structurale: populației rurale²⁹, deconectată de la *boom*-ul economic, nu i se permite să migreze spre orașe, întreprinderi de stat ineficiente³⁰, deservite de un sistem bancar greoi,

²⁷ *Ibidem*, p. 204.

²⁸ „The Economist” (2008, Dec. 11th). „The Second Long March”, print edition.

²⁹ „Structura puterii rurale s-a modificat de o manieră insignifiantă în raport cu zilele comunei. Pământul continuă să fie deținut sub forma unei posesii colective, deși este închiriat gospodăriilor individuale. Acest sistem a blocat accesul fermierilor la creșterea de care au beneficiat orașele ca urmare a dezvoltării rapide în ultimii ani a pieței libere a proprietăților de teren”. „The Economist” (2008, Dec. 11th). „The Second Long March”, print edition.

³⁰ „Întreprinderile private produc astăzi două treimi din producția manufacturieră a Chinei, dar firmele cu capital de stat domină sectoarele strategice, cum ar fi sectorul bancar, sectorul energetic și

corupție³¹, lipsa de competență în domeniul financiar-contabil etc. (Greenspan, 2008). China exportă astăzi produse mai sofisticate decât în urmă cu un deceniu, ceea ce-l face pe Alan Greenspan să se întrebe dacă creșterea complexității prelucrării este rodul dezvoltării tehnologice. Se pare că nu. China nu produce bunuri cu valoare adăugată mare, ci doar le assemblează, în condițiile în care dezvoltarea tehnologică stagnează, productivitatea muncii este mică, iar salariul pe măsură. Bunăoară, salariul mediu obținut de muncitorul chinez astăzi înseamnă 6% din salariul mediu obținut în Hong-Kong și 9% din salariul mediu al unui taiwanez³². Comparativ cu inovația tehnologică, înșelăciunea este o metodă mai ieftină de reducere a costurilor de producție; „(...) în cadrul fabricilor inovația este orientată spre reducerea costurilor, adesea sub forma unor acțiuni care variază între neplăcut și periculos. Procesul de ambalare este ieftinit, formulele chimice modificate, standardele sanitare încălcate, și așa mai departe, într-o serie neîntreruptă ce scade valoarea bunurilor”³³.

În pofida spiritului neoliberal care le-a animat, reformele inițiate de Deng Xiaoping n-au diseminat prosperitatea la nivel național, în zonele rurale, unde viețuiesc 700 de milioane de cetățeni chinezi, veniturile lunare fiind mai mici de 50 \$. În ceea ce privește libertatea cetățenilor chinezi, o mostră pentru lipsa acesteia este accesul limitat la internet. Elitele politico-economice din China nu vor să repete erorile glasnostului și perestroikăi, iar restrângerea accesului la internet constituie, în viziunea lor, o garanție în acest sens.

3. ROMÂNIA ȘI ISPITA NEOLIBERALĂ

În România postcomunistă, Paul Blokker³⁴ surprinde trei identități strategice. Prima dintre ele, articulată de coaliția ce includea nucleul tare al Frontului Salvării

mass-media. Între 2001 și 2006, numărul firmelor cu capital de stat a scăzut de la 370 000 la 120 000, dar asta încă lasă în mâinile statului active ce valorează 1,3 trilioane de dolari. Mai este încă multă muncă de făcut” (*ibidem*).

³¹ „Nu este pentru prima dată când Hu Jintao, șeful partidului și președinte al Chinei, sesizează cu precizie două probleme: clivajul ce se adâncește între cei mai bogați locuitori ai orașului și cei mai săraci locuitori ai satului și lipsa de democrație internă în cadrul partidului, un fel tovarășesc de a numi responsabilitatea și curajul de a pune întrebări și de a discuta. (...) Ca în cazul oricărei economii aflată în plină dezvoltare, în spatele tuturor succeselor obținute de creșterea sinucigașă a Chinei se ascund numeroase probleme, de la corupția incredibilă și efectele devastatoare ale poluării până la sistemul bancar fragil și lipsa curților independente de justiție, care să asigure aplicarea legii. (...) Actualmente, disparitățile de venituri dintre puținii bogați ai Chinei și foarte mulții ei săraci (țărani, navetiști, pensionari) l-ar face pe un capitalist modern să se roșească”. „The Economist” (2007, Oct. 11th). „China, Beware”, print edition.

³² Daniel Thorniley, *China: The Business Outlook*, Economist Intelligence Unit.

³³ „The Economist” (2009, May 14th). „Poorly Made”, print edition.

³⁴ V. Paul Blokker, *Varieties of Modernity: The Romanian Post-Communist Experience as a Renewed Attempt at Modernisation*, Routledge, 2004.

Naționale, sublinia necesitatea unei reformări graduale a societății românești. Deși dădea naștere la instituții hibrid, precum democrația originală, identitatea strategică șlefuită de FSN nu pierdea din vedere integrarea în structurile euro-atlantice. Când privește identitatea strategică definită de partidele situate la extrema stângă și extrema dreaptă a eșichierului politic, aceasta opta pentru continuitatea cu trecutul comunist și era refractară față de demersurile de integrare în NATO și în Uniunea Europeană. O astfel de întreprindere era apreciată de Partidul România Mare și Partidul pentru Unitatea Națională a Românilor ca sinonimă cu pierderea suveranității naționale. Discursul coaliției anticomuniste, ce includea partidele istorice – Partidul Național Țărănesc Creștin-Democrat, Partidul Național Liberal, Partidul Social Democrat din România –, dă naștere unei identități strategice ce susținea repudierea trecutului comunist și adoptarea urgentă a instituțiilor democratice.

Ideea-pivot a identității strategice forjate de foștii comuniști a fost *continuitatea*, scrie Paul Blokker, o continuitate care s-a manifestat prin păstrarea puterii politice de către membrii defunctului Partid Comunist, iar în plan economic prin protejarea companiilor gigant construite de statul comunist. Totodată, continuitatea s-a reflectat și în discursul public, care a pivotat în jurul statului paternalist și a specificului național. Față de investitorii străini, FSN, iar mai apoi ramura acestuia, Partidul Democrației Sociale din România, au avut o atitudine rezervată, întrucât dezmembrarea combinatelor mamut, construite în perioada comunistă, s-ar fi soldat cu un număr însemnat de șomeri. De aici, creșterea riscului de turbulențe sociale. În același timp, odată cu achiziționarea activelor publice de către feluriți particulari, s-ar fi restrâns semnificativ aria controlului politic asupra principalelor resurse. Decizia de privatizare a companiilor statului, prin care au fost scoase la mezin 53% dintre companiile publice, a fost acompaniantă de înființarea regiilor autonome, care păstrau controlul statului asupra zonei strategice a economiei naționale (Blokker, 2004)³⁵. În anii '90, elita politico-economică autohtonă părea că înțelesese importanța strategică a trecerii ramurilor strategice ale industriei naționale în custodia statului. O înțelegere aparentă, demonstrată de tranzacțiile încheiate un deceniu mai târziu. Nu e suficient ca statul să-și mențină prezența în sectoarele economice strategice. Stăruința statului în industria de armament, industria energetică, industria minieră, serviciile poștale și transportul feroviar trebuie să aibă și răsfrângere socială pozitivă. Ineficient administrate însă, regiile autonome ale statului au produs pierderi importante, care, ca de obicei, au fost trecute pe nota de plată a populației.

E de remarcat că proprietarii întreprinderilor privatizate nu erau investitorii străini, ci cetățenii. Pe de o parte, „cuponiada” a dorit să implice populația în procesul construirii economiei de piață, iar pe de altă parte, guvernele social-democrate n-au vrut să negligeze principiul justiției sociale. Legea 18/1991 a

³⁵ Potrivit Legii 15/1990, ramurile strategice ale economiei naționale erau industria de armament, industria energetică, industria minieră, serviciile poștale și transportul feroviar.

Fondului Funciar a fost o altă mostră a prudenței cu care foștii membri ai Partidului Comunist au abordat procesul privatizării. În baza acestei legi, foștii proprietari au fost reîmproprietăriți parțial și sub condiție: loturile de pământ primite nu puteau fi vândute timp de cinci ani de la primirea în posesie. Consecința reîmproprietăririi parțiale a fost proliferarea loturilor mici și descompuse, adică formate din suprafețe aflate adesea la distanță mare unele de altele. S-a adăugat la aceasta lipsa creditelor pentru achiziționarea utilajului necesar exploatării intensive a suprafețelor de pământ primite, ceea ce a condus la scăderea dramatică a productivității muncii în agricultură, cu consecințe sociale nefaste, mai ales într-un moment în care prevalente deveniseră fluxurile migratorii oraș-sat.

Nu insistăm foarte mult asupra performanței economice generate de identitatea strategică a excomuniștilor, o viziune desprinsă totuși de ideile neolibérale. După prăbușirea economică din 1991, de $-12,9\%$ ³⁶, economia este revigorată ulterior. Cu toate acestea, cel mai bun an de guvernare a ex-comuniștilor, anul 1995, când se înregistrează o creștere economică de $7,1\%$ (Zamfir, 2010), e sub performanța anului 1989. PIB-ul României din 1989, la valoarea leului din acel an, era de 798 miliarde de lei, pentru ca PIB-ul anului 1995 să fie de doar 676 miliarde de lei, la valoarea leului din 1989 (Zamfir, 2010). De asemenea, salariul mediu net din 1995 era cu 25% mai mic decât cel din 1989 (Zamfir, 2010).

În *Democratising Capitalism?*, Liliana Pop sondează atitudinile avute de elita politică autohtonă față de Occident, printr-un demers intelectual dezlipit de paradigma constructivismului social și de conceptul de identitate strategică. Atitudinile identificate de Liliana Pop la elita politică indigenă – ambivalență, implicare constructivă, imitație agresivă, parazitism³⁷ – au fost împărtășite nu neapărat față de Occident ca spațiu cultural și instituțional, ci îndeosebi față de Fondul Monetar Internațional, organismul financiar mondial cel mai implicat în tranziția României postcomuniste, așa cum remarcă și istoricul Tom Gallagher: „(...) Fondul Monetar Internațional (FMI), agenția externă cel mai strâns implicată în problemele României după 1989 (...)”³⁸.

³⁶ Cătălin Zamfir, Iulian Stănescu, Simona Ilie (coord.), *Raportul social al ICCV. După 20 de ani: opțiuni pentru România*, 2010.

³⁷ *Implicarea constructivă* este atitudinea avută față de Occident de tehnocrații prezenți în guvernele post-decembriste, precum și de specialiștii neînregimentați politic care au avut contacte cu reprezentanții instituțiilor internaționale. În ceea ce privește atitudinea partidelor naționaliste, precum Partidul România Mare, aceasta este calificată de Liliana Pop ca *parazitism*. Deși membrii acestor partide au susținut neconștient pericolul reprezentat de Occident pentru România, ei au acceptat să fie cooptați în felurite organisme internaționale. V. Liliana Pop, *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press, 2006.

³⁸ Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 207.

Poziționarea față de Occident, derivată din identitatea strategică elaborată de FSN, iar apoi de PDSR, a fost *ambivalența*, potrivit Liliane Pop. Social-democrații au articulat o viziune care menținea statul în postura de protagonist al vieții economice, din motivele pe care le-am precizat mai sus. În plus, social-democrații considerau, pe linie keynesiană, că statul poate impulsiona economia națională, mai ales într-o perioadă de recesiune severă, așa cum fusese intervalul 1990–1993. O viziune situată, astfel, la antipodul celei neoliberale. Cu toate acestea, se impunea semnarea unui acord cu Fondul Monetar Internațional, întrucât un parteneriat economic de acest gen releva dorința României de a relua legăturile cu Statele Unite ale Americii. Evident, un asemenea acord, odată semnat, declanșa sarabanda reformelor structurale în economie. În 1996, anul în care sufragiul democratic transfera puterea politică de la PDSR la CDR, Ion Iliescu sublinia importanța geopolitică a Statelor Unite și beneficiile aduse părții române de strângerea relațiilor diplomatice cu Washington-ul. „Dincolo de cifre și evoluții, important este accesul la tehnologii, la surse de finanțare și la managementul modern, faptul că avansează vizibil cooperarea româno-americană în domeniul politic, militar, de învățământ și cercetare, că se instituie un real parteneriat cu cea mai puternică țară a lumii”³⁹.

Identitatea strategică formulată de CDR dă naștere, din perspectiva atitudinii față de Occident, *imitației agresive*. „Imitația agresivă este atitudinea bazată pe dorința de a adopta valori politice, recomandări de politici publice și sugestii provenite din Occident fără discuție și cu intervenții locale minore. Deși cei care implementează și traduc în limbaj politic aceste măsuri sunt actorii locali, perspectiva locală, ca poziție de putere alternativă, este în general absentă sau nesocotită. Renunțarea completă la sistemul comunist, fără a se analiza ceea ce s-a realizat și ceea ce trebuie schimbat este exemplul unei astfel de atitudini (...)”⁴⁰. Imitația agresivă este consecința programului electoral cu care CDR câștigă alegerile în 1996. Pe lângă *Contractul cu România*, care stipula că, în termen de 200 de zile de la preluarea puterii, guvernarea CDR va ameliora semnificativ situația social-economică a României, liderii partidelor istorice promisesea electoratului propriu grabnica integrare a României în structurile euroatlantice. Într-atât s-a preocupat administrația Constantinescu de accederea României în NATO și Uniunea Europeană, percepute ca singurele zone instituționale ce ar fi garantat suveranitatea României, încât o serie de măsuri punctuale prevăzute de *Contractul cu România* – restituirea terenurilor agricole veritabililor proprietari, măsuri de relansare a agriculturii, introducerea venitului minim garantat etc. – au fost fie amânate, fie nesocotite. „CDR a promovat un program economic bazat pe ideea «scurtării tranziției» și a trecerii la economia de piață, precum și o strategie economico-politică ce a pivotat îndeosebi în jurul angajamentului pentru integrare

³⁹ Ion Iliescu, *Dialoguri româno-americane*, București, Editura Nemira, 1996, p. 12.

⁴⁰ Liliana Pop, *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press, 2006, p. 124.

euro-atlantică și deschidere economică”⁴¹. Deschiderea economică presupunea aplicarea terapiei de șoc, adică reforma instituțională care elimina statul din zonele strategice ale economiei naționale. Dar această reformă instituțională servea în primul rând intereselor sistemului extern, cum corect remarcă Vladimir Pasti⁴², și abia în al doilea rând celui intern. Iar când ne referim la interesele sistemului extern, ne referim mai ales la cele ale companiilor transnaționale și ale statelor aflate în spatele acestora. Iată cum înfățișează Naomi Klein scopul terapiei de șoc: „(...) crearea unor oportunități pentru obținerea unor profituri enorme, realizate foarte rapid, nu în ciuda stării de anarhie, ci datorită ei”⁴³. Planul de redresare economică a fostelor țări comuniste a fost elaborat tot de un Jeffrey, dar Sachs de data aceasta. Să trecem în revistă câteva dintre consecințele sociale produse de terapia de șoc în România, program de reformă neoliberal elaborat și tutelat de Fondul Monetar Internațional.

Anii 1995 și 1996 fuseseră ani de creștere economică, o creștere căreia i se imputa totuși că s-a făcut pe stoc și că a încetinit, astfel, circuitul economic prin apariția blocajelor financiare. În 1997, anul în care demarează aplicarea terapiei de șoc în România, PIB-ul se contractă cu 6,1% (Zamfir, 2010), deși prognozele FMI anunțau o scădere de maxim 2,2% (Pop, 2006). Dramatică e însă scăderea salariului mediu net, mai mic cu 30% în 1997 față de anul precedent (Zamfir, 2010). Totodată, până la sfârșitul anului inflația ajunge până la 154,8%, deși estimările îi fixaseră o limită maximă de 90% (Pop, 2006). Pentru România, ca și pentru Rusia, terapia de șoc s-a dovedit un eșec. „Programul s-a dovedit catastrofal pentru România, care se va confrunta cu încă trei ani de recesiune severă. Acest episod a dublat numărul oamenilor aflați sub pragul național de sărăcie, sub care coboară 41% din totalul populației. Combinația dintre un guvern român prea dornic de recunoaștere internațională și, astfel, dispus să respecte ideile neoliberale, și un Fond Monetar Internațional ghidat doar de ideologia neoliberală a amânat dezvoltarea economiei României cu câțiva ani”⁴⁴. Pe lângă faptul că nu a produs bunăstare, terapia de șoc a subminat sistematic fundamentul democrației, anume clasa de mijloc autohtonă. Prin urmare, terapia de șoc nu furniza nici libertate. Ca și astăzi, pentru menținerea deficitului bugetar în anumiți parametri s-au avansat soluții fiscale. Dincolo de faptul că duritatea măsurilor fiscale a stimulat economia informală, aproximativ 40% din activitatea economică sustrăgându-se impozitării, majorarea neconținută a taxelor și impozitelor, alături de inventarea de noi biruri,

⁴¹ Paul Blokker, *Varieties of Modernity: The Romanian Post-Communist Experience as a Renewed Attempt at Modernisation*, Routledge, 2004, p. 189.

⁴² „Asta nu înseamnă că trebuie să renunțăm la a mai importa forme occidentale. Ele sunt necesare în primul rând pentru a asigura integrarea în sistemul internațional, cel economic și cel politic sau strategic. Nu trebuie însă să ne așteptăm ca ele să producă mai mult decât atât”. Vladimir Pasti, *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira, 1995, p. 24.

⁴³ Naomi Klein, *Doctrina șocului*, București, Editura Vellant, 2008, p. 258.

⁴⁴ Liliana Pop, *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press, 2006, p. 130.

au lovit puternic sistemul privat și antreprenorii indigeni. O firmă de avocatură străină observa că rețetele reformatoare pe care FMI le prescria statului erau defavorabile cetățenilor români: „(...) în loc să ridice o clasă mijlocie, legile fiscale ale României distrug modesta clasă de întreprinzători a țării” (Herzfeld, 1999).

CONCLUZIE

Potrivit lui David Harvey, neoliberalismul poate primi două interpretări. Pe de o parte, poate fi citit ca proiect utopic de revitalizare a sistemului capitalist, a cărui eficiență economică și socială a fost pusă sub semnul întrebării de criza petrolului declanșată în anii '70, iar pe de altă parte, poate fi tâlcuit ca strategie politică ce înfiripa cadrul legal și instituțional favorabil acumulării primitive a capitalului și care fie reconsolida poziția de putere a unei elite economico-politice amenințată de forța crescândă a sindicatelor și a partidelor socialiste, fie plăsmuia o nouă elită economică, așa cum s-a întâmplat în Rusia lui Boris Elțin, China lui Deng Xiapoing sau Anglia lui Margaret Thatcher.

Dacă pe plan intern viziunea neoliberală a garantat hegemonia unei elite politico-economice, prin felul în care a reglementat creditarea internațională, ea a conservat preeminența metropolei. Și mai oferim un exemplu în acest sens. În cazul în care întreprinzătorii din țările aflate în curs de dezvoltare doresc să atragă bani de pe piețele financiare internaționale, se impune ca statul de origine al acestora să dețină rezerve valutare importante. Mai mult decât atât, acesta este obligat să investească o parte a acestor rezerve în obligațiunile emise de metropolă. Prin urmare, dacă băncile din centrul sistemului mondial modern împrumută antreprenorii unui stat aflat la periferie, atunci statul cu pricina este obligat să finanțeze deficitele bugetare ale statelor metropolitane. Există însă o diferență consistentă între dobânda percepută pentru creditele acordate sectorului privat dintr-o țară aflată în curs de dezvoltare, de aproximativ 12%, și dobânda oferită, de pildă, de statul american celor care investesc în obligațiunile (bondurile) sale, de aproximativ 4% (Harvey, 2005). Urmarea e firească. Drenând plusvaloarea statelor periferiale, ruptura dintre metropolă și suburbiile sistemului mondial modern continuă să se adâncească. În felul acesta, neoliberalismul contribuie atât la accentuarea disparităților naționale, cât și a celor globale.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂDESCU, ILIE (2004), *Tratat de geopolitică*, București, Editura Mica Valahie.
2. BEAUD, MICHEL; DOSTALER, GILLES (2000), *Gândirea economică de după Keynes*, Eurosong & Book.
3. BELL, DANIEL (1996a), *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York, Basic Books.
4. BELL, DANIEL (1996b), *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books.

5. BLOKKER, PAUL (2004), *Varieties of Modernity: The Romanian Post-Communist Experience as a Renewal Attempt of Modernisation*, Routledge.
6. BRUSZT, LÁSZLÓ; STANK DAVID (1992), „Remaking the Political Field in Hungary: From Politics of Confrontation to Politics of Competition”, în Ivo Banac (ed.) *Eastern Europe in Revolution*, New York, Cornell University Press.
7. CASEY, STEVEN; WRIGHT, JONATHAN (edit.) (2008), *Mental Maps in the Era of Two World Wars*, New York, Palgrave Macmillan.
8. CIOROIANU, ADRIAN (2009), *Geopolitica Matrioșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, București, Curtea Veche Publishing.
9. *Foreign Broadcast Information Service* (1990, July 5th), Daily Report, Soviet Union.
10. FOX, JUSTIN (2009), *The Myth of the Rational Market*, New York, HarperCollins Publishers.
11. GALLAGHER, TOM (2005), *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, București, Editura Humanitas.
12. GREENSPAN, ALLAN (2008). *Era turbulențelor. Aventuri într-o lume nouă*, București, Editura Publica.
13. HARVEY, DAVID (2005), *A Brief History of Neoliberalism*, New York, Oxford University Press.
14. ILIESCU, ION (1996). *Dialoguri româno-americane*, București, Editura Nemira.
15. ISAKOVA, IRINA (2005), *Russian Governance in the Twenty-First Century. Geo-Strategy, Geopolitics and Governance*, London & New York, Frank Cass.
16. KISSINGER, HENR (2003), *Diplomația*, București, Bic ALL.
17. KLEIN, NAOMI (2007), *Doctrina șocului. Nașterea capitalismului dezastrelor*, București, Editura Vellant.
18. KRUGMAN, PAUL (2008), *Întoarcerea economiei declinului și criza din 2008*, București, Editura Publica.
19. LINZ, JUAN J.; STEPAN, ALFRED (1996), *Problems of Democratic Transition. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, London, The John Hopkins University Press.
20. Ó'THUATAIL, GEARÓID; DALBY, SIMON; ROUTLEDGE, PAUL (ed.). (1998), *The Geopolitics Reader*, New York, Press Routledge.
21. OVERHOLT, WILLIAM H. (2008), *Asia, America, and the Transformation of Geopolitics*, New York, Cambridge University Press.
22. PASTI, VLADIMIR (1995), *România în tranziție. Căderea în viitor*, București, Editura Nemira.
23. POP, LILIANA (2006), *Democratising Capitalism? The political economy of post-communist transformations in Romania, 1989–2001*, Manchester, Manchester University Press.
24. RAȚIU, ION (1990), *Moscova sfidează lumea*, Timișoara, Editura Stigmata.
25. ROSTOW, WALT WHITMAN (1961), *The Stages of the Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*, Cambridge, Cambridge University Press.
26. SCHUMPETER, JOSEPH ALOIS (1991), *The Economics and Sociology of Capitalism*, New Jersey, Princeton University Press.
27. SECRIERU, STANISLAV (2008), *Rusia după imperiu: între putere regională și custode global*, Iași, Editura Institutului European.
28. SEMPA, FRANCIS P. (2007), *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, New Brunswick&New Jersey, Transaction Publishers.
29. SKOUSEN, MARK (2007), *The Big Three in Economics: Adam Smith, Karl Marx and John Maynard Keynes*, New York, M.E. Sharpe.
30. STIGLITZ, JOSEPH (2003), *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*, București, Editura Economică.
31. STIGLITZ, JOSEPH (2008), *Mecanismele globalizării*, Iași, Editura Polirom.
32. TRENIN, DMITRI (2001), *The End of EURASIA. Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization*, Moscow, Carnegie Center.
33. ZAMFIR, CĂTĂLIN; STĂNESCU, IULIAN; ILIE, SIMONA (coord.) (2010), *Raportul social al ICCV. După 20 de ani: Opțiuni pentru România*.

34. OLIKER, OLGA; CRANE, KEITH; SCHWARTZ, LOWELL H.; YUSUPOV, CATHERINE (2009), *Russian Foreign Policy. Sources and Implications*, Rand Corporation.
35. THORNILEY, DANIEL (2008), *China: The Business Outlook*, Economist Intelligence Unit.
36. BUDIANSKY, STEPHEN; AUSTER, BRUCE B.; CAREY, PETER; LIEF, LOUISE (1989, Nov. 27th). „The Russians Aren't Coming”, U.S. News World Report; pag. 47.
37. The New York Times (2009, May 22nd), „Russia's Energy Tactics Backfire as Prices Sink” (2009), articles selected for România Liberă.
38. The Economist (2008, Nov. 27th), „The Incredible Shrinking People”, print edition.
39. The Economist (2008, Dec. 11th), „The Second Long March”, print edition.
40. The Economist (2009, Feb. 12th), „Beyond Visteria Lane”, print edition.
41. The Economist (2009, Feb. 19th), „Stalled Factories and Fireside Chats”, print edition.
42. The Economist. (2009, May 14th), „Poorly Made”, print edition.
43. The Economist. (2010, Feb. 11th), „The Cruel Sea”, print edition.
44. www.cotidianul.ro, 09.04.2010, „UE și Rusia lucrează nemțește pentru Nord Stream”.

EMIL ȚÎRCOMNICU (coord.), *Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria*.
Volumul I. *Timoc*, București, Editura Etnologică, 2010

Emil Țîrcomnicu este un reputat specialist al spațiului romanic de la sud de Dunăre. Cu pregătire sociologică și etnografică de tip clasic, dublată de utilizarea unui instrumentar metodologic modern, el caută să releve o anumită realitate din cadrul unor întinderi istorice văzută ca sumă de profunzimi din spațiul sud-est european: aceea a românilor sud-dunăreni. Prin intermediul cărții intitulate *Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria*, al cărei co-autor și coordonator este, publicul intră în contact cu una dintre cele mai dense populații românești: aceea a românilor timoceni. Situați pe valea Timocului, între Vidin și Bor, la granița dintre Bulgaria și Serbia, românii de aici au portul și limba rămasă într-o oarecare măsură la frontiera dintre secolele XVIII–XIX, momentul disoluției Imperiului Otoman – structura politică în cadrul căreia s-a asigurat unitatea politică a spațiului balcanic până la prăbușirea sa, ce coincidea cu începutul manifestării naționalismelor locale moderne. Din acest punct de vedere, cartea atrage atenția asupra faptului că, încă de la constituirea statului bulgar în 1908, mai cu seamă după ce România a participat la cel de-al doilea război balcanic din 1913 și a alipit Cadrilaterul, până în prezent – luând în considerare și neregulile semnalate de o parte a societății civile din România cu privire la desfășurarea recensământului național de pe teritoriul bulgăresc, la inițiativa UE, românii acestui spațiu sunt victime istorice ale naționalismului bulgar și sârb, de o ferocitate greu de descris în termenii vocabularului științelor moderne. Disjunția dintre calitatea de cetățean al statelor balcanice respective și *calitatea etnică de român* este foarte pregnantă, ne atrage atenția Emil Țîrcomnicu.

În acest fel, lucrarea este, în același timp, un *dosar*. Aceasta pentru că cercetarea „cuminte”, plină de conținutul concret al simbolisticii românești, este completată cu referiri la gravele probleme pe care o comunitate românească le are în mijlocul Europei, în imediata vecinătate a României, între frontierele unor state care sunt parte sau aspiră să devină parte a Uniunii Europene. Dramatismul transpare din paginile cărții atunci când aflăm că, de pildă, în recensămintele bulgărești oficiale, din 1926 până în 1934, lipsesc din socoteală 50 936 români întocmai din regiunile *compacte*, precum cea a Vidinului, sau, dacă luăm în considerare perioada de timp, mai generoasă, 1910–1934, constatăm „disparația a 80 097 de suflete” în doar 24 de ani. Mai mult, aflăm din carte că, din pricina presiunilor asimilaționiste, populația de origine românească din spațiul balcanic nu beneficiază, de generații, de drepturi elementare. Aici ne referim la confuzia politică voită dintre român și vlah și la nerecunoașterea minorității românești din Bulgaria. În consecință, aceasta nu mai beneficiază, *după apariția statului bulgar modern*, de educație formală, liturgie și presă *în limba maternă*, fapt ce a generat o alterare a memoriei sociale. Din acest punct de vedere, cartea coordonată de Emil Țîrcomnicu apare ca o necesitate pentru informarea publicului de la noi, dar și din alte părți.

Lucrarea face parte din noua paradigmă de după 1989 a Reconquistei spirituale a spațiului interior românesc. Pe de o parte, aceasta reprezintă reluarea unei continuități abrupt fracturate odată cu ocupația României de către trupele sovietice, dar mai ales, de condeierii Kominternului (după 1944). Este vorba de marea tradiție a lui Weigand-Murnu-Manuilă privind romanitatea orientală, ca parte integrantă a civilizației europene și ca vatră a românității. Pe de altă parte, lucrarea lui Emil Țîrcomnicu este un excelent instrument de diplomatie publică – servește ca argument pentru reluarea unității pierdute a spațiului balcanic. Se știe că România a fost centrul de unde Grecia, Serbia, Bulgaria și Albania și-au început recucerirea libertății. Veacul al XIX-lea românesc a fost gazda activă a mișcărilor de eliberare a popoarelor balcanice. Mileniul unității balcanice (din secolul al VI-lea, de la venirea slavo-bulgarilor, până după Războiul de independență din 1877) s-a prăbușit absurd în

preajma războaielor balcanice, sub presiunea unor naționalisme imatur asumate de către elitele locale, acaparate de mirajul refacerii Imperiului Bizantin prin slabele puteri ale fiecăreia în parte. Este o provocare și, totodată, un punct de plecare pentru imperativul reintegrării europene a acestui spațiu, pe care lucrarea lui Emil Țîrcomnicu o servește cu mare strălucire.

Cartea este, în același timp, o lucrare multiparadigmatică. Este un instrument etnografic, realizat cu rigoarea moștenită de la prof. Ion Ghinoiu, datele sunt culese cu ajutorul metodei sociologice, care, la rândul ei, este cu sulețe așezată în paradigma romanității orientale reinițată în școala contemporană de istorie de profesorul Gheorghe Zbucă.

În esență, lucrarea face trimitere la însăși ființialitatea omului românesc, indiferent de localizarea precisă sau, precum teoretiza Mircea Vulcănescu în perioada interbelică, *dimensiunea românească a existenței*, care își găsește fundamentele în *familie și vatra satului* (partea I), în *credință, sărbători* (partea a II-a) și *reprezentări mitico-magice* (partea a III-a). Astfel, spațiul și timpul sunt atât definite, cât și considerate drept dimensiuni-reper, integrate într-o ordine cosmică, plină de însemnătate. Această ordine a țaranului român are coordonate spațiale și temporale care își găsesc planul manifest în cadrul casei, gospodăriei, bisericii, familiei, școlii, satului, al inițierilor omului în planul social, planuri care mustesc de o *simbolică locală*, ridicată la rang universal. Această caracteristică reiese și din cartea lui Emil Țîrcomnicu, care, prin structura sa, reușește să *redea unitatea unui spațiu* prin dovezi etnografice, lingvistice, arhitecturale sau de istorie socială orală. Astfel, prima parte a lucrării conține referiri extinse la trei momente semnificative ale românilor din Timocul bulgăresc, și anume la *naștere, nuntă și înmormântare*, prin relevarea aspectelor *componente rituale* (de exemplu: prima scaldă sau tăierea moțului), *a folclorului local și simbolisticii specifice* (de exemplu: chemarea la nuntă, semnele funerare), cât și a *actorilor sociali* implicați (de exemplu: moașa, nașii de cununie etc.). Cea de-a doua parte a lucrării face referire la ceea ce Mircea Eliade numește Calendarul Cosmic. Pentru timoceni, logica omului modern este încă departe, cei dintâi având încă un spațiu cu o temporalitate proprie, legată în special de *dimensiunea religioasă* (de exemplu: Crăciunul, Sf. Maria), de *cea antro-po-socială* prezentă (cea *agro-pastorală*, cu responsabilitățile de ordin ciclic îndeplinite în cadrul mai larg, al naturii – de exemplu: Paparuda, obiceiul de recoltare), cât și de *profilul comunitar* (de exemplu: șezătoarea, hora satului). Ultima parte a lucrării face referire la însemnătatea reprezentărilor de *ordin mitico-magic*, transmise din generație în generație *pe cale orală*, care așează comunitatea, alături de credințele de ordin religios, pe un fundament bine delimitat și conturat, în care insul devine *parte a întregului* (sistemul social de tip comunitar), un om liber în fața lui Dumnezeu.

Lucrarea colectivului de cercetare coordonat de Emil Țîrcomnicu este deci un excelent compendiu etnografic, o cartografie a culturii locurilor, în care unitatea spațiului românesc de la Sud de Dunăre, în cazul nostru, al românilor timoceni, este factor esențial, cu importante contribuții, al unei Europe străvechi, pe nedrept uitată. Cercetarea a fost derulată cu mari piedici în teren, atât din partea birocrăției proiectului, cât și ca urmare a atitudinii autorităților întâlnite în cale. Ea a fost posibilă în virtutea forței ideii dezinteresate a *operei*, privind recuperarea culturală a românilor din jurul frontierelor, dovadă fiind preocupările constante față de comunități. Emil Țîrcomnicu are preocupări constante legate de comunități istorice din Bulgaria, R. Moldova, Serbia, Ungaria, Ucraina, ce au ca ax *Atlasul etnografic român* – inițiat de același autor. Volumul deschide seria *Corpusului de documente etnografice românești* și anunță redactarea atlaselor etnografice cu tematica *Sărbători și obiceiuri*, realizate pe baza materialului de teren (I. Timoc, II. Valea Dunării între Lom și Șiștov).

Paralelismul dintre bogăția etnografică și analiza istorică și sociologică a realităților constituie un contrast-alarmă pentru orice spirit luminat. Marea bogăție a romanității (românității) orientale se va pierde curând sub presiunea unor imperative naționaliste locale, provinciale la scara Europei, dacă România, prin mecanismele Uniunii Europene, nu se va implica activ în protecția acestuia.

Radu Baltasiu
Ovidiana Bulumac

DUMITRU OTOVESCU (coord), *Tratat de sociologie generală*, Craiova, Editura Beladi, 2010, 922 p.

Mai mult poate decât orice altă disciplină, sociologia oferă peisajul unei aglomerări eterogene de perspective, direcții și aplicații, descurajantă și criptică pentru începători. Incontestabil, *sociologia generală*, ca preocupare integrată în corpul sociologiei fundamentale, oferă repere esențiale ghidării teoretice, prin fixarea datelor sociale generale. Putem vorbi astfel despre o utilitate indiscutabilă a *sociologiei generale* ca demers de ordonare și de sinteză a conținuturilor sociale și a instrumentarului de cunoaștere, dar și de așezare în context a construcțiilor teoretice unilaterale și specializate.

În plan instrumental însă, ca orice disciplină a cunoașterii, *sociologia generală* se află într-o mișcare continuă în ea însăși, fiind supusă prefacerilor de analiză, viziune, accent etc. Operele de sinteză (enciclopedii, tratate, dicționare, monografii ș.a.) sunt, în acest context, instrumente de lucru perisabile, supuse necesității refacerii periodice, prin integrarea permanentă a noilor adaosuri, rectificări și reconfigurări. Ele sunt, totodată, cu rare și notabile excepții, opere colective, care presupun însumarea efortului științific din cadrul unei comunități profesionale. Un tratat de sociologie generală este, în mod inevitabil, o operă de întâlnire (bi- sau tri-) generațională, purtând marca particulară a lecturii realității sociale și a comprehensiunii ei, așa cum a fost ea împlinită de un conglomerat generațional de specialiști semnificativi.

Datorită unor împrejurări istorice regretabile, care au fracturat continuitatea intergenerațională firească și au impus o defocalizare teoretică, comunitatea profesională a sociologiei românești a întârziat elaborarea unei atât de importante lucrări de sinteză cum este un tratat de sociologie. În acest context, *Tratat de sociologie generală* constituie o lucrare de întâlnire generațională – de la personalități ale sociologiei cu o experiență universitară și/sau de cercetare de peste o jumătate de veac, până la cele mai tinere generații de cercetători și universitari –, care vine nu numai să umple un gol existent în literatura de specialitate românească, ci și să îplinească o datorie amânată a sociologiei românești.

Atât prin acoperirea tematică, cât și prin diversitatea afilierii instituționale a contributorilor, *Tratatul de sociologie generală* este o lucrare de largă respirație. Depășind riscul unui proiect localist, prin asocierea a trei școli sociologice de gândire (americană, franceză și română), lucrarea înmănușează contribuțiile a treizeci de autori români implicați în paisprezece instituții prestigioase de cercetare sau de învățământ superior din România, completate cu participarea a nouă personalități ale sociologiei mondiale profesând în trei țări occidentale cu lungă tradiție sociologică (SUA, Canada și Franța). În același timp, *Tratat de sociologie generală* este o lucrare de sinteză și în plan tematic și paradigmatic, adunând între copertile sale abordări și perspective de înțelegere dintre cele mai diverse, pentru o acoperire nu doar conceptuală și teoretică a tematicii sociologiei generale, ci și a modurilor de comprehensiune a realității sociale, reflectând spiritul multiparadigmatic și diversitatea premiselor și viziunilor interpretative ce caracterizează demersul științific sociologic contemporan.

Structural, lucrarea este organizată pe trei secțiuni, primele două dedicate generalităților și fundamentelor teoretico-metodologice, iar a treia sociologiilor specializate, organizând, în cadrul celor peste 900 de pagini, într-o manieră cuprinzătoare și inedită, temele și informațiile fundamentale ale sociologiei.

Opțiunea coordonatorului, de a nu se limita la aspectul comprehensiunii sociale în datele ei generale și a include în tratat o parte dedicată sociologiilor de ramură, a urmărit tocmai surprinderea relației reciproce de condiționare dintre sociologia generală și sociologiile specializate. În absența

legăturii organice cu un sistem teoretic referențial oferit de sociologia generală, construcțiile teoretico-explicative ale sociologiilor de ramură nu pot căpăta consistență și rigurozitate, fiind supuse riscului de a aluneca pe panta sterilă a sofismului teoretic și erorii. În același timp, identificarea constantelor sociale, corelațiilor funcționale generale dintre diverse componente ale sistemelor sociale sau alte aspecte care țin de înțelegerea generală a societății nu sunt accesibile în absența unei elaborări teoretice și unei acumulări informative și explicative în zona sociologiei specializate.

Lectura *Tratatului de sociologie generală* te pune în fața nu a unei lucrări programat-organizate, ci a uneia integrator-organizate, intenția coordonatorului fiind în mod vizibil nu aceea de a impune o schemă prestabilită de ordonare a conținuturilor, ci de a așeza în continuitate discursivă și teoretico-metodologică preocupări științifice de lungă durată ale unor personalități semnificative ale sociologiei. Din acest punct de vedere, putem spune că lucrarea este *cinematografică*, viziunile, fațetele, accentele realității sociale și comprehensiunii comunicate de autori succedându-se în cadre, care, deși legate prin firul unității aceluiași scenariu al sociologiei generale, își păstrează, tocmai prin variație, puterea lor proprie și unică de expresie. În interiorul fiecărui capitol, autorii sau coautorii au ales modalități diversificate de organizare și expresie a conținuturilor, ajungând la concepte, tematici, teorii sau aspecte normative ale vieții sociale prin abordări dintre cele mai variate: didactic-ilustrative, descriptiv-explicative, teoretico-analitice, focalizat paradigmatic sau focalizat tematic, prin urmărirea evoluției și transformării istorice a conceptelor și teoriilor ș.a.

Deși constituie un proiect editorial realizat pentru piața românească a literaturii de specialitate, *Tratat de sociologie generală* este, incontestabil, o lucrare cu un potențial de adresabilitate mai vast decât comunitatea profesională locală. Omogenitatea, sub aspectul referințelor la autori și lucrări semnificative clasice sau contemporane, între pasajele redactate de autorii români ai tratatului și colaboratorii străini, arată că sociologia românească a depășit pe deplin handicapul deconectării, din perioada comunistă, de la pulsul dezbaterilor și circulației ideilor, redevenind conexasă și sincronă, sub raportul frământărilor teoretice majore.

Sub aspectul recuperării patrimoniului teoretic al sociologiei românești, în contul culturii sociologice contemporane, îndrăznim să afirmăm că *Tratat de sociologie generală* propune o viziune românească de lectură a acestor frământări teoretice majore și oferă, prin abordarea particulară a fiecărui autor în parte, valorificări inedite ale patrimoniului teoretic universal al sociologiei.

În ciuda diversității orientărilor și preocupărilor particulare ale autorilor reuniți între copertile sale, *Tratat de sociologie generală* transmite în mod unitar imaginea unei sociologii dinamice, mereu supusă unor noi provocări și stimulată către inovație și nuanțare teoretico-metodologică, imaginea unei sociologii aflate într-o permanentă reconfigurare a problematizării, prin asemănare cu realitatea socială care îi este obiect de analiză – calitate provenită în mare măsură tocmai din acea particularitate a sociologiei de a avea de a face cu un obiect de studiu viu, înzestrat cu conștiință și abilitate de adaptare și schimbare.

Tratat de sociologie generală constituie o lucrare *așteptată* în spațiul publicistic de specialitate din România, nu doar prin acoperirea unui gol existent, cât și ca reper de colaborare științifică în spațiul larg al comunității sociologice mondiale, așa cum însuși coordonatorul tratatului mărturisește în prefață: „mi-am întărit un sentiment și am descoperit o certitudine: că aparțin unei comunități sociologice, universitare, care nu are hotare geografice și nici bariere de cooperare științifică; certitudinea că orice proiect, care are ca scop dezvoltarea sociologiei, este realizabil, dacă noi, slujbașii acestei științe, dorim să comunicăm și să colaborăm”.

Adela Șerban

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXI, Nr. 5–6 • 2011

INDEX ALFABETIC 2011

	Nr.	p.
AIRINEI, M. CRISTIAN, Practica nepotismului în sistemul administrativ românesc ...	3–4	361
ALEXANDRESCU, FILIP, Gold and Displacement in Eastern Europe: Risks and Uncertainty at Roșia Montană (Aur și deplasare în Europa de Est: riscuri și nesiguranță la Roșia Montană)	1–2	78
ALEXANDRESCU, M. FILIP, A Brief Report on a Major International Sociological Conference (Un scurt raport cu privire la o importantă conferință sociologică internațională)	3–4	197
ANDREESCU, VIVIANA, From Legal Tolerance to Social Acceptance: Predictors of Heterosexism in Romania (De la toleranță legală la acceptare socială: predictorii ai heterosexismului în România)	3–4	209
BAUDRIT, ALAIN, Le développement des compétences émotionnelles à l'école: une façon de favoriser les relations d'aide entre élèves ? (Dezvoltarea competențelor emoționale la școală: modalitate de a favoriza relațiile de înțajutorare între elevi?)	1–2	33
BOȚAN, MĂDĂLINA; CORBU, NICOLETA; FRUNZARU, VALERIU; SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile europarlamentare din 2009, în România	3–4	301
CORBU, NICOLETA, FRUNZARU, VALERIU, BOȚAN, MĂDĂLINA, SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile europarlamentare din 2009, în România	3–4	301
DIMITRESCU, CRISTIAN, DOBRESCU, M. EMILIAN, Spre un nou model educațional .	1–2	45
DOBRESCU, M. EMILIAN, DIMITRESCU, CRISTIAN, Spre un nou model educațional	1–2	45
DOBRESCU, M. EMILIAN, Școala Academică de Sociologie la a V-a ediție. O inițiativă devenită tradiție	3–4	381
DUMITRESCU, LUCIAN-ȘTEFAN, Efectele sociale ale neoliberalismului. Doctrina șocului în Rusia, China și România	5–6	525
FRUNZARU, VALERIU, CORBU, NICOLETA, BOȚAN, MĂDĂLINA, SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile europarlamentare din 2009, în România	3–4	301
FUNIERU, FLORENTINA, Societate și securitate	1–2	170
GHEORGHE, MANUELA, Profilul religios al regiunilor de dezvoltare	5–6	515
GLODEANU, ION; HOFFMAN, OSCAR, „Carta verde” și finanțarea IMM-urilor inovative	5–6	403
GUTTMAN, FILIP, Dizabilitatea ca o condiție determinantă a sărăciei	3–4	249
HATOS, ADRIAN, Performanța școlară și lingvistică a copiilor de etnie maghiară	3–4	321
HOFFMAN, OSCAR; GLODEANU, ION, „Carta verde” și finanțarea IMM-urilor inovative	5–6	403

LAZĂR, MARIUS, Comunicarea mediată: opțiuni și practici ale tinerilor	1–2	60
LEOVARIDIS, CRISTINA, Calitatea vieții angajaților și natura (organizarea) muncii în țările membre UE	5–6	421
LEOVARIDIS, CRISTINA, NICOLAESCU, ANDREEA, Raportul viață profesională – viață privată, preocupare de actualitate a UE în domeniul pieței muncii	1–2	108
NICOLAESCU, ANDREEA, Finanțarea IMM-urilor inovative – soluție a creșterii gradului de competitivitate a economiei României pe piețele globalizate	5–6	437
NICOLAESCU, ANDREEA, LEOVARIDIS, CRISTINA, Raportul viață profesională – viață privată, preocupare de actualitate a UE în domeniul pieței muncii	1–2	108
PRICOPIE, VALENTINA, ROȘCA, LUMINIȚA, Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity	5–6	481
RAIU, SERGIU-LUCIAN, Procesul globalizării în România	3–4	373
RĂDULESCU, M. SORIN, Evoluția legislației în domeniul protecției și asistenței sociale a copilului în România	3–4	257
RESA, ANTONIO GUTIÉRREZ, Identidad y futuro de los servicios sociales (Identitatea și viitorul serviciilor sociale)	1–2	3
ROȘCA, LUMINIȚA, PRICOPIE, VALENTINA, Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity	5–6	481
SCÂRNECI, FLORENTINA, Studiu calitativ asupra condiției identitare a managerului din România	1–2	123
SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN, CORBU, NICOLETA, FRUNZARU, VALERIU, BOȚAN, MĂDĂLINA, Stabilirea agendei publice referitoare la Uniunea Europeană: alegerile europarlamentare din 2009, în România	3–4	301
STĂNICĂ, SIMONA, Apariția și evoluția fenomenului <i>brain drain</i>	3–4	339
ȘANDRU, CODRINA, Percepția subiectivă a bolii și serviciile comunitare pentru sănătate. O cercetare exploratorie la Hospice Casa Speranței Brașov	3–4	233
TEODORESCU, C. MIHAI, Relația dintre sociologia religiei creștine și metafizica moralității	3–4	281
ȚÎRCOMNICU, EMIL, Aromânii din România, astăzi	1–2	153
ȚÎRCOMNICU, EMIL, Cercetări etnografice la românii dintre Kozlodui și Șiștov	5–6	495
VELICU, ANCA, Moduri de mediatizare în presa scrisă a problemei violenței televizuale	5–6	449

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXII, Nos. 5–6 • 2011

CONTENTS

THE LABOUR MARKET PERFORMANCE AND COMPETITIVENESS

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, The Green Card and the Financing of Innovative SMEs	403
CRISTINA LEOVARIDIS, The Quality of Life of Employees in EU Member States. Issues Related to the Nature and Organization of Work	421
ANDREEA NICOLAESCU, The Financing of Innovative SMEs – a Solution for Increasing the Competitiveness of the Romanian Economy on Global Markets	437

NEW TENDENCIES IN THE MASS-MEDIA

ANCA VELICU, Covering TV Violence Issues in Print and Electronic Media	449
VALENTINA PRICOPIE, LUMINIȚA ROȘCA, Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity	481

ETHNICITY, RELIGION AND COMMUNITY SPIRIT

EMIL ȚÎRCOMNICU, Ethnographic Researches Concerning the Romanians Between Kozlodui and Șistov	495
MANUELA GHEORGHE, The Religious Profile of Development Regions	515

COMMENTS

LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU, The Social Effects of Neoliberalism. The Shock Doctrine in Russia, China and Romania	525
--	-----

REVIEWS AND READING NOTES

EMIL ȚÎRCOMNICU, <i>Celebrations and customs. The Romanians in Bulgaria</i> (Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria. Volumul I. Timoc), București, Editura Etnologică, 2010 (Radu Baltasiu și Ovidiana Bulumac); DUMITRU OTOVESCU (coord.), <i>Treaty of General Sociology</i> (Tratat de sociologie generală), Craiova, Editura Beladi, 2010, 922 p. (Adela Șerban)	545
--	-----

ALPHABETIC INDEX 2011

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXII, N°s 5–6 • 2011

S O M M A I R E

PERFORMANCE ET COMPÉTITIVITÉ SUR LE MARCHÉ DU TRAVAIL

OSCAR HOFFMAN, ION GLODEANU, Le livre vert et le financement des PME innovatrices	403
CRISTINA LEOVARIDIS, La qualité de la vie des salariés et la nature (l'organisation) du travail dans les pays membres UE	421
ANDREEA NICOLAESCU, Le financement des PME innovatrices – la solution d'accroître le degré la compétitivité de l'économie de la Roumanie sur les marchés globaux	437

NOUVELLES TENDANCES DANS LE MASS MÉDIA

ANCA VELICU, Manières de médiatiser dans la presse écrite le problème de la violence télévisuelle	449
VALENTINA PRICOPIE, LUMINIȚA ROȘCA, Les transformations du journalisme dans la République de Moldova: discours, acteurs et identité professionnelle (Transformations of Journalism in the Republic of Moldova: Discourses, Actors and Professional Identity)	481

ETHNICITÉ, RELIGION ET ESPRIT COMMUNAUTAIRE

EMIL ȚÎRCOMNICU, Recherches ethnographiques concernant les roumains d'entre Kozlodui et Șistov	495
MANUELA GHEORGHE, Le profil religieux des régions de développement	515

COMMENTAIRES

LUCIAN-ȘTEFAN DUMITRESCU, Les effets sociaux du néolibéralisme. La doctrine du choc en Russie, en Chine et en Roumanie	525
--	-----

COMPTE-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

EMIL ȚÎRCOMNICU, <i>Fêtes et coutumes. Les roumains de la Bulgarie</i> , vol. 1, Timoc (Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria. Volumul I. Timoc), București, Editura Etnologică, 2010 (Radu Baltasiu, Ovidiana Bulumac); DUMITRU OTOVESCU (coord.), <i>Traité de sociologie générale (Tratat de sociologie generală)</i> , Craiova, Editura Beladi, 2010, 922 p. (Adela Șerban)	545
--	-----

INDEX ALPHABÉTIQUE 2011

Imprimat în România

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aproximativ 15–20 pagini (cca 3 000 semne/pag.). La rândul lor, recenziile sau notele științifice nu trebuie să depășească 5 pagini. Primim numai texte procesate în format electronic, inclusiv prin e-mail (revista@insoc.ro) sau prin fax (4021-318 24 48).

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dvs. de un rezumat (maxim ½ pagină), în limba engleză, și o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția de apartenență, domenii de interes profesional).

Menționăm că întreaga responsabilitate pentru originalitatea și afirmațiile enunțate în cuprinsul articolului revine, în întregime, autorului.

Revista se poate cumpăra de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; Tel.: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România;
Tel./Fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; Tel.: 0311044668; E-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRÉS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, București; Tel.: 4021 314 63 39, Fax: 4021 314 63 39; E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro; www.manpres.ro

ISSN 1224-9262

Revista Română de Sociologie, serie nouă, anul XXII, nr. 5-6, p. 401-556, 2011